

Літаратура і Мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 16 верасня 1988 г. № 37 (3447) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

ЛЮДЗІ РОДНАГА КРАЮ

УНУМАРЫ:

Пасля жніўняскіх нарад:
«Настаўнікі настроены
аптымістычна»

3

ЧАСОПІСЫ-89:
планы, задумы,
пошукі

4

«УСЁ ПАЧАЛОСЯ З ПЕСНІ»

Урывак
з дакументальнай
аповесці
Н. ГІЛЕВІЧА

7,8—9,10—11

«ДОЛЯ НЕ ПРЫДЗЕ САМА...»

З літаратурнай
спадчыны
Якуба КОЛАСА

8—9

«БЫЎ У ТЭАТРЫ СХОД»

Напярэдадні новага
сезона ў оперным

10—11

Вершы
С. ГРАХОЎСКАГА

13

Пчальяр. Адвечная, нялёгкая і
таякая патрэбная людзям прафе-
сія. На здымку: ветэран малга-
са «Кастрычнік» Глыбоцкага ра-
ёна Васіль Пятровіч Воранаў
абыходзіць свае «уладанні».
Фота М. АМЕЛЬЧАНКІ.

● **КЛОПАТ ПРА НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ МЕНШАСЦІ**

● **ДАШЛІЦЕ ПАДРУЧНІК!**

● **ПРАЎДА І ТОЛЬКІ ПРАЎДА**

Напісаць гэты ліст мяне падштурхнуў допіс пра беларускіх татар («ЛіМ», № 31). Аўтар пісьма ўзяў адно з найбольш балючых, але мала асветленых у нашай прэсе пытанняў — аб нацыянальных меншасцях на Беларусі і іх лёсе. Шмат стагоддзяў поруч з беларусамі на нашай зямлі жылі палякі, літоўцы, латышы, яўрэі, татары (якія аселі на Беларусі з XVI ст.), рускія (групы старавераў-уцекачоў). Яны ўтварылі на Беларусі субстраце свае адметныя этнаграфічныя групы, як тыя ж беларускія татары, цыганы, яўрэі альбо веткаўскія стараверы. А былі яшчэ і армяне, немцы, італьянцы.

Залішне сёння нагадваць ленынскія словы пра «перасол» у нацыянальным пытанні. Але звернемся да практыкі 20-х гадоў. На Беларусі дзейнічалі сотні школ на розных мовах. Існавалі яўрэйскія і польскія тэатры. А што сёння? Вульгарна-бюракратычны падыход 30-х гадоў пакінуў нам пустэчу. Знявага да іншых культур, на мою думку, стала адной з прычын, якія пацягнулі за сабой і вынішчэнне беларускіх. Падстрыжаны «пад грабёнку» край лягчай паддаваўся «інтэрнацыянальнай» нівеліроўцы. Каб адрадыць нашу спадчыну, трэба ўжо сёння бачыць яе ў шматграннасці, дыялектычнай разнастайнасці гістарычных лёсаў моўнай культуры нацыі і народнасцей Беларусі. Гэта падкрэсліць адметнасць нашага шляху, дазволіць у далейшым пазбаўляцца памылак і нігілізму ў адносінах да сваёй і да братніх культур.

Прапаную стварыць пры Фон. да культуры аддзел (секцыю) на справы нацыянальных меншасцяў. Шырэй па каналах сродкаў масавай інфармацыі знаёміць з гісторыяй і культурай беларускіх меншасцяў, адкрыць, да прыкладу, у часопісах перыядычную рубрыку для прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей з мэтай забеспячэння іх культурных запатрабаванняў, а пазней можна было б адкрыць школы, клубы, музеі. Дарэчы, варта было б прадумаць і пытанне стварэння асобнай экспазіцыі ў музеі драўлянага дойдліства ў Строчыцах (да прыкладу, у былой мячэці в. Дабубчы).

С. ХАРЭУСКІ,
супрацоўнік ВА
г. Мінск. «Белрэстаўрацыя».

Праблемы вывучэння роднай мовы знаходзяцца ў цэнтры ўвагі грамадскасці. Ды толькі мяне цяпер непакоіць не «стратэгія» гэтай праблемы, а літаральна сённяшні дзень. А калі зусім канкрэтна, дык гэта пытанне адукацыі маіх сыноў, якія ўжо перайшлі ў другі і трэці класы Віцебскай школы № 15, але дзе так дасюль і не пачулі роднага слова. Самастойна вучыліся яны чытаць па буквары, які я з цяжкасцю выпрасіў у сваёй роднай выскавай школе. З цяжкасцю, бо гэтая кніжка там перадаюцца ўжо другому пакаленню першакласнікаў. Вось і паўстае маё пытанне-прасьба: дзе нам набыць падручнікі для 2-га, 3-га і 4-га класаў беларускай школы? Будзем працтваць вучыцца самі. Надае, што гэтую праблему ў хуткім часе вырашаць «разумныя» дзядзкі і цёткі, — не мам. А таму, калі ў каго ёсць гэтыя падручнікі і яны ўжо не патрэбны, дашліце іх, калі ласка, на адрас: 210026, г. Віцебск, вул. 2-я Садовая, д. 15, кв. 10. Мазынінскі Васілю і Яўгену. Мае сыны вам будуць вельмі ўдзячныя.

Валерый МАЗЫНСКІ,
галоўны рэжысёр
Акадэмічнага тэатра
імя Якуба Коласа.
г. Віцебск.

22 красавіка 1988 года ў «Правду» быў надрукаваны артыкул уласнага карэспандэнта газеты А. Сімурава «Вакол зоны», у якім, у прыватнасці, былі такія радкі: «Доўга і старанна зыходзілі потам будаўнікі над рэканструкцыяй трохпавярховай будыніны, якая ўтульна размясцілася ў зеляніне аднаго з мінскіх сквераў. Да высялення гаспадарамі ў ім былі юныя тэхнікі беларускай сталіцы.

На мрамур, саўны, плавальныя басейн, карлсбадскія ванны, люксы, імпартае абсталяванне і мэблю выдаткавалі больш як 2300 тысяч рублёў. Смяту, таму, відаць, не давалі спакою амбіцыі выключнасці. Інакш як растлумачыць рашэнне аб стварэнні філіяла паліклінікі і стаяннара Чацвёртага галоўнага ўпраўлення Міністэрства аховы здароўя БССР для вузкага кола сем'яў верхняга эша-

лона беларускіх кіраўнікоў. Калі ж усё было падрыхтавана і заставалася, як кажунь, разрэзаць стужку, адбылося нечаканае. Першы сакратар ЦК КП Беларусі Я. Я. Сакалоў на пасяджэнні Бюро ЦК унёс прапанову: перадаць памяшканне з усім абсталяваннем для аказання медыцынскай дапамогі дзецям з вёсак кантралюемай зоны».

Але адна акалічнасць усё-такі прымусіла мяне ўзяцца за пяро. Справа воль у чым. Нядаўна ў рэспубліканскіх газетах з'явілася інтэрв'ю кіраўніка спраў ЦК КПБ В. Паўлюкевіча, дзе ён, між іншым, закрэпае і пытанне з будаўніцтвам паліклінікі для высокага рэспубліканскага начальства. На заўвагу журналіста аб тым, што ў «лечкамісіі» збіраліся адкрыць спецыяльную паліклініку для «эліты», В. Паўлюкевіч адказаў: «Наколькі мне вядома, два гады назад у будынку Дома юнага тэхніка, які вызваліўся, меркавалася адкрыць дыягнастычны і рэабілітацыйны цэнтр для аказання паглыбленай кардыялагічнай дапамогі — у першую чаргу тым, хто перанёс інфаркт або іншае цяжкае захворванне. Адрознае чарнобыльскай аварыі цэнтр быў перапрафіліраваны на радыялагічныя даследаванні і аддадзены ў распараджэнне дзяцей з раёнаў Чарнобыльскай зоны».

Вось як. Не паспела яшчэ высачнуць фарба на газеце «Правда», якая паведаміла ўсю праўду пра гэта будаўніцтва, а вуснамі адказнага работніка сцяврджаецца, што ніякай паліклінікі «для вузкага кола сем'яў верхняга эшалона беларускіх кіраўнікоў» не стваралася, проста абсталёўваўся дыягнастычны цэнтр для інфарктнікаў. Толькі, скажыце, навішта ж тады «сціпламу» цэнтру спатрэбіліся залачоныя люстры, карлсбадскія ванны і імпартаваная мэбля?

Ніяк не могуць зразумець некаторыя кіруючыя дзеячы, што ўсяліць у людзей веру ў перабудову куды цяжэй, чым гэтую веру разбурыць. Праўда і толькі праўда павінна спадарожнічаць перабудове.

П. ЛЕБЕДЗЕУ,
член КПСС з 1947 года, ветэран вайны і працы.

Есць у гісторыі беларуска-літоўскіх зносінаў адна дата, якую можна лічыць перапачатковай у развіцці сярэбоўства. Гэта 1240 год — год перамогі аб'яднаных сіл літоўцаў і беларусаў над моцным ворагам — мангола-татарамі, якія да таго часу разграмілі ўжо амаль усе княствы Кіеўскай Русі, і ў першую чаргу таму, што тыя не змаглі аб'яднаць свае сілы. У бітве каля Крутагор'я, непадалёк ад беларускага горада Дзяржынска, адбіўшы мангола-татараў, літоўцы і беларусы крывёй замацавалі сваё сярэбоўства. Такім чынам, першы, самы важны ўрок братэрства прайшлі два народы яшчэ ў XIII стагоддзі, і добрыя ўзаемаадносіны яны захавалі да нашых дзён.

У 1990 г. споўніцца 750 гадоў з дня гістарычнай падзеі каля Крутагор'я, якая па сваёй значнасці роўная Кулікоўскай бітве. Я лічу, што літоўцы і беларусы не павінны прайсці міма юбілейнай даты. Яе святкаванне можа стаць яшчэ адным сведчаннем сярэбоўства і братэрства двух народаў, але ўжо іх сённяшняга пакалення. Думаю, што гэта падзея павінна быць адзначана не толькі публікацыямі ў перыядычным друку, але і іншымі мерапрыемствамі. Прапаную, напрыклад, узвесці на полі бою манумент, прысвечаны той даўняй перамозе 1240 года. Гэты помнік стане і сімвалам мудрасці нашых продкаў, якія яшчэ болей сямі стагоддзяў назад усвядомілі жыццёвую сілу сярэбоўства.

Да юбілею засталася два гады, не так ужо і многа. Думаецца, што ў стварэнні манумента і ў правядзенні мерапрыемстваў у аднолькавай меры павінны прыняць удзел народы Беларусі і Літвы.

Такое ж пісьмо я напісаў і ў літоўскую рэспубліканскую газету «Літаратура ір мянас». Упэўнены, што літоўцы падтрымаюць мае прапановы. А роднасныя газеты абедзвюх рэспублік маглі б стаць той ініцыятыўнай групай, якая б зрабіла першыя крокі па прыцягненню творчых сіл нашых рэспублік да арганізацыі святкавання 750-годдзя перамогі пад Крутагор'ем.

А. ШАМАК,
загаччык аддзела Рэспубліканскага навукова-метадычнага цэнтра народнай творчасці і культасветработы.
г. Мінск.

Вельмі хвалюе мяне праблема прыгодніцкай літаратуры (бачу, што і многіх маіх калегаў, настаўнікаў, таксама). Жанр прыгод — зусім не легкадумны. Запрасілі мяне студэнты нашага сельгастэхнікума паглядзець амерыканскі фільм «Рокі». Шчыра скажу, вагаўся, але пайшоў. І што ж? Фільм — злосная антысавецкая.

Я ім: «Вы паглядзіце, якая

думка стужкі. Твор — увасабленне нянавісці да нас».

Яны: «Мы бачым тут другое. Музыку добрую, тэхнічнасць удару баксёра Сталоне».

Я ім: «А савецкі баксёр Іван Драга ў фільме пададзены так, што выклікае непавягу да нас: маўляў, тупая сіла і ніякага інтэлекту. Але ж гэта хлусня, зададзенасць. Наш баксёр Папачанка, лепшы баксёр у свеце, між іншым, кандыдат навуц, асобай».

Яны мне: «Мы шукаем у фільме тое, што нам па душы».

Стала балюча пасля гэтага. А справа ў тым, што ў нас мала кніг аб прыгодах, якія б процінастаўлялі ўсёй гэтай брэнднасці значнае. Таму радуся выхаду кнігі — Л. Дайнекі. Э. Ялугіна, П. Місько. Ці будуць ведаць гэтыя кнігі ў школе — гэта ўжо наш клопат, настаўнікі.

Б. ЗУБКОўСКІ,
настаўнік.

г. Мар'іна Горка.

Тэма вырашэння нацыянальнага пытання ў Беларусі, што была на парадку дня «круглага стала» каардынацыйнага камітэта па праблемах гісторыі БССР і Кампартыі Беларусі, які нядаўна прайшоў на гістарычным факультэце БДУ імя У. І. Леніна (справаздача была змешчана ў газетзе «Звязда» і «ЛіМ»), сёння асабліва актуальная. З надрукаваных матэрыялаў «круглага стала» вынікае, што тэма разглядалася даволі дэталёва, хоць часам адчуваецца пэўная павярхоўнасць і нават недамоўленасць. Тым не менш, дыскусія выявіла, што ўжо зроблены сакія-такія падыходы да канчатковага вырашэння гэтай праблемы ў святле навуковай аб'ектыўнасці. Гэта ўсцешыла. Здыўляе толькі аднабавасць пазіцыі загадчыка сектара Інстытута гісторыі партыі М. Сташкевіча. Дзеля чаго і з якой мэтай гісторык так зацята трымаецца поглядаў і ацэнак, выпрацаваных у часы панавання дагматызму ў гістарычнай навуцы? Што прымушае М. Сташкевіча так безапальчыва адносіць да лагера нацыяналістаў і контрравацыйна-нераў некаторых актыўных прадстаўнікоў беларускага нацыянальнага вызваленчага руху? Па логіцы гісторыка выходзіць, што побач з імем Я. Лёсіна можна паставіць такія імёны, як Крачэўскі, Захарна, Грыб... Але ж гэта далёка не так. І ёсць жа магчымасць зусім пачынаць глянуць на гэту праблему больш тактоўна і больш аб'ектыўна, сведчаннем чаго з'яўляецца артыкул У. Калесніка «Толькі праўда» ці толькі догма? («ЛіМ», 29 ліпеня г. г.).

Ліст свой хочацца закончыць вядомым лацінскім выразам: «Vita brevis — patria eterna» — жыццё кароткае, а Радзіма — вечная. У памяці народнай застаецца той, хто паставіў ідэалы Радзімы вышэй за ўласныя. А імяна такіх было болей у нацыянальна-вызваленчым руху на Беларусі. Гэта павінны памятаць усе, асабліва гісторыкі.

Ф. ШУМЧЫК,
настаўнік.

г. Мінск.

ПА СТАРОНКАХ ДРУКУ

Яшчэ адзін «канвеер смерці»

Штодзённік Савецкага дзіцячага фонду імя У. І. Леніна «Сям'я» ў нумары за 7 верасня г. г. змясціў публікацыю на тэму, якая азваецца сапраўды ўсенародным болем. Падпісачка на «Сям'ю» ці набыць папулярны штодзённік у кіёсках «Саюздруку» вельмі няпроста, таму мы палічылі неабходным хоць бы ў сціслым пераклазе пазнаёміць чытачоў «ЛіМа» з матэрыялам маскоўскага выдання. Гэта ўяўляецца нам тым больш важным, што ён перагукваецца з цыклам лімаўскіх публікацый, распачатых артыкулам «Курапаты — дарога смерці». У нататках А. Мільчакова «Попел пакараных ступае ў нашы сэрцы» таксама зроблена спроба адказаць на жалобнае і надзвычай настойлівае сёння пытанне: дзе пахаваны ахвяры сталіншчыны?

Гэта, піша А. Мільчакоў, старанна схавана ад грамадства воль ўжо паўстагоддзя. «Нам усім было прапанавана проста забыць, што гэты чалавек увогуле існаваў на зямлі. Такая абстаноўка склалася ў нашым грамадстве пачынаючы з сярэдзіны 30-х гадоў, і мы рабілі выгляд, што нават не падзраем пра існаванне побач іншага, турэмнага свету палітычных вязняў, дзе лілася кроў пакараных».

Вырокі «асоба небяспечным» дзяржаўным злачынцам, адзначаецца ў публікацыі «Сям'я», прыводзіліся ў выкананне ў маскоўскіх турмах: Ляфортаўскай, Бутырскай, Матроскай Цішыні, Лубянскай. Расстрэлы адбываліся, такім чынам, амаль у цэнтры сталіцы. «Трэба было шукаць абыходныя шляхі знішчэння слядоў здзейснага злачынства.

Спаціць? У ніводнай з маскоўскіх турмаў няма крэмацыйнай печы. Пахаваць трупы пакараных на тэрыторыі турмы? Гэта пры маштабах масавых пакаранняў тых гадоў? Аднак выйсеце неўзабаве было знойдзена: цэлы расстрэляных спалвалі, а попел пакараных старанна хавалі».

На думку А. Мільчакова, якая грунтуюцца на шматгадовым журналісцкім пошуку, месца пахавання праху пакараных — Данскія могілкі ў Маскве, а дакладней «агульная магіла праху, не запатрабаванага роднымі з 1930 па 1942 год».

«Крэматыры на Данскіх могілках быў пабудаваны ў 1927 годзе, і агульная магіла праху, не запатрабаванага роднымі, з'явілася тут яшчэ ў трыццатым, — чытаем далей. — Вядома, з 1930 года ў архівах

крэматырыя і сёння захоўваюцца запісы аб усіх зробленых тут крэмацыях і пахаваннях. Дакладна распісаны таксама імёны тых, чый прах родныя не запатрабавалі і каго давалася пахаваць у агульнай магіле. Але нават пры самым элементарным падліку высвятляецца (з улікам штодзённай сярэдняй магутнасці печы), што з 1930 па 1942 гады агульная колькасць ажыццёўленых крэмацый рэзка разыходзіцца з колькасцю афіцыйна зарэгістраваных. І розніца гэтая складае некалькі тысяч...» Журналіст сцяврджае, што канцавым пунктам ягоўска-берыёўскага «канвеера смерці», які ў трыццатыя гады набраў ліхаманкавыя абароты, ў Маскве з'яўляўся крэматырыя Данскіх могілак.

Для пацвярджэння сваёй версіі А. Мільчакоў прапануе звярнуцца да архіваў НКУС, у прыватнасці, да так званых «наблюдательных дел», што заводзіліся на кожнага вязня. Там, пасля абавязковых запісаў

аб прывадзенні смертнага вероку ў выкананне і заключэння турэмнага доктара аб смерці расстрэлянага, павінен быць запіс аб тым, куды вывезена цела пакаранага смерцю, дзе яно крэміравана і ў якім месцы захаваны прах.

У сваім каментарыі да публікацыі «Попел пакараных ступае ў нашы сэрцы» рэдакцыя штодзённіка «Сям'я» афіцыйна звярнулася да Генеральнага пракурора СССР А. Я. Сухарова і старшыні КДБ СССР В. М. Чэбрыкава з просьбай даручыць кампетэнтным спецыялістам уважліва прагледзець «наблюдательные дела» арыштаваных «ворагаў народа», прысуджаных да вышэйшай меры пакарання і пакараных у маскоўскіх турмах у 1937, 1938, 1939, 1940 і 1941 гадах з мэтай вызначэння месцаў іх пахавання.

На стар. 14—15 гэтага нумара чытайце артыкул З. Паляка «Шумяць над магілай сосны...» — пра вынік раскопак у Курапатах.

Нядаўна зайшоў у мясцовую бібліятэку і ўбачыў на падлозе стос кніг — творы Л. Брэжнева, А. Касыгіна, К. Чарненкі... Кніжкі гэтыя надрукаваны на выдатнай паперы, з адмысловымі вокладкамі. Беларускія выданні твораў Брэжнева былі нават адзначаны першымі прэміямі за лепшае паліграфічнае выкананне. І вось цяпер іх — у макулатуру...

У недалёкім мінулым накладвалася табу на творы Сталіна, потым прыйшла чарга да

прац Хрушчова, цяпер вось ідуць пад нож кнігі Брэжнева, Чарненкі... Так, кожны з іх «перанісаў» гісторыю на свой капшыл. І мы добра ведаем сапраўдную цану гэтым «працам». Але ж ці не імкнёмся мы зноў «падбелваць» гісторыю, знішчаючы гэтыя творы? Ці не стануць у выніку фаліяты часоў застою бібліяграфічнай рэдкасцю для тых, хто будзе вывучаць нашу нядаўнюю гісторыю?

М. БУСЕЛ,
настаўнік.

Светлагорскі раён,
в. Дуброва.

ПА СЛЯДАХ АДНАГО ПІСЬМА

Знайшлася Жэня- Яўгенія Паўлаўна

У «ЛіМе» за 19 жніўня г. г. быў змешчаны ліст «Хто ведае пра Жэню?», які даслала нам урач з Оршы Аляксандра Іванаўна Дзядзінец. У пісьме наша чытачка расказала пра нялёгі жыццёвы лёс былой студэнткі літаратурнага факультэта Жэні Каплуновай, якая ў 1937 годзе была рэпрэсавана органамі НКВС. Прычына арышту Жэні — перапіска з Платонам Галавачом да таго часу, пакуль ён яшчэ не быў аб'яўлены «ворагам народа».

Больш за пяцьдзсят гадоў А. Дзядзінец нічога не ведала пра далейшы лёс сяброўкі, таму і звярнулася праз газету да людзей з пытаннем-прасьбай: «Можа, хто ведае пра яе? Адгукніцеся, калі ласка».

Літаральна праз дзень, як трыццаць трэці нумар «ЛіМа» патрапіў да чытачоў, у рэдакцыю пазваніў пісьменнік Сяргей Іванавіч Грахоўскі і сказаў: «Магу дапамагчы з адрасам, бо з Яўгенія Паўлаўнай я добра знаёмы і шмат гадоў перапісваюся з ёю...»

Быў нам звонкі ад юрыста Людмілы Васільеўны Глебавай, якая таксама расказала пра незабыўную сваю сустрэчу з Я. Каплуновай.

Так у аддзеле пісьмаў нашага штотыднёвіка апынуўся адрас чалавека, які прайшоў праз жыццёвыя пакуты, спазнаўшы на сабе ўсё жах сталінскіх беззаконняў. І выстаяў!

Рэдакцыйная пошта таксама засведчыла: людзі не засталіся аб'якавымі да просьбы нашай чытачкі А. Дзядзінец. Прыйшоў ліст з Бялынічаў ад М. Карпечанкі. «Прачытайце «блалючы» нататку ўрача з Оршы, — піша ён, — і не магу прамаўчаць, не адгукнуцца. Таму прашу перадаць А. Дзядзінец адрас Жэні Каплуновай».

І яшчэ пісьмо. «Спяшаюся паведаміць, што Яўгенія Паўлаўна Каплунова жыве ў

Краснаполлі па вуліцы Антонова, — піша супрацоўніца краснапольскай раённай газеты «Чырвоны сцяг» Т. Лазоўская. — Пазнаёміла мяне з гэтай цудоўнай жанчынай былая супрацоўніца нашай газеты Ф. Дуброўская. Часам я наведваюся да Яўгеніі Паўлаўны, каб пагутарыць з ёй, паслухаць яе ўспаміны. Цяжкае жыццё выпала на яе долю. Але яна ніколі не адчайвалася, заўсёды спадзявалася на лепшае. Не скардзіцца яна і цяпер, хоць зноў ёй нялёгка: жыве адна, муж памёр. А трэба і дровы прывезці, і агарод спарадкаваць. А мясцовыя ўлады не вельмі звяртаюць увагу на яе клопаты. Доўгі час працавала Я. Каплунова настаўніцай у Краснаполлі, выкладала рускую мову і літаратуру. Цяпер на пенсіі, але шмат чытае, сочыць за перыёдыкай. Не парывае сувязь і з раённай газетай. І тым, што даведаліся пра жыццё многіх вядомых людзей Краснапольшчыны, мы абавязаны ў многім ёй».

Чалавек адшукаўся!.. Ці ж не вялікая гэта радасць? І гэтай светлай радасцю дзеліцца з намі ў сваім чарговым лісце Аляксандра Іванаўна Дзядзінец: «Сардэчна дзякую «ЛіМу» за тое, што дапамог мне знайсці Жэню. Мы з ёй ужо абмяняліся адрасамі, марым пра спатканне...»

Мы ж, у сваю чаргу, дзякуем усім чытачам, якія прынялі дзейны ўдзел у нашай публікацыі. І яшчэ мы пакадаем за сабой права вярнуцца да жыццёвага лёсу Яўгеніі Паўлаўны Каплуновай, каб расказаць пра яе чытачам «ЛіМа» больш падрабязна.

Аддзел пісьмаў «ЛіМа».

«АКЦЫЯ ЗБАВЕННЯ» Ў МІНСКУ

Трыццаць год існуе ў Заходнім Берліне грамадская арганізацыя пад назвай «Акцыя збавення». Яна была створана евангелісцкай царквой па ініцыятыве людзей, якія перажылі на ўласным вопыце жахі фашызму. Арганізацыя выступае супраць тэрмаядзернай пагрозы, за мір між народамі. Яе члены выязджаюць у многія краіны свету, працуюць у дамах састарэлых, у месцах, дзе ў ваенныя часы былі канцэнтрацыйныя лагеры, у музеях ахвяр вайны. Такім чынам яны працягваюць сваё збавенне, усведамленне сваёй віны за зробленае фашызмам.

Групы «Акцыі збавення» наведваюць і Мінск, дзе сустракаюцца з беларускімі пісьменнікамі, у прыватнасці, з Васілём Быкавым (дарэчы, ён нядаўна па іх запрашэнню пабываў у Заходнім Берліне). На гэты раз група нямецкіх студэнтаў выказала жаданне сустрэцца з маладымі пісьменнікамі. На сустрэчу прыйшлі Леанід Дранько-Майсюк, Ала Канпелька, Хрысціна Лялько, Алякс Письмянкоў, Тамара Чабан. Госці цікавіліся ўдзелам маладых у працэсе перабудовы, у літаратурным жыцці, у развіцці нацыянальных культурных традыцый.

Л. ЧАРЭШНЯ.

Напярэдадні новага навучальнага года ў рамках традыцыйных жніўняўскіх нарад прайшлі і пасяджэнні ў раённых секцыях настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры. Што для іх адметнае ў параўнанні з мінулым?

НАСТАЎНІКІ НАСТРОЕНЫ АПТЫМІСТЫЧНА

Асноўнае, бадай, тое, што не падлічваліся з боку райана працэнтны атрыманыя вучнямі пяціракі і чацвёркаў у «добрых» школах і двоек і троек у «дрэнных», не чыталіся настаўнікамі доўгія выступленні - даклады. На секцыях ішла заклапочаная размова аб месцы беларускай мовы і літаратуры ў духоўным развіцці школьнікаў, аб шляхах паляпшэння выкладання, аб прывічці вучням цікавасці да прадмета, адзначаліся агульныя недахопы ў ведах выпускнікоў. Заўважу, што да сваёй работы настаўнікі ставіліся крытычна.

Вядома, што літаратурная адукацыя вучняў складаецца з трох параметраў: добрага ведання зместу твораў, тэорыі літаратуры — асновы для выпрацоўкі навыкаў аналізу тэкстаў — і культуры мовы школьнікаў.

Выпускныя экзамены на атэстат сталасці паказалі, што змест праграмных твораў вучні ў асноўным ведаюць. Там, дзе працуе творчы настаўнік, яны цікавіцца беларускай сучаснай літаратурай і выказваюць свае думкі наконт пэўных твораў.

Слабей вырашаецца праблема з выпрацоўкай умення аналізаваць мастацкія творы. У аказанні метадычнай дапамогі настаўнікам бачыць сваю першачарговую задачу кабінет беларускай мовы і літаратуры ПІУН, метадычныя службы горада.

Адна з нявырашаных задач у школе — гэта выразнасць чытання. Не гучаць вершы ў вуснах школьнікаў, рэдка працуюць на ўроках над выразным чытаннем і настаўнікі. Асноўная прычына — не ведаюць метадыкі. А некаторыя настаўнікі і самі чытаюць не зусім добра. Даволі слаба вырашае задачу і спецсеминар на курсах павышэння кваліфікацыі, бо курсы для настаўнікаў бываюць толькі адзін раз у пяць гадоў. Таму ў ВНУ неабходна перагледзець сетку гадзін і ўзмацніць практычны бок навучання студэнтаў філагалічных факультэтаў і факультэтаў пачатковых класаў, каб малады спецыяліст ішоў у школу падрыхтаваным.

Балючым пытаннем застаецца культура мовы школьнікаў. Адносна добра валодаюць беларускай мовай толькі тыя многія выпускнікі, якія збіраюцца звязаць свой лёс з філалогіяй. А з астатнімі нават самы здольны настаўнік нічога зрабіць не можа. Настаўніку ўдаецца ўтрымаць цікавасць да прадмета толькі ў маладых і сярэдніх класах. Падрастаюць вучні, больш прыглядаюцца да практычнага боку жыцця і заўважаюць, што сфера ўжывання роднай мовы абрываецца ў школе адразу пасля здачы экзаменаў на атэстат сталасці. Карацей кажучы — няма пераемнасці паміж школай і жыццём.

Нехта можа сказаць, што абітурыент мае права пісаць сачыненне на беларускай мове прыступленні ў ВНУ. Гэта так. Але абітурыент мае і права выбару, на якой мове пісаць, па-руску ці па-беларуску. Да сачынення на рускай мове маладога чалавека рыхтуе ўся сістэма навучання ў школе, а на беларускай — толькі нямногія ўрокі мовы і літаратуры.

А колькі іх, урокаў беларускай мовы, у школе ў супастаўленні з рускай? Такое параўнанне было добра зроблена П. Садоўскім у адной з тэлепрадач «Ліры». Таму можна лічыць правамернай просьбу настаўнікаў, якія просяць выраўняць колькасць гадзін на вывучэнне рускай і беларускай моў у школе, перавесці выкладанне асобных прадметаў, асабліва гісторыі БССР, на беларускую мову.

А пакуль што рэжым сучаснай школы з рускай мовай навучання — не на карысць беларускай: акрамя таго, што ўсе прадметы выкладаюцца на рускай мове, дык нават і ўсе афармленне школ таксама робіцца па-руску. Хаця ў тых школах, дзе ідзе паглыбленае вывучэнне замежнай мовы, шмат падпісаны на адпаведнай замежнай.

Не спрацоўваюць на карысць роднай мовы і ўрокі беларускай літаратуры. Справа ў тым, што вучні, якія беларускую мову не вывучаюць, на ўроках беларускай літаратуры павінны гаварыць і ўсе пісьмовыя работы выконваць па-руску. Тым чынам, колькі ў класе вызвалены вучні, столькі разоў на адным-двух уроках літаратуры ў тыдзень настаўнік пераключаецца з беларускай мовы на рускую і наадварот. А вызвалены ад вывучэння мовы вучні ў Мінску шмат. У працэнтных адносінах, здаецца, не так страшна, у мінулым навучальным годзе — 8,5. Але за гэтай лічбай больш чым 12 тысяч школьнікаў. Нязвычайна, відаць, іх паменшае і ў блгучым навучальным годзе. А як гэтыя дзеці пераходзяць працаваць тым, хто хоча ведаць беларускую мову, настаўнікам: колькі разоў па 45 минут на працягу навучання ў школе яны застаюцца на ўроках «проста так, без справы, адпачываць!» Ды і сама з'ява вызвалення ад беларускай мовы — гэта сур'ёзны пралік у вучэбна-выхаваўчым працэсе школы.

Настаўнікі беларускай мовы і літаратуры просяць кіраўнікоў народнай адукацыі вырашыць гэтае набалелае пытанне, даць устаноўку заняць гэтых дзяцей грамадска карыснай працай, а тым, хто ўсё ж такі надумаецца вывучаць мову, і тым, хто яшчэ прыедзе ў горад з іншых рэспублік, выдаць дапаможнікі ці падручнікі. З задачай складання такой кнігі маглі б добра справіцца настаўнікі-практыкі.

Мяняецца рэжым кіраўніцтва работай школы, і настаўнікі беларускай мовы і літаратуры просяць, каб іх работу курывалі людзі, дасведчаныя не толькі ў пытаннях агульнай дыдактыкі, але якія б і добра валодалі мовай, цікавіліся беларускай літаратурай, адчувалі асаблівае даўняе да беларускай мовы і літаратуры. Гэта першааснова, без якой практычная дапамога настаўніку не мае сэнсу.

Педагогі ўхваляюць тое, што мяняецца праграма па беларускай літаратуры, што яны цяпер могуць прыняць удзел у яе абмеркаванні, што ім даецца права выбару твораў для абавязковага вывучэння. Выдатна, што ўсе сышліся на адным: у нашай літаратуры ёсць аснова, класіка, вывучэнне якой павінна быць абавязковым.

З вялікай просьбай звяртаюцца настаўнікі да беларускіх крытыкаў, каб тыя хутчэй рэагавалі на новыя творы. Для прыкладу можна назваць раман у верхах Н. Гілевіча «Родныя дзеці». Твор цікавы, шматпланавы, вострапраблемны. На ім многія настаўнікі горада паспяхова вырашаюць задачы патрыятычнага, маральна-этычнага, эстэтычнага, экалагічнага і іншага выхавання. Цяпер на раённай секцыі ў За-

водскім раёне педагогі дэманстравалі асобныя фрагменты з праведзеных урокаў, а настаўнік-метадыст СШ № 124 В. Войцік паказала панарамны

ўрок па гэтай кнізе на секцыі кіруючых кадраў. Жыццё сведчыць, што твор Н. Гілевіча «Родныя дзеці» павінен быць уключаны ў праграму для абавязковага вывучэння і тэрмінова пераваданы так, каб яго можна было знайсці ў кожнай школьнай бібліятэцы. А пакуль мы чакаем меркаванні крытыкаў па гэтай кнізе, якія б дапамаглі нам у рабоце з вучнямі.

Выказана было пажаданне перакласці на беларускую мову і перавадаць кнігу К. Тарасова «Странствие в тесном кругу».

У 9-м класе вывучаецца курс паслякастрычніцкай літаратуры. Таму вельмі важна, каб вучоныя, крытыкі аператыўна зрабілі агляд твораў пісьменнікаў, рэпрэсаваных у час сталінскага рэжыму, і тым самым далі кірунак у рабоце з гэтымі творами. Суровую праўду жыцця вучні павінны пачуць непасрэдна ў школе, ад настаўніка.

Практыка работы ў школе складалася так, што паняцце інтэрнацыянальнага выхавання мы прывыклі разглядаць толькі ў дачыненні да рускай мовы, рускай літаратуры. Вядома, што рускую мову павінен ведаць кожны савецкі чалавек. Але не за кошт роднай мовы, бо сапраўднага патрыёта можна выхаваць толькі на народнай аснове. Неабходна добра ведаць і рускую літаратуру. Але мы, настаўнікі, ніколі не гаворым пра цудоўную літаратуру іншых братніх народаў: гэта не прадугледжвае школьная праграма, хоць перакладзеныя на беларускую мову творы ў нас ёсць. Таму была выказана просьба: пры складанні праграмы для 9—10 класаў увесці курс літаратуры братніх народаў нашай шматнацыянальнай краіны, які б выкладаўся на беларускай мове. Перш за ўсё гэта трэба зрабіць для школ, якія працуюць з паглыбленым вывучэннем беларускай літаратуры і школ Кастрычніцкага раёна г. Мінска, дзе праводзіцца эксперымент.

Урок можа быць добра арганізаваны толькі тады, калі пад рукою настаўніка ёсць усё неабходнае абсталяванне. Аднак на сённяшні дзень з'яўляюцца дэфіцытам нават добра рэпрадуцыраваныя партрэты пісьменнікаў, няма прыгожых каларных ілюстрацый да мастацкіх твораў, набору малюнкаў для развіцця мовы школьнікаў, рэдка перавадаюцца некаторыя тыпы слоўнікаў.

На раённых секцыях настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры г. Мінска сталыя педагогі дзяліліся ўласным вопытам. Вялася адкрытая, сур'ёзная размова аб недахопах, праліках у рабоце, у арганізацыі ўрока як асноўнай формы навучання.

Хачу дадаць, што ўсе настаўнікі настроены аптымістычна, вераць, што прадмет «беларуская мова» зойме сваё пачэснае месца сярод іншых школьных дысцыплін. Родная мова стане не столькі аб'ектам вывучэння, колькі сродкам навучання і выхавання. Але для гэтага школе неабходна дзейная дапамога.

В. РАМАНЦЭВІЧ,
загадчык кабінета беларускай мовы і літаратуры Мінскага гарадскога інстытута ўдасканалення настаўнікаў.

Сяргей ЗАКОННИКАЎ,
галоўны рэдактар
часопіса
«Польмя»

— «Вернута з небыцця» — такую рубрыку можна паставіць пад многімі публікацыямі сёлета «Польмя». Раман А. Мрыя «Запіскі Самсона Самасуя», апавяданні Л. Калюгі, А. Гаруна — толькі асобныя з падобных публікацый, а побач творы, напісаныя ва ўмовах сталіншчыны ці як гарачы водгук на гэты падзеі пасля таго званнага перыяду «адлігі», але своечасова ненадружаныя. Відаць, такія творы будуць прадстаўлены і ў «Польмі»-89?

— Цікаваць да малавядомай або зусім невядомай шырокаму чытачу літаратурнай спадчыны за апошні час значна вырасла. І гэта зразумела. Усіх нас хвалюе лёс беларускіх пісьменнікаў 20—30-х гадоў, які быў растаптаны сталінскай рэпрэсіўнай сістэмай, трагічна абарваўся на самым узлёце творчых магчымасцей. Мы проста не маем права забываць тых, чымі талентам, духоўнымі намаганнямі закладваўся падмурак беларускай савецкай літаратуры, якая сёння па праву лічыцца адной з лепшых у нашай краіне, карыстаецца ўвагай і павагай не толькі ў славянскім свеце, але і за яго межамі.

Саме галоўнае, што іх творы, нягледзячы на доўгі прамежак часу, на самыя розныя гістарычныя варункі, якія адбываліся ў нашым грамадстве, гучаць і сёння свежа, па-сучаснаму. Пацверджаннем гэтых слоў могуць быць хоць бы змешчаныя сёлета ў нашым часопісе раманы Андрэя Мрыя «Запіскі Самсона Самасуя» або апавяданні Лукаша Калюгі.

Мэта рэдакцыі «Польмя» — не толькі вярнуць у жывую літаратуру незаслужана забытыя імёны і творы, але і дамагчыся, каб усё гэта дапамагала чалавеку ў сённяшніх буднях, калі ад кожнага патрабуецца смеласць, прыняццё і мужнасць, жаданне адкінуць звыклыя зацвілыя догмы і стэрэатыпы, перайначыць жыццё матэрыяльнае і духоўнае ў леп-

ЧАСОПІСЫ-89: планы, задумы, пошукі

шы бок. Таму мы ў бліжэйшых нумарах гэтага і ў наступным годзе мяркуюем апублікаваць цэлы шэраг такіх твораў. Чытач пазнаёміцца з п'есай «Тутэйшыя» і малавядомымі вершамі Янкі Купалы, спадчынай Якуба Коласа, Максіма Гарэцкага, Тодара Кляшторнага, Васіля Шапалевіча і іншых пісьменнікаў. Будуць змешчаны некаторыя незакончаныя творы, якія ніколі не друкаваліся, з рукапіснага архіва Лукаша Калюгі. Есць і яшчэ шмат задумаў, якія накуль раскрываць не буду.

Часопіс шырока прадставіць свае старонкі дакументалістыцы. Пра трагічны падзеі 30-х гадоў, пра жыццё вязня лінгвіста Павла Прудніка ў дакументальнай апавесці «Яговыя рукавіцы», Арсен Ліс у нарысе «Браты Гарэцкія» пазнаёміць чытачоў з драматычным складаным лёсам слаўных сыноў Беларусі, братоў Гарэцкіх — пісьменніка Максіма Іванавіча і вучонага Гаўрылы Іванавіча.

Мяркуюем, што з прыхільнасцю будуць сустраць дзённікі Уладзіміра Караткевіча, старэйшай беларускай пісьменніцы Зоські Верас, даследаванні па гісторыі і літаратуры Міколы Ермаловіча, Мікалая Улашчыка.

— Але ці не атрымліваецца так, што затрымліваецца друкаванне новых твораў праявіў і паэтаў?

— Калі мы распачыналі публікацыю спадчыны, то думалі і пра гэта. Аб'ём сучаснай прозы і паэзіі ў часопісе не зменшыўся, плошча знайшлася за кошт неабавязковых, трафарэтных, нецікавых чытачу матэрыялаў па ўсіх раздзелах.

Поўным ходам ідзе ў рэспубліцы падпіска на газеты і часопісы на наступны год. У рэдакцыю «ЛіМа» звяртаюцца чытачы, якія цікавяцца планами рэспубліканскіх часопісаў. Ідучы на сустрэчу пажаданням, рэдакцыя друкуе інтэрв'ю з рэдактарамі. Сёння на пытанні нашага карэспандэнта адказваюць С. Законнікаў, Я. Сахута і М. Шавыркін.

Сёння мы вельмі прыдзірліва ставімся да кожнага рукапіса, стараемся, каб не было разбазарвання дэфіцытнай плошчы часопіса на прымітыўны шэраг. Сёлета чытач пазнаёміцца з раманам Леаніда Дайнекі «След ваўкалака», апавяданнямі Анатоля Кудраўца і Алеся Жука, апавесцямі Васіля Гігевіча і Уладзіміра Някляева, з вершамі Пімена Панчанкі, Алеся Звонака, Рыгора Барадудзіна, Генадзя Бураўкіна, Васіля Зуёнка, а яшчэ да канца года з'явіцца апавесць Івана Шамякіна «Драма», п'еса Івана Чыгрынава «Судовая справа Вашчылы», апавяданне Уладзіміра Арлова «Міласць князя Гераніма», успаміны Ніла Гілевіча «Перажыўшы вайну».

У дванацятым нумары госцем «Польмя» стане ўкраінскі часопіс «Вітчизна», які будзе прадстаўлены імёнамі Алеся Ганчара, Юрыя Мушкетэка, Барыса Алейніка, Івана Драча, Дзмітра Паўлычкі, Уладзіміра Дразда і іншых таленавітых паэтаў, празаікаў братняй рэспублікі.

У новым годзе да слаўнага юбілею беларускага пераадрука Скарыны прымеркавана публікацыя рамана Алега Лойкі, пазмы Рыгора Барадудзіна. З новай апавесцю на гістарычную тэму выступіць Вольга Іпатова. У партфелі рэдакцыі ёсць творы Васіля Віткі, Вячаслава Адамчыка, Аляксея Дударова. Над новымі творами для «Польмя» працуюць Васіль Быкаў, Янка Брыль, Пімен Панчанка, Максім Танк, Генадзь Бураўкін, Васіль Зуёнак, Віктар Казько, Анатоль Кудравец, Алесь Жук, Яўгенія Янішчыц, Уладзімір Арлоў, Уладзімір Някляеў. Часопіс

таксама пазнаёміць чытачоў і з маладой літаратурнай зменай. Як бачыце, нават тое, што названа, дае падставу гаварыць, што сучасная літаратура займае асноўнае месца на старонках часопіса, і чытач будзе мець пэўнае ўяўленне пра развіццё літаратурнага працэсу ў рэспубліцы.

— Індаўна чытачы пазнаёміліся з апавесцю балгарскага пісьменніка С. Страціева «Дзіця пчолы». Раней, як быццам, «Польмя» не радала чытачоў перакладнымі творами, спасылочыся на абмежаванасць плошчы. Як у гэтым кірунку будзе ісці часопіс далей?

— Сапраўды, у «Польмі» вельмі рэдка з'яўляліся перакладныя творы. Але ж мы ведаем, што некалі такая традыцыя існавала. Скажам, раман І. Бехера «Люзіт», які на радзіме забараніла друкаваць нямецкая рэакцыя, упершыню быў апублікаваны на беларускай мове ў «Польмі».

Наш часопіс, надаючы асабліва значэнне ўмацаванню дружбы народаў, будзе пастаянна публікаваць творы пісьменнікаў братняй рэспублікі нашай краіны, а таксама краін сацыялістычнай садружнасці і прагрэсіўных літаратураў Захаду. Мяркуюем у новым годзе надрукаваць раманы Грэма Грына, апавяданні Станіслава Лема. Пастараемся, каб творы перакладаліся з мовы арыгінала, і, як кажучы, яшчэ свежымі трапілі да беларускага чытача.

— Сённяшняя публіцыстыка, калі яна па-сапраўднаму высканастаецца, у многім абганяе іншыя віды літаратуры, з'яўляючыся разведчыкам тэм, адкрывальнікам вострых праблем... Як будзе прадстаўлена публіцыстыка ў часопісе?

— Згодзен з тым, што ніво-

дзін іншы жанр літаратуры не можа паспрацаваць у аператыўнасці з публіцыстыкай. Сёлета публіцыстычныя публікацыі часопіса, асабліва на экалагічныя тэмы, выклікалі вялікую чытацкую пошту. Яны разглядаліся ў кіруючых органах рэспублікі, па іх прыняты канкрэтныя меры выпраўлення недахопаў.

У наступным годзе ў раздзеле «Публіцыстыка» прадоўжыцца гаворка пра пашырэнне дэмакратызацыі і публіцысці ў нашым грамадстве, пра сённяшні стан і далейшы лёс беларускай мовы, айчынай гісторыі, пра развіццё ў рэспубліцы эканомікі, навукі, асветы і культуры. У стады падрыхтоўкі знаходзяцца публіцыстычныя творы Івана Чыгрынава, Алеся Пётрашэвіча, Івана Філаненкі, Вячаслава Дубінкі і многіх іншых.

Карыстаючыся выпадкам, хачу яшчэ раз заклікаць усіх нашых пісьменнікаў — напішыце кожны хоць па аднаму публіцыстычнаму артыкулу, і вы ўбачыце, якімі цікавымі стануць нашы газеты і часопісы. А тэм жыццё наша дае столькі, хоць адбаўляй!

— Сяргей Іванавіч, часопіс, як бачна, адмовіўся ад творчых партрэтаў вядомых пісьменнікаў. Тым не менш ёсць патрэба асэнсаваць шлях асобных твораў. Дзе ж у такім разе выйсце?

— Ад публікацыі творчых партрэтаў пісьменнікаў мы не адмовіліся. Пра гэта сведчыць хоць бы сёлета публікацыя Серафіма Андрука «Вёска — маці наша...» і надалей будзем такія матэрыялы друкаваць. Галоўнае, каб яны былі напісаны па-мастацку, неабякавым сэрцам, каб неслі чытачу не толькі інфармацыю, але і аснову для роздуму, духоўны зарад. Больш таго, у наступным годзе мяркуюем змясціць не толькі творчыя партрэты сучасных пісьменнікаў, але і тых, пра чый жыццёвы і творчы лёс мы мала ведаем, напрыклад, Алеся Гаруна, Лукаша Калюгі. Гэта будзе цікава і для літаратуразнаўцаў, і для выкладчыкаў беларускай мовы і літаратуры, і для ўсіх чытачоў.

Яўген САХУТА,
галоўны рэдактар
часопіса
«Мастацтва Беларусі»

— Як вядома, часопіс «Мастацтва Беларусі» з'яўляецца органам Міністэрства культуры БССР, Саюза кампазітараў БССР, Саюза кінематографістаў БССР, Саюза мастакоў БССР і Саюза тэатральных дзеячў Беларусі. Напэўна, не проста паяднана пад адной вондачнай інтэрэсы розных мастацкіх «цэхаў»?

— Сапраўды, «нянек» у такога жаданага і доўгачаканага «дзіцяці» шмат. І хоць іх не сем, як у вядомай прымаўцы, але... Прыкметных клопатаў пра часопіс мы, на жаль, не адчуваем. Зацікаўленасць лёсам і характарам выдання ці зусім адсутнічае, як, напрыклад, з боку Саюза кампазітараў, ці прымае нейкія хваравітыя формы, калі некаторыя мастакі скрупулёзна падлічваюць колькасць апублікаваных радкоў пра сваіх калег, піль-

на сочаць за памерамі ілюстрацый. Нас нярэдка «забываюць» запраسیць на тое ці іншае мерапрыемства ці хоць бы проста папярэдзіць пра яго правядзенне.

Часам ад некаторых дзеячў мастацтва можна пачуць: «Мы спадзяваліся бачыць часопіс іншым». Але якім? Зайдзіце ў рэдакцыю, дзверы якой адчынены заўсёды і для ўсіх, выкажыце свае думкі і меркаванні, глядзіш — нешта і на карысць пойдзе. Але ж куды прасцей паскардзіцца проста ў цэнтральную прэсу, што часопіс «не апраўдаў надзей».

— Мяркуючы па сёлета публікацыях, вылучаюцца матэрыялы двух аддзелаў — тэатра і выяўленчага мастацтва...

— Названыя аддзелы заслужылі, каб пачуць добрую ацэнку сваёй дзейнасці. Настойлівыя пошукі выявілі новых аўтараў, часам непасрэдна не звязаных з мастацтвам, але з уласным, арыгінальным поглядам на яго. Няхай іх выступленні не заўсёды бяспрэчныя,

але дыскусія — лепш, чым поўнае маўчанне пасля «гладкага» артыкула. Аддзел тэатра, напрыклад, распачаў некалькі дыскусій па набалелых пытаннях тэатральнага жыцця, у якіх удзельнічаюць як спецыялісты — тэатрытыкі, так і практыкі сцэны.

— Чым новым парадуюць іншыя аддзелы?

— Аддзел публіцыстыкі, эстэтыкі і гісторыі мастацтва плануе разгарнуць дыскусію пра нацыянальнае і інтэрнацыянальнае ў мастацтве. У галіне выяўленчага мастацтва такая дыскусія фактычна пачалася пасля некалькіх нашых публікацый. Пачатак размовы пра «нацыянальную» сітуацыю ў беларускім тэатры (драматургія, рэпертуар, мова, кадравыя палітыка і г. д.) паклаў артыкул А. Пётрашэвіча ў сёлета выйшлым нумары. Зразумела, будуць перагорнуты новыя старонкі нашай мастацкай спадчыны. Будзем друкаваць малавядомыя ці невядомыя

матэрыялы з культурнага жыцця 20—30-х гадоў, даваць звесткі пра бязвінна рэпрэсаваных дзесяць мастацтва. У сувязі з 500-гадовым юбілеем Ф. Скарыны ўбачаць свет новыя даследаванні, звязаныя з імем слаўнага сына беларускай зямлі.

Аддзел музыкі плануе цыкл публікацый па гісторыі сімфанічных аркестраў у Беларусі, дыскусію «Кампазітар — музыкант — слухач», абмеркаванне праблем вышэйшай музычнай школы. Пераход кінастудыі «Беларусьфільм» на гаспадарчы разлік будзе адной з галоўных тэм аддзела кіно і тэлебачання. Мяркуюем прыцягнуць да абмеркавання гэтай праблемы кіруючыя работнікі нашага кінематографу, вядучыя рэжысёраў, кіназнаўцаў, крытыкаў.

— Папулярнасцю ў чытачоў карыстаюцца і спецыяльныя старонкі «У альбом календарнаму». Публікацыя іх будзе прадоўжана?

— Рубрыку, вядома, бу-

дзем прадаўжаць, бо, нягледзячы на шматлікія страты, у нас багата мастацкага спадчына. Дарэчы, тут мы можам смела карыстацца перавагамі нашага выдання перад іншымі — вялікім фарматам, значнымі ілюстрацыйнымі магчымасцямі, прыстойным колерам.

— Час дэмакратызацыі, галоснасці — гэта і час актыўнага абмеркавання надзвычайных праблем. У гэтым сансе, думайце, нямала даюць традыцыйныя «круглыя сталы» з прыцягненнем шырокага кола ўдзельнікаў...

— Таму практыку правядзення іх будзем пашыраць. Абмен думкамі, сутыкненне пазіцый, поглядаў спрыяе больш аператыўнаму вырашэнню нейкіх актуальных пытанняў. Плануюцца «круглыя сталы» па праблемах кінематэатрыі, становішчы спраў у тэатры музычнай камедыі. Час падкажа і іншыя тэмы. Магчымасці, якія адкрыліся перад намі ў перыяд перабудовы і галоснасці, пастараемся выкарыстаць максімальна.

Міхась ШАВЫРКІН,
галоўны рэдактар
часопіса
«Беларуская мова і літаратура ў школе»

— Міхась Мікалаевіч, як бачна з першых нумароў часопіса, рэдакцыя імкнецца рабіць выданне цікавае і патрэбнае шырокаму колу чытачоў, усім, хто любіць беларускую літаратуру, дбае пра заўтрашні дзень роднай мовы.

— Сапраўды, кірунак часопіса абвешчаны ўжо ў яго першым нумары і мы прытрымліваемся яго. Рыхтуем матэрыялы, якія б спрыялі развіццю асобы вучняў, уплывалі б на выхаваўчы працэс сучаснай школы.

— Часопіс шмат увагі ўдзяляе прапагандзе вопыту лепшых выкладчыкаў беларускай мовы і літаратуры рэспублікі. Змяшчаюцца як творчыя партрэты такіх педагогаў, так і іх

выступленні...

— Настаўнік — галоўная асоба ў перабудове школы. Яму патрэбны, асабліва цяпер, і грыбуна, і апора, і дапамога. На жаль, часопіс яшчэ мала зрабіў у гэтай справе. Вопыт педагогаў многага багацейшы, чым мы ведаем. Вельмі шкада, што дасягненні лепшых педагогаў не сталі набыткам для астатніх.

— Знаёмства з творчасцю нашаніўскага паэта М. Арла — яшчэ адзін штырх у рабоце часопіса. Падобныя публікацыі з'явіцца і ў наступным годзе?

— Часопіс адлюстроўвае дзейнасць педагогаў, а яны заўсёды ў пошуку. Доўгі час, напрыклад, зборам матэрыялаў пра М. Арла займаўся настаўнік Гудзевічкі СШ Магдоўскага раёна А. М. Белакос і яго выхаванцы. Шкада толькі, што «Мастацкая літаратура» не

выдала раней зборнік вершаў гэтага паэта-нашаніўца.

Вядома, мы не саборнічаем з літаратурнымі выданнямі. У нас свае задачы. Аднак, пры магчымасці, часопіс будзе знаёміць педагогічную грамадскасць, а праз яе і новыя пакаленні з дзеячамі культуры мінулага. І абавязкова будзем адлюстроўваць пошукі і знаходкі настаўнікаў, якія займаюцца літаратурным краязнаўствам. Падрыхтаваны, напрыклад, М. Л. Сідаровічам, настаўнікам са Слоніма, матэрыялы пра Кандрата Лейку...

— Наколькі падрабязна часопіс будзе расказаць пра культурнае жыццё рэспублікі?

— На жаль, у школьным раскладзе пакуль што няма прадмета «Культура Беларусі». На нашу думку, павінен быць. У пачатковых класах «Культу-

ра краю», у сярэдніх — «Культура рэспублікі», у старэйшых — «Культура краіны». Выхаваны чалавек ва ўсе часы быў культурна дасведчанай асобай. Чамусьці цяпер такі аспект выхавання і навучання пакідаецца па-за ўвагай.

Праўда, пэўная інфармацыя даецца на занятках пры рэалізацыі міжпрадметных сувязей (калі гаварыць на мове метадыстаў) паміж літаратурай і музыкай, літаратурай і выяўленчым мастацтвам, пры асвятленні асобных тэм на занятках па гісторыі. Цяпер ідзе эксперымент у асобных школах: выкладаецца гісторыя мастацтва. Але на сённяшні дзень гэтага ўжо недастаткова.

Таму наш часопіс, калі ўзяў армянскіх нацыянальна-інтэрнацыянальнае выхаванне, у

першую чаргу звярнуўся да адлюстравання нацыянальнай культуры. Задумы вялікія. У «Пазіцыі», што змешчана ў восьмым нумары, мы выказалі кірункі сваёй дзейнасці. Аднак ажыццявіць свае намеры вельмі цяжка. Тут прычын шмат: аб'ём часопіса не дазваляе шырока даць матэрыялы па культуры (настаўнікі ўсё ж чакаюць найперш метадычныя артыкулы), не надта вялікае кола аўтараў...

У гэтай справе, на мой погляд, патрэбны саюз паміж нашымі перадачымі выданнямі. Каб новае пакаленне засвоіла здабыткі культуры, варта мэтанакіравана і паслядоўна змяшчаць матэрыялы па гісторыі і культуры, а потым выдаваць іх асобнымі кнігамі ў якасці дапаможнікаў для настаўнікаў.

Ліст у рэдакцыю

«РЭПРЭСІРАВАНЫ» ПРАВАПІС

Сярод нерэабілітаваных дагэтуль ахвяр рэпрэсій 30-х гадоў — наш, беларускі правапіс.

У пастанове СНК БССР за 26 жніўня 1933 года сказана: «Беларускі нацыяналізм-дэмакратызм... ствараў штучны бар'ер паміж беларускай і рускай мовамі і засмечваў беларускую мову рознымі сярэднявечнымі архаізмамі і буржуазнымі вульгарызмамі». Гэтымі словамі па сутнасці вычэрпваецца абвінавачанне заключэнне, тлумачэнне прычыны і патрэбы сумна вядомай моўнай рэформы 1933 года. Рэформа скасавала на пісьме: 1. перадачу асіміляцыйнай мяккасці зычных у словах накішталі «сьнег, песьня, вязьніца, купальне»; 2. пераход перадацыйнага «е» ў «я» ў прыназоўніку «без» і адмоўні «не»; 3. перадачу мяккага «л» у запазычаных словах накішталі «кляса», «фальклёр», «філязофія»; 4. перадачу цвёрдага вымаўлення зычных перад галоснымі ў словах накішталі «мэтад», «спрэнт», «навіла» і г. д. Як бачым, гэта была рэформа супраць беларускага вымаўлення, супраць фанетычнага прынцыпу напісання, супраць закона беларускай мовы «як гаворыцца, так і пішацца». Асабліва шкоднымі аказаліся першыя два пункты. Астатнія дагэтуль маюць дыскусійны характар, патрабуюць працягу грунтоўнага і шырокага дэмакратычнага абмеркавання, якое пачалося на акадэмічнай канферэнцыі 1926 года, потым было перапынена рэформай 1933 года і дагэтуль не ўзнаўлялася.

Так, мы дагэтуль яшчэ пішам па-беларуску паводле тае рэформы. Але сёння мы ўжо ведаем грамадскую сітуацыю, у якой яна праводзілася, усведамляем яе ненавуковы, вульгарызатарскі характар. Сёння мы ўжо маем аўтарытэтную выказанні супраць пунктаў рэформы 33-га года — Алеся Яскевіча [у яго кнізе «Грані майстэрства», Мн., 1974, с. 129—130], Яна Скрыгана [Выбраныя творы, т. 2, Мн., 1975, с. 332—333], Максіма Лужаніна [Збор твораў, т. 4, Мн., 1981, с. 469, 523] ды іншых навукоўцаў і літаратараў.

Скасаванне мяккага знака і чаргавання «е-я» ў названых выпадках нявечыць мову, робіць слова каленым, жорсткім, асабліва шкодна адбываецца на мове сёння. Бо для ўсё новых і новых людзей роднае слова прыходзіць не ў вусны, а ў пісьмовым выглядзе, для іх ужо «як пішацца, так і гаворыцца». У выніку мы спрэс чым тое калянае, жорсткае вымаўленне: са сцэны, па радыё, у побыце.

Лічым, што ўжо сёння трэба вярнуць мяккія знакі і перадацыйнае «я» [«бяз гэтага, «ня буду»]. Пярэчыць гэтаму патрабаванню можа толькі кабінетны бюрократ ад навукі, які сам у жыцці роднай мовай не карыстаецца. Але мова — не манополія мовазнаўцаў. Гэта наш агульны народны клопат. Трэба, каб і да яго нарэшце дабралася дэмакратызацыя.

У. АРЛОУ, А. АСТАШО-НАК, Л. БАШЧЭУСКІ, А. БЯЛЯЦКІ, П. ВАСЮЧЭНКА, Л. ДРАНЬКО-МАЙСЮК, А. СІДАРЭВІЧ і іншыя, усяго 15 подпісаў.

Раман Г. Марчука «Кветкі правінцыі» інтрыгуе ўжо сваім загаловам, у якім выразна адчуваецца ўласцівы аўтару раскаванасць думкі. Што гэта, свядомая асацыяцыя з «Кветкамі Польшчы» Ю. Тувіма ці, наадварот, з «Кветкамі зла» Ш. Бадлера? Стварэнне новай геральдыкі, новай візітнай карткі Давыд-Гарадка?

Пэўныя супярэчнасці адчуем мы, асабліва калі знаёміцца з раманам похапкам, і ў самім змесце. З аднаго боку — дакладныя, каларытныя бытавыя замалёўкі: «Царква каменная... царква драўляная... чыр-

жа да легендарнага пачатку будзе звяртацца даволі рэдка. Яго трывожыць выразна іншы аспект праблемы. «Гарадок не толькі не быў ужо «Трэцім сталіцай» магутнага княства, а і раёнам перастаў быць» (У. Караткевіч). Прайшлі тыя часы, калі кожны сабе пан, чым хацеў, тым і гандляваў. Горад дробных рамеснікаў не мог вытрымаць канкурэнцыі буйной прамысловасці, што пазбавіла мясцовых мануфактур-стаў надзеі мець добрую капейку са сваіх рук і штодзённай працы. Людзей ахапіла пачуццё трывогі, боязі і жаху

ваю не шнадаваў, бо жывой яна янраз была для мяне ян усё роўна мёртвае».

«Акрамя ўлады неба, ёсць улада часу», — скажа адзін з герояў рамана. Прышоў час, які запісаны на скрыжалях лёсу кожнага з людзей. Час, калі мы пачынаем усведамляць сваё існаванне, асэнсоўваць яго, становіцца не проста прадстаўніком роду homo sapiens, а канкрэтным чалавекам, асобай. І для Адася дзень смерці маці стаў сёмым днём. Бо менавіта ў той момант у палескім гарадку, на дне былога мора нараджаўся

век павінен на зямлі дзве рэчы шукаць: ісціну і веру... яны дадуць яму і сілу, і апору, і любоў».

Ніхто з герояў рамана не ведае гэтай ісціны ў апошняй інстанцыі. І аўтар не дае ім палёгі, як гэта бывае, загадзя падрыхтаванымі адказамі на ўсе праблемы. Яны падыходзяць да ісціны самастойным шляхам. «Ёсць, — гаворыць Воўк, — тры найвялікшыя святыя, якія чакаюць цябе наперадзе: каханне — свята душы, работа — свята розуму, смерць — свята цела». Адася Доля праходзіць свае кругі існавання, якіх (ві-

Крытыка,
бібліяграфія

СПРАДВЕЧНЫ ЗАКОН

МАРЧУК Г. Кветкі правінцыі. Раман і апавесць. Мінск, «Мастацкая літаратура», 1988.

ванашчкі касцёл, які з трыццаці дзевятага года не дзейнічае, нізенькі драўляны масткі, і зноў хаты, хаты з адным, двума вокнамі на вуліцу, хаткі, сплеченыя з лазы і крушні ля гліністых берагоў, брукаваны шлях, у канцы якога мураваныя дамы. У іх жонкі беларускай асобы. Ліпы, высачаныя таполі на альшанскім шляху, драўляныя крыжы ў ручніках на скрыжаваных вузкіх вулачак. На берэзе тупаносныя лодкі, якія перавернуты дном да сонца і пахнуць свежай смалю. Базар у цэнтры, ля чайной. Вароты базара перакошаныя, вісяць на адной завесе...»

Адрозніваецца брылёўскае: «Давыд-Гарадок. Можна злітаць на Марс, вярнуцца адтуль і застаць над Гарыню ўсё тую ж бабку з вудай. Стаіць старая, як і стаяла сотні гадоў, спакойна і аб'якава». Або крыху далей: «Бліснула светлай шырынёй, здзівіла густой непразраднай зелянінай на берагах царыца Палесся Прыпяць». Ці апісанне неўтаймаванай, нястрыманай і такой лагоднай Гарыні. Тыя мясціны, што так пэўна апісаў Якуб Колас, у якія так быў улюбёны Караткевіч. Але калі для названых пісьменнікаў гэты край быў усё ж такі ў нейкай ступені экзатычным, то для Г. Марчука — ён родны, адзіны ў свеце. Аб гэтым сведчаць і шчодрэ ўжываныя ў канву апавядання родныя словы — мілавіцы — «Олена», «вясну», «капорэ», «чобаты», «з хазяйства жымо», і пачуццё гонару за «мястэчка з рэдкай назвай», бо заснаваў яго князь Давыд, які пасля ўмыснага асляплення Васілька Цярэбавольскага мусіў шукаць і асвойваць новую зямлі, і любоў да сваіх дбайных, руплівых, працавітых, кемлівых і хітрых гарадцоў, якія нават нагадвае дзіцячую хвальбу — «усе польскія каралі заказвалі хромавыя боты толькі ў гарадоцкіх шаўцоў», а лёды (марожанае) прадавалі нават у Варшаве (ужо бліжэй да ісціны). І верыцца ў шчырасць гэтай любові і захаплення. Таму калі б аўтар спыніўся б толькі на ўзнаўленні старадаўніх і новых легендаў, паданняў, добрасумленна апісанні дзіцячых і юнацкіх уражанняў, адцяняючы іх, расквечваючы прыкметамі сучаснасці — то і ў такім выглядзе твор меў бы права на існаванне. Прынамсі, быў бы не горшым за многія іншыя раманы і апавесці, у якіх героі вяртаюцца да сваіх вытокаў. Тым больш, што гэты край, як гэта ні крыўдна, не меў сваіх сур'ёзных летапісцаў. Вось чаму ён вядомы большасці людзей як месца, дзе трэба шукаць легендарную магілу Авідзія (Авід-Гарадок), краіну Цыганію і г. д. Аўтар

за дзень заўтрашні, а павярнуць на старое, як яны адчувалі, было немагчыма. «Гэта разумелі і гарадзецкія майстры, як бы спаважна, бы той буська на сенажаці, ні хадзілі па вуліцах гарадка. Рэдка хто з іх паказваў слязу, калі на працягу двух тыдняў, месяца не было аніякіх заробкаў. Плакалі больш жанкі. Уначы...». Для многіх гэта была катастрофа. Ніхто не ўлічваў спецыфіку псіхалогіі і сацыяльную асаблівасць мястэчка, не было жадання ўнікнуць у канкрэтную справу. Зямля пракарміць усіх не можа. Практычна з сакавіка па чэрвень усё наваколле заліта водамі Гарыні і Прыпяці. А прамысловасці мясцовай амаль няма. Ці не таму з такім болем гаворыць Г. Марчук аб трывогах і спадзяваннях, хвілінах адчаю і спрадвечнай, здаровай веры ва ўсё лепшае. Менавіта таму ён апраўдвае гандаль кветкамі, асуджае тыя парушэнні, на якія ідуць мясцовыя ўлады, каб забараніць такі від дзейнасці. На старонках рамана аўтар будзе імкнуцца быць як мага больш аб'ектыўным, бо аўтарскі праасоўваецца толькі паміж радкамі, у скупых рухах (так са шчакі сціраецца сляза). Непасрэдна публіцыстычным стане яго голас, калі ў «Эпілогу» згадае велічны бетонны мост пасярэдзіне Давыд-Гарадка, які дзякуючы намаганням нашых паважаных меліяратараў у бліжэйшы час застанеца без ракі. Бо тут ужо не можа стрымацца. Вось гэтая неаб'якаваць, адказнасць за ўсё, што адбываецца ў родным краі, — сведчанне пастаяннай прывязанасці аўтара да свайго Палесся, імкненне жыць яго радасцямі і болем.

Але Марчук-празаік заўсёды максіміліст. Таму звычайная белетрыстычная задача паэтызацыі свайго кутна, сацыялагізацыі асноўных зрэзаў яго матэрыяльнага існавання ніяк не магла захапіць яго, стаць асноўнай, вызначальнай, аб чым сведчаць і яго палірацыйныя спробы ў жанры рамана. Аўтар імкнецца спалучыць больш-менш традыцыйны жыццёвы дзеючы асоб з аналізам іх учынкаў, удзяляючы большую ўвагу апошняму, са зваротам да вечных агульначалавечых праблем. Ці не таму кожнаму з герояў нанавана перажыць, узісці на вяршыні, пераломны момант у сваім быцці-існаванні, пасля якога жыць так, як жыў да гэтага, ён ужо не зможа, бо будзе глядзець на свет і на людзей зусім іншымі вачыма. (Раней людзі называлі гэта павойным — бога знайшоў). Для героя рамана Адася Доля такім рубяжом становіцца спроба зразумець трагедыю маці. Ды і сам высокі арэол Маці для Адася яна атрымлівае толькі са смерцю. Раней гэта была проста жанчына, якая будзіла хлопца, лікіла вярцаць янраз тады, калі так не хацелася ісці дахаты. Думкі аб маці прыводзяць хлопчыка да усведамлення свайго віны ў гэтай трагедыі. Усведамленне яшчэ дзіцячае — маці памерла, бо я яе не слухаў. «Я пачаў шнадаваць яе, мёртвую, як жывую, бо жы-

чалавек. Гэты працэс становіцца асноўным камертонам поліфанічнага гучання рамана.

Але ці не празмерная задача ўскладзена на кволяны плечы, ці не стане традыцыйным рэзанёрам, рупарам ідэй аўтара звычайны местачковы хлопец? Хаця і не такі ўжо ён звычайны. Ён вылучаны са свайго асяроддзя сіроцтвам, хваробай, якая значна абстрае святаўспрыманне, схільнасцю да музыкі (больш прыроджанай, чым набытай), вечным паляшчкім імкненнем дайсці да ўсяго самаго. Менавіта няшчасці, боль, неўладкаванасць штурхаюць яго паспрабаваць узняцца ад разумення прычыны самагубства маці да вечных праблем жыцця, знайсці адказ на гэтыя клятвы пытанні. Ці не занадта нават для «паляшчкіна нахабства»? Бо ўжо ў самой пастаноўцы праблемы адчуваецца пэўная традыцыя Ф. Дастаеўскага («Браты Карамазавы»). Тым больш, што гэтая традыцыя была ўжо апасродкавана праз нацыянальны вопыт, перш за ўсё вопыт філасофскай прозы М. Гарэцкага, звязаны з пошукамі яго герояў — інтэлігентаў у першым пакаленні. Як некалі аўтар драматызаванага абразка «Антон» праз смерць дзяцей ад рукі бацькі спрабуе зразумець душу беларуса, Г. Марчук смерцю вызначае вартасць і мэтазгоднасць жыцця чалавечага. Ці не таму яго герой, як некалі Лявон Задума, будзе шукаць тое патаемнае, што застаецца пасля чалавеча ці кіруе яго справамі. Ён бачыць цень маці ў белай сарочцы, сон, у якім замест маці на берэзе застаецца рыбка. «Думаю пра смерць — жыццё не хочацца, нічога не радуе, думаю пра жыццё — шкадую, чаму смерць не пасылае».

Наўрад ці тут можна гаварыць аб нейкім запазычаны. Хутчэй аб творчым развіцці традыцыі, незаслужана забытай. Бо самі героі Марчука не вылучаюцца асаблівай начытанасцю — «нашы людзі кніжак не чытаюць, амаль і газет не чытаюць». Да ўсяго яны прыходзяць самі — праз пакуты, праз страты, праз глыбокі роздум, нават праз той здаровы містыцызм, што быў ва ўсе вякі ўласцівы беларусу, а тым больш палешуку. Бо ён заўсёды шукаў той адзіны і спрадвечны закон чалавечнасці. «Паміж небам і часам — чалавек, трэцяя тайна... Шмат чалавеку дадзена на зямлі. Мільярд пачуццяў перажыць дадзена. Пах хлеба, сустрэча з першым буслам, провады журавоў, укусы пчалы... У кожным дні смерць і уваскрасенне, толькі трэба ўмець назіраць, — да такіх вывадаў прыйшоў стары Воўк, самая каларытная постаць рамана, вобраз надзвычай ёмікі, уражлівы і пераканаўчы, сапраўдная ўдача аўтара. — Чала-

даць-такі не выпадкова) — сем. Названы і размешчаны яны так — I. Самагубства; II. Хвароба; III. Каханне; IV. Насенне; V. Грошы; VI. Шчасце; VII. Хата. Гэта не дантавы кругі, а вечны кругазварот жыцця, імклівы і бязлітасны. Што ж набывае, што страчвае герой у гэтых спрадвечных і такіх новых для яго вандраваных па пакутах і радасцях? Што засталася і што змянілася ў ім з кожным зваротам на чарговы этап жыцця? Менавіта гэта пастаянна ў цэнтры ўвагі пісьменніка, а сам прыём вяртання дазваляе дакладна прасачыць эвалюцыю героя. І таму нельга, відаць, раман назваць споведдзю маладога чалавеча. Бо гэта не проста споведзь, а яшчэ адзін шлях — шлях пошукаў і знаходак. Ці не таму сваю споведзь аўтар звяртае да чытача, якога лічыць народам, «а мой народ і ёсць бог для мяне таксама». Неабходна зрабіць усё, каб душа не чарсцвела, а прагнула ачышчэння. Толькі тады, лічыць аўтар, адчуець вытокі жыццёлюбства і міласэрнасці свайго народа, толькі тады можа сказаць: «Я, здаецца, разгадаў тайну чалавеча! Гэта неўміручасць духу і бессмертнасць дабраты, дзядзька Воўк!» У гэтай веры яго падтрымлівае ўпэўненасць у тым, што ў кожнага з нас ёсць, былі Маці, Бацька, Дзед, Баба, прадзеда, родны кут. Многія з іх адыходзяць, але вяртаюцца дрэвам, травінкай, дажджом, святлом зоркі. І таму, калі ў канцы рамана Адася Доля вяртаецца на Радзіму, верыцца ў праўду гэтага вяртання.

Ave vita! Такімі словамі завяршаецца раман. Але не думкі, народжаныя ім. А таму нам рана ставіць кропку. І не толькі таму, што ў кнізе, акрамя рамана, змешчана і апавесць «Паляшук», герой якой, апошні ветэран Айчынай вайны ў маленькай вёсачцы Карней Семянчук, спакойна і разам з тым велічна пакідае тую зямлю, на якой шукае сябе Адася Доля.

Высокі зарад чалавечнасці, захопленасць лёсам свайго зямлі і сваіх герояў уздзейнічаюць на чытача, а таму не адрозна звяртаць увагу на некаторыя выразныя недахопы рамана і апавесці. Адзін з іх — празмерная перавага рацыянальнага, калі пэўная сітуацыя з'яўляецца своеасаблівым свярджэннем тэзіса, а не лагічным вынікам развіцця дзеяння. Гэта ў сваю чаргу ўплывае на кампазіцыю твора. Яна падчас залішне раскавана і ў нечым нагадвае зараджэнне і развіццё думкі, пульсация якой не заўсёды падпарадкавана жалезным законам лагікі.

Іван ШТЭЙНЕР.

г. Гомель.

Ліст ад Лявона Мкртчана, вядомага літаратуразнаўцы, глыбокага спецыяліста ў галіне перакладу, я атрымала ў першай палавіне ліпеня. Гэта быў яркай той напружаны час, калі паведамленні аб падзеях у Ерэване і Сцепапанкерце ў сувязі з праблемай Нагорна-Карабах ужо друкаваліся ў газетах і перадаваліся па радыё і тэлебачанні штодзень. «І ўсё ж такі я не трачу надзею, — пісаў Лявон. — Жыццё дапаможа нам знайсці выйсце са становішча ледзь не безвыходнага...» Мудрыя і мужныя словы!

Да ліста была прыкладзена рэцэнзія аспіранта Ерэванскага ўніверсітэта Ціграна Хзмаляна (Л. Мкртчян — прафесар гэтага ўніверсітэта) на зборнік вершаў Рыгора Барадудзіна «Кожны чацвёрты», што выйшаў у перакладзе Ігара Шклярэўскага на рускую мову і вылучаны ў гэтым годзе на Дзяржаўную прэмію СССР. Калі я, зайшоўшы ў Саюз пісьменнікаў, расказала, што Лявон Мкртчян

даслаў рэцэнзію свайго аспіранта на кніжку Барадудзіна, нехта шчыра здзівіўся: «Няўжо ім там зараз да Барадудзіна? Адыз на гэта ёсць у лісце з Ерэвана, прытым адказ, як кажуць, па вялікаму рахунку. «Я люблю лірыку Барадудзіна, — піша Л. Мкртчян. — У яго словы я чую голас беларускага лесу. А беларускі лес па сваім трагізме і па сваёй стойкасці, мабыць, адзін з найбольш агульначалавечых. І нам, армянам, ён вельмі блізкі і зразумелы».

Не ведаю, як хто іншы, але я ўспрыняла апошнія словы як міжвольны данок тым, хто за сваім клопатам, забываецца на чужыні, дык яна, на мой погляд, адзначана вельмі ўважлівым, а часам і праніклівым падыходам да паэзіі нашага выдатнага паэта.

Юлія КАНЭ.

ВЫРАТАВАННЕ АД ЗАБЫЦЦЯ

Высокія паэтычныя вобразы не ствараюцца штучна — іх даруе паэтам жыццё. Вось і назва кнігі вершаў Рыгора Барадудзіна «Кожны чацвёрты» — не паэтычная метафара, а вядомая формула жахлівых статыстыкі чалавечых страў Беларусі ў мінулай вайне. І ўсё ж кніга гэтая пра жывых, не пра мёртвых. Пра жывых, выратаваных словам паэта ад забыцця. І яшчэ гэта кніга вяртання — да вытокаў, да маленства, да парoga.

Два колеры пераважаюць у палітры Барадудзіна, які шукае адпаведнасці паміж суровымі ніжымі графічнага малюнка і хронікай душы: чорная зямля і белы снег, чорныя крылы белага бусла, чорная гора Белай Русі, чорна-белы ўспамін... Чорны вол мой тревогі, белы вол мой надзеі... — так пачынаецца кніга. І васьмь пра тое ж у адным з апошніх яе вершаў:

Оставлю вам все краски в поле,
Отполыхаю, отпылю!
Белоголовым дай мне долю
Лечь в землю черную твою.

Такімі ж чорна-белымі, а не ідылічна каляровымі былі і дзіцячыя сны паэта, які з эпічнай дакладнасцю сказаў пра сябе: Чорнаголовым из-под снега,
Как грибок, я вырос из войны...

«Я вырас из войны» — ці не гэта горкая праўда засталася галоўнай для пакалення паэта? Ёсць, бадай, нейкі асаблівы беларускі погляд на вайну, які вядомы нам па вогненых старонках кніг Васіля Быкава.

Алесь Адамовіч, Святаваны Алексіевіч і іншыя беларускія пісьменнікаў. Кніга Барадудзіна «Кожны чацвёрты» як быццам бы не пра тое. Амаль няма ў ёй карцін вайны, хіба якая пара метафар:

За сношенным лугом роты дубрав,
Как партизаны, идут в маскхалатах...

І раптам урываецца ў верш такі шчымы вобраз, што цягнецца ўваччу і даўкі камяк перахоплівае горла:

...И просит дитя из ямы:
— Дяденька, не зарывайте
глубоко,
А то не найдут нас мамы...

А ці казаў хто-небудзь пра аялікае так проста, як барадудзінскі араты:

Что на краю переднем наши хаты,
Запомнил навсегда чужан.

Жахлівых падрабязнасцей жыцця, «звышрэалізму» (у сэнсе, прапанаваным А. Адамовічам) альбо выштукаваных метафар (накшталь наступнай: «Небо — как лодки варяжской днище») у «Кожным чацвёртым» няшмат. Паэтычная смеласць Рыгора Барадудзіна ў іншым — у амаль дэманстратыўным «архаізме» яго сродкаў і мэт. Заўважым: назва кнігі звернута не толькі да гістарычнай памяці, але і да зрокавага вобраза. Тры дрэвы, тры бярозы Хатыні — гэта сімвал жывых. Пафас вершаў Барадудзіна прымушае ўспомніць тое кола аўтараў і ідэй, якія мы

звязваем з так званай «вясковай прозай». Па аналогіі з гэтым тэрмінам можна было б далучыць Рыгора Барадудзіна да «вясковай паэзіі». Падставы для гэтага даюць шмат якія яго вершы.

Я старомоден и люблю
Земли тяжелой волну,
Бегающую за плугом...
альбо востраглаголетно:
Воспоминания болят во сне.
Старые яблони не приживаются
на асфальте...

альбо васьмь гэты радок, што гучыць як крэда: «Мой путь — лесами, хуторами...» З «деревишниками» родніць Барадудзіна «боль перерубленных корней»: «Нану даль себе ни сватай, В конце у своего крыльца Услышишь ты сворца над хатой, То вунот отцовского сворца!»

Тут спявае і шчабеча тая мілая сэрцу малая радзіма, расстанне з якой наносіць паэту незагойную рану. Гэта было ў Астаф'ева, Матэвасяна, Распуціна — такі ж горкі і распачны сарказм:

Быстро пойму болот осушили,
Как прощальную чашу, да дна.
Перетерли лесам сухожилья.
Далеко перспектива видна.

Так, «вясковая» паэзія не з меншай пяшчотай, чым «вясковая» проза песьціць і галубіць малую радзіму хат і лясоў. Але ў паэтычным свеце Рыгора Барадудзіна прырода яшчэ і адухоўлена. І, больш таго, амаль поўнаасцяпае і з вялікім майстэрствам, відавочным і ў рускім перакладзе, атаясамліваецца з людзьмі, якія ў ёй жывуць. (Дарэчы, здаецца нам, што ў перакладзе, у адпаведнасці з уласнай манерай перакладчыка Ігара Шклярэўскага, Барадудзіна гучыць больш жорстка, чым у арыгінале).

Нязвычайна і дзіўна па бытавому каларыту, кніга Барадудзіна нечым нагадвае магічны бытапіс яго земляка Шагала. Адчуваецца, што паэт цешыцца самім пералікам беларускіх на-

зваў і імёнаў, прымушаючы іх перагуквацца, салодка мяшаючы і «блытаючы» іх:

Любит? Покинет?
Уборт? Иль Пина?

Тут, дзе ўсё побач, вёскі, мястэчкі і вялікія гарады, Ушачы, Дземяны, Цётча, Чарсцвяды, Гайкі, Ваўчкі, Віцебск, тут, дзе «отплясал свое дядька Андрей, тётка Ольга свое отплакала», дзе пасля вайны «бабье лето гуляет по бабыным селам», — шукае паэт сваю аснову і апору. Гэтыя імёны і назвы, чыстай вады беларускія словы, захаваныя перакладчыкам, ужо самі па сабе з'яўляюцца скарбам і ўкладам у экалогію мовы і культуры.

І яшчэ: «вясковая» тэма ў Рыгора Барадудзіна здольная дэрака і весела перайначваць і абвяргаць звыклую «гарадскую» мудрасць. Так у вершы «Почтенье духу деревенской печки» паэт, заступаючыся за зямлю і землякоў і хвалічы «свое болото», «свое шесток», нібы дражніць свайго неназванага апанента: «Шесток — алтарь!.. Шесток — сонет из кирпича и глины».

Як бы ні назваць паэзію Барадудзіна — ці то «ціхай», ці то «вясковай», — галоўнае, што яна ў лепшых сваіх узорах вяртае адно аднаму чалавека і прыроду. «Дерево» і «деревня» — суседзі па караню, з'яднанія чалавекам. І звяртаючыся па сілу і памяць да лесу:

А мне вспоминается снова,
Как с ветхой беседует ветна...
паэт вяртаецца да людзей з думкай і словам:

...Я слушать учился у леса,
Пора мне дослушать соседа.

Можна сказаць, што пара ўжо даслухаць і цудоўнага беларускага паэта Рыгора Барадудзіна, глыбей адчуць і зразумець яго паэзію, яго слова.

Цігран ХЗМАЛЯН,
г. Ерэван.
Пераклад Юліі Канэ.

ПА-СЯБРОЎСКУ, ПРЫЛЮДНА

Фёдару ЯНКОЎСКАМУ — 70

«Вучыўся, настаўнічаў, дзве вайны перажыў, знёс клопату і трывог, голаду і холаду, меў назаўсёды не адну страту, перажыў жахлівыя трагеды».

Аўтабіяграфія ў адным сказе. У пэўнай меры, якую вызначае сталая сціпласць, ён, гэты жыццяпіс, расшыфроўваецца ў кнігах Фёдара Янкуўскага вучонага і пісьменніка.

Калі пра дзве вайны, дык гэта саракаградусныя маразы на фінскай, цяжкае раненне, бясконцыя дні і ночы ў шпіталь; потым Вялікая Айчынная, спачатку падпольшчык, тады камандзір разведкі, які падняцца ў сядло самастойна яшчэ ўсё не вельмі мог.

Мне даводзілася бываць з Фёдарам Міхайлавічам у тых мясцінах, дзе ён партызаніў, — паўночнае наваколле Мінска і Радашкавіч, — я чуў, што і як людзі гаварылі пра яго разумную чалавечнасць і ў маладосці, назіраў, як спакойна і радасна ён сустракаўся з тымі мужчынамі, жанчынамі, якіх на ўсё жыццё запамінуў нескрылівымі патрыётамі. «Спакойна» — гэта сказала не зусім дакладна: праўда, спакойна ў тым сэнсе, што табе няма чаго саромецца мінулага, аднак спакойна толькі знешні, бо ў ім загоена і шчаслівае, і журботнае хваляванне.

Страты, трагеды... Было з найбліжэйшымі. Было, вельмі многа было перажыта ў бах, франтавых і партызанскіх, ўбачана, адчута і ў руінах шматпакутнага, няскоранага Мінска, і на крываваых папалішчах родных вёсак.

Ну, а вучоба, вясковае настаўніцтва, зноў вучоба, інстытуцкае выкладанне, навуковыя пошукі — гэта вялікі і змястоўны шлях ад буквары ў палескай школі да цэлай бібліятэкі ўласных прац мовазнаўцы з айчынным і міжнародным прызнаннем, з мноствам падрыхтаваных ім настаўнікаў роднай мовы. Усё жыццё настаўнікаў, Святавы праца і літаратураў, пачынаючы ад Цёткі, Коласа, Гарэцкага...

З ранняга вясковага юнацтва, з адвароту лістка ў насценным адрывным календары запамніліся мне словы Меражкоўскага, якія працуюць у памяці:

«Дагэтуль адны многа ведалі, але мала любілі, другія многа любілі, але мала ведалі, і толь-

МУЗАМ НА ПАЦЕХУ

Павел МАРЦІНОВІЧ

ПАРОДЫ І

Евін ЯБЛЫК

Да д'ябла
Богу ў твар я кінула б
той яблык,
што, сарваны Евай, зноў
і зноў
вырастае, на спакусу
Іным.
Таіса ВОЙДАР.

Гэта ты за нейкую правіну
На парозе сталасці сваёй
Богу ў твар шпульнула б
садавіну?

Божа мой!

рыць пра М. Чарота як пра поліфанічнага паэта, якому не былі чужыя пошукі сімвалістаў і рамантыкаў, які пісаў творы глыбока трагедычныя па змесце.

Спраўды, і да нашых дзён захаваліся стэрэатыпныя ацэнкі творчасці некаторых пісьменнікаў, нярэдка пераважаюць спрошчаныя, схематычныя погляды на асобныя праявы літаратуры працы. М. Мішчанчук свядома ўзмацняе палемічны моманты. І мы па-новаму чытаем старонкі творчасці М. Чарота і А. Дудара, У. Хадыкі і В. Мараква, А. Моркаўкі і А. Звонака. Паэзія 20-х гадоў выяўляецца як надзвычай арыгінальная і непаўторная з'ява.

Але не пазабўлена кніжка М. Мішчанчука і недахопаў. Хацелася б больш смелых і канкрэтных выказванняў пра жыццёвы лёс згадаваемых пісьменнікаў. Усе яны — вялікія пакутнікі за рэвалюцыйную праўду. Многія з іх аддалі за яе заўчасна свае жыцці. Можна, час ужо гаварыць пра гэта на поўны голас, карыстаючыся архіўнымі звесткамі, называючы віноўнікаў трагедыі.

А ў ідэале мне бачыцца даследаванне аналагічнага характару пра беларускую паэзію (прозу, драматургію) 20—30-х гадоў, бо многа яшчэ неадкрытых чытачу імёнаў, многа зборнікаў з неразрэзанымі старонкамі ляжыць у бібліятэках і чаквае ўважлівых чытачоў і даследчыкаў.

Яўген АДАМОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры моў
і літаратуры БДТМІ.

ДВАЦЦАТЫЯ: ЖЫЦЦЁ І ВЕРШЫ

М. Мішчанчук. «Беларуская савецкая паэзія 20-х гадоў». Мінск, «Вышэйшая школа», 1988.

Сучасная эпоха — эпоха перагляду выпрацаваных у гэтым перыяд канцэпцый. Гэтыя працэсы актыўна адбываюцца і ў літаратуразнаўстве.

Кніга М. Мішчанчука «Беларуская савецкая паэзія 20-х гадоў» адрасавана студэнтам педінстытутаў рэспублікі і таму не прэтэндуе на паглыбленае тэарэтызаванне, адкрыццё нейкіх агульных законамернасцей у даваенным літаратурным працэсе. Яна мае прыкладны характар. І разам з тым аўтар не мог не ўключыцца ў глыбейшую размову пра літаратуру. Гэта відаць з многіх старонак кнігі. М. Мішчанчук даследуе некаторыя асаблівасці прыгожага пісьменства 20-х гадоў, творчасць М. Чарота, А. Дудара, У. Хадыкі, А. Моркаўкі, а таксама Ц. Гартнага, А. Гурло, Я. Пушчы, В. Мараква, Т. Кляшторнага, С. Дарожнага, Ю. Таўбіна, А. Звонака. Цэнтральнае месца ў даследаванні займае артыкул пра творчасць Янкі Купалы, погляды якога на тагачасную кастрычніцкую рэчаіснасць аўтар дапаможніка лічыць праўдзівымі, мужнымі і кан-

рэтна-гістарычнымі: «Малы час уяўляўся яму неарганізаваным, драматычным, такім, калі нешта нават з мінулага страчваецца ці можа быць страчана...» Многа цікавых думак і назіранняў ёсць у заключным артыкуле — «Крок насустрач новаму». Увогуле кніга цікавая як пастаноўкай агульных праблем, так і ўдумлівым, непаспешлівым аналізам мастацкіх тэкстаў, канкрэтнымі вывадамі і рэкамендацыямі, адчуваннем суаднесенасці твораў з часам.

Сярод агульных станоўчых момантаў адзначу і выбар прозвішчаў паэтаў. Сярод іх — абсалютная большасць забытых на доўгі час, незаслужана рэпрэсаваных, ні ў чым не вінаватых людзей. Пра іх не напісаны манаграфічныя даследаванні. Ды што там манаграфіі — нават у кнігах пра савецкую паэзію агляднага характару імёны іх толькі згадваюцца.

Варта адзначыць таксама і ўменне аўтара прыслушацца да таго, што было сказана раней пра згаданы літаратурны перыяд, здольнасць тактоўна весці дыскусію з апанентамі. Да пры-

кі той, хто будзе многа любіць і многа ведаць зможа зрабіць нямаля.

Іменна такі ён, наш юбіляр, мужны і верны ахоўнік свяшчэннага агню роднай мовы, яе высокай народнай культуры і несмяротнай красы.

Дастойны працяг, шчодрас дапаўненне навуковай дзейнасці прафесара Янкоўскага — кнігі яго мастацкай прозы, глыбінна-простая мудрасць і майстэрская адточанасць лірычных запісаў і эса.

Сямідзесяцігоддзе нашага таварыша хораша ўшанавана выданнем кнігі «З нялёгкіх дарог». Гэта яго найдаражэйшае, што выбрана самапатрабавальным аўтарам з некалькіх папярэдніх зборнікаў. Можна дадаць — гэта яшчэ і тое, што не толькі добра чытаецца, але і перачытваецца як жывое, ад чулага сэрца і сталага розуму.

Тры моманты па-новаму ўбачыліся мне пры чытанні гэтай кнігі, пераважная большасць густога і празрыстага зместу якое вядома была і раней. Тры моманты, тры вырашальныя вузлы.

Ліпень саракавога года. Орша... Нават падумалася над тымі старонкамі, што не дарма яна, Орша, адзін з нашых галоўных чыгуначных вузлоў... Спісаны франтавік з рукою на перавязі, вяртаючыся пасля ўсіх маразоў-баёў-шпіталяў, доўга на гэтым вузле чакаў свайго цягніка. І там быў развязаны ці завязаны — як тут найдакладней сказаць? — галоўны вузел яго жыцця. Там ён глыбока і канчаткова ясна адчуў сваё прызначэнне, зноў пачуўшы роднае беларускае слова, апынуўшыся паміж найраднейшых людзей, прыняўшы матчыну ласку старэнькай вясковай жанчыны, што накарміла яго, «салдаціка», і прывецца. Цяпер яму — толькі зноў у школу сваю, да чыстых вачэй, поўных святла, нявіннага доверу, дапытлівасці, гарэзлівага шчасця! Да сваіх патаемных шпыткаў, дзе запісы народных слоў ды сказаў вякамі адшліфаванай, ачышчанай мудрасці!

Нельга, вядома, катэгарычна сцвярджаць, што іменна там, на вакзале вузлавай Оршы, былі настаўнік, былы салдат, ціхмяны глускі хлапчына, іменна тады, на сваім ужо шматвостым двадцатым другім годзе ўпершыню адчуў, у чым яго жыццёвае прызначэнне, — такое думалася, прадчувалася і раней. Аднак ён сам лічыць тую гадзіну вакзальнага чакання, тую сустрэчу з людзьмі, тое вяртанне ў свет роднага слова вельмі значным, знамянальным днём свайго жыцця, скажам яшчэ раз — вузлавым.

Гэта было хвалючым пачаткам таго, што значна пазней, ужо тады, калі нам што дзень, то ўсё больш уласціва думаць пра вынікі ды пралікі, калі павялы, прытомлены, чыстай вадзі заслужаны дзеяч навукі, таленавіты празаік скажа:

«...Маё роднае слова, родная літаратура вялікага краю, родная Беларусь. Вы — мая радасць і ўцеха, вы — мая скруха і боль, вы — маё шчасце, жыццё».

Не давялося тады маладоцу настаўніку доўга пашчыраваць у зноў жа сваёй, дафрантавай

вясковай школе, пахвалявацца над шпыткамі запісаў...

У яго вышэйгаданай кнізе выбранага ёсць раздзел з проста назвай «У садзе».

А было яно ў садзе Антося Лявіцкага, больш вядомага ў нашым народзе па крыху дзіўнаватым псеўданіме Ядвігін Ш., у чэрвені сорок трэцяга года, у дні чарговай фашыскай блокады гэтых мясцін. Адное ночы там адбыўся смяротна-хваляючы паядынак цішыні і асцярожнасці. Група карнікаў засела ў тым садзе, затаілася ў чаканні партызан, што меліся тут прайсці, як часта праходзілі. Група партызан-разведчыкаў таксама спынілася там, адчуваючы бліzkую небяспеку. У сціхоці чакання, грознай напружанасці ўсіх думак, усіх пачуццяў, галоўны сярэд разведчыкаў заслухаўся салаўінаю песняй, задумаўся прозай Ядвігіна Ш., паэзіяй маладога Купалы, таксама тут земляка, частага госьця ў доме радашкіцкага аптэкара Лявіцкага... Ад роднага слова, ад салаўінай песні пайшоў ён, затоены партызан, на вяршыню мудрасці і красы, — у творчым хваляванні ўспомніў, перажыў заключны акорд непераўздыгенага «Хаджы-Мурата»...

Глыбей ісі няма куды, — ты на самым надзейным грунце роднай зямлі, найважнейшай усенароднай справы, адтуль усё-ўсенька ўбачана, адчута, улічана, толькі з такога падмурка, з такога цвердзі можна ўздымацца, стартаваць.

А партызаны ў тым паядынку маўчання перамаглі. Засада карнікаў «не дачакалася» іх, пайшла адтуль напуста.

Галоўны разведчык, той малады, яшчэ ўсё нямоглы ад карэльскіх ран настаўнічак, той паэт у душы, у садзе тым, як і ў Оршы, адчуў свой галоўны вузел, сваё прызначэнне — яшчэ раз.

Трэцім вырашальным момантам як найяснейшага бачання, яшчэ адным вузлом на жыццёвым шляху бачыцца мне і тое, што ў раздзеле «Полямя», адным з найважнейшых у кнізе «З нялёгкіх дарог».

Полямя роднага ачага, з маленства роднай печы, перад якою нясе сваю нястомную службу маці, у якой палаюць сухенькія, бацькам назапашаныя дровы, нязгаснае полямя дружнай і працавітай сям'і. Як гэта добра бачыцца ўсталасці! Сям'я, адчуванне яе, — прадзеда, дзяды, бацькі, мы самі, нашы дзеці, унукі, праўнукі. Цягласць, бяскошасць, вечнасць жыцця, першааснова роднай гісторыі. І шчасце наша, і грунтоўная школа, і ўдзел у сыноўнім служэнні.

Хай будзе бласлаўная сённяшня маладосць з яе крынічнай прагай нацыянальнага адраджэння, няхай жывуць і множацца святлыя парывы нашых юнакоў і дзяўчат.

А бліzkю бачачы такіх, як Фёдар Янкоўскі, чытаючы яго кнігі — сапраўднаю роднай мовай, разумна пра родную мову — добра, з годнасцю і верай думаецца: нам ёсць што любіць, ёсць што абараняць. Слова яго, шчырасць яго, вернасць яго можна браць у дарогу, як спрадзеку бярэцца хлеб.

Янка БРЬІЛЬ.

Лепш дала б пакаштаваць адпетым.
сяброўцы, Калі адпеты — пэўна, і
Укусіць якому пацану, прапіты.
Бо за яблык той на Камароўцы Хоць пудзіла са злосніка рабі
Трэ плаціць бязбожную цану. ты.

Недзе ў пекле радуецца чэрці: Мурлом
— Не было такога барыша, сілом.
На агні сядзець і яблык жэрці
Будзе гэта грэшная душа.

Адпеты лёс

Хай ставіць злоснік з выглядам адпетым
На нас з табой гвалтоўнае сіло.
Пятрусь МАКАЛЬ.
Бадай, пачварна выглядае гэты
Апеты злоснік з выглядам

Калі адпеты — пэўна, і прапіты.
Хоць пудзіла са злосніка рабі ты.

З пахмурным да агіднасці мурлом
Трэсе сваім гвалтоўніцкім сілом.

Па ўсім відаць — пагрозы не пустыя,
І схопіць нашу пару за хвасты ён.

Не пойдзе з ёй да лесу ці да гаю,
А на базар — загнаць, як папугаю.

МАЕ ЗНАЕМСТВА з паэзіяй, прычым — з паэзіяй вялікай, несмяротнай, пачалося яшчэ да таго, як я навучыўся чытаць.

Шчыра кажучы, яно пачалося ў поўным сэнсе слова з калыскі. Зрэшты, як, бадай, і для кожнага — у нядаўнім мінулым — вясковага чалавека, які нарадзіўся і вырастаў у атачэнні магутнай стыхіі народна-паэтычнай творчасці, на ўлонні паэзіі старажытных свят і абрадаў, у чароўным свеце народных песень і казак, легенд і паданняў, прымклі і бывалі, замоў і загадак, пры-

здушэўна, сама для сябе. Песні яе — усе яе адна — чамусьці сумныя, жаласныя. Але ж надта прыгожыя і бяруць за сэрца. Я сяджу з яе хлопцамі — Алегам і Толем — на печы і, зацінаючы дыханне, слухаю. Іншы раз мне здаецца, што яна няе са слязьмі, галосіць — ажно хочацца злезці і падысці бліжэй, глянуць, бо з печы не відно: яна сядзіць да нас спіноў. Глыбей за іншыя ўрэзаліся ў памяць песні: «Ой, на гары ялушачка, пад гарою стаіць сосна», «Ой, пайду я ў каморачку, прысланю там галовачку...», «Спіўся казак, спіўся, на свой дом забыўся...», «А за са-

У школе, у тую апошнюю перадваенную гаду, і на ўроках спеваў і на вечарах вучнёўскай самадзейнасці спяваліся пераважна новыя савецкія песні, папулярныя ва ўсёй краіне. Трэба сказаць, што цікаваць да іх у асяроддзі вясковай школьнай моладзі была незвычайная. Помню, настаўніца Зінаіда Аляксандраўна Таболіч прынесла на ўрок патэфон, і мы слухалі і прасілі паставіць плацінку яшчэ раз, калі песня асабліва дападала да душы. Так прыйшлі і назаўсёды аселі ў памяці песні «Кацюша», «По военной дороге...», «Шел отряд по берегу...» (пра Шчорса), «В

Ніл ГІЛЕВІЧ

Усё пачалося. З ПЕСНІ

Раздзел з аўтабіяграфічнай апавесці
«ПЕРАЖЫШЫ ВАЙНУ»

казак і прыгаворак, прыкмет і павер'яў. Я зрабіў агаворку — «у нядаўнім мінулым», бо, на вялікі жаль, сапраўды так: сёння ад гэтага бязмежнага акіяна-мора народнай паэзіі засталіся хіба што асобныя азерцы ды ручаліны, у цэлым жа яно «выпарылася» і «высахла» на бязлітасных ветравых часу.

Калыска — падвешаная на двух пастронках вялікія ночы — гайдалася ў нашай хаце, асабліва зімовай парою, амаль кожны дзень. Здымаліся тая ночы з вярвак толькі тады, як трэба было купаць малое або мыць бялізну. Гуталіся ўсёй грамадой: двое ці нават трое меншых садзіліся ў ночы, а двое большых становіліся на полюсці, трымаліся рукамі за пастронкі і разгойдалі калыску. Колькі гойдалася — столькі і гучала ў хаце, над нізкай жоўтай столлю, песня. Да дзіцячай спеўкі іншы раз, у які-небудзь з суботніх ці нядзельных вечароў, далучаўся бацька, — у яго быў добры голас і ён ведаў нямаля як сучасных, навейшых, так і даўніх, народных песень. Мама, хаця і мела голас, і любіла песні, ведала іх, — амаль не спявала з намі ніколі. На гэта ў яе проста не было часу: з ранняй рання і да самай ночы яна была ў вечным клопце пра дзяцей і гаспадарку. Гэта будзе тым больш зразумела, калі ўлічыць, што бацька доўгія гады працаваў на нізавой савецкай рабоце далёка ад нашай роднай вёскі і дома бываў толькі наездамі.

Што мы спявалі, гайдаючыся ў калысцы? Самымі першымі песнямі, якія ўвайшлі ў маю дзіцячую свядомасць і засталіся ў памяці, былі любімыя бацькавы: «Зялёны дубочак, шырокі лісточак», «Бяду вяду, бяду вяду — бяда не вядзецца», «Ці ўсе лугі пакоманы, ці ўсе сенажаці», «Камандзір герой, герой Чапаеў», «Лейся песня, на прасторы...», «Нас не любяць, нас баяцца поп кудлаты і кулак» (толькі ў студэнцкія гады даведаюся, што апошняя з названых — гэта знакамітая ў свой час «Камсамольскія прыпеўкі» Кандрата Крапіва).

Шмат песень у раннім дзяцінстве пачуў я ад дзядзіны Барбары — першай жонкі старэйшага бацькавага брата Аляксандра. Жыла яна на адным з намі падворку — дзверы ў дзверы, вокны ў вокны, паміж хатамі — возу не праехаць. Калі Аляксандр сям'ю пакінуў, яна ўзяла прымака і нарадзіла яшчэ трое дзяцей, з якімі мы па-суседству і сябравалі. Барбара спявала дома за работай, асабліва — прадучы кудзелью ці воўну. Калаўрот ціха гудзе, а яна спявае: няголасна,

дам рэчачка, а за садам быстрая», «Прала бы я кудзельчэку — галоўка баліць...» Як яна іх жаласна пела! Няўжо прадчуваючы будучыню?

Лёс нашай дзядзіны і яе сям'і склаўся трагічна. У трыццаць сёмым «хапун» схопіў яе мужа-прымака — непісьменнага калгаснага конюха і вясковага краўца, які, шыючы мужчынскія порткі ды світкі, гэтым падзарабляў крыху. Нехта некуды паведаміў, што ён, пасучы ў полі коней, сустракаецца з польскімі шпіёнамі і прыносіць ім есці. (Між іншым, у тую ж самую дні ў суседнім Пleshчаніцкім раёне той жа «хапун» загор і яе першага мужа Аляксандра Гілевіча, з-за чаго і наш бацька, партыец, амаль дваццаць гадоў — аж да смерці Сталіна і Беры — жыў як родны брат «ворага народа» ў няпэўнасці і вечным страху). А першага мая сорок трэцяга года не стала і Барбары і ўсёй яе сям'і: і яе, і пятнаццацігадовую Лёню, і двух падлеткаў-сыноў, і трохгадовага ўнука расстралялі ў нашым Баранавіцкім лесе фашыстоўцы. За тое, што старэйшы сын, ён жа — сын «ворага народа», Алёшка пайшоў у партызаны. Праз колькі дзён мы адкапалі ўпатай іх трупы і перазахавалі на вясковай могілках. Як то кажучы: не судзі, доля, ні дзецям, ні ўнукам нашым бачыць такое! Разам з Барбарай былі пахаваны і ўсе яе недаспяваныя песні. Колькі яна іх ведала і колькі панесла навек з сабою — гэтага сёння ўжо ніхто не скажа. А колькі такіх Барбар за тры гады нявольна шыло ў зямлю па ўсёй Беларусі? І колькі разам з імі згінула навекі нашых песенных скарбаў?..

Прыгадаю і даваенныя летнія адвядоркі пары касавіцы і жніва. Я стаю, малое хлапчына, на гумне і гляджу туды, дзе пад вечарым сонцам жаўцеюць жытнёвыя пагоркі і адкуль даносіцца чароўны, поўны журбы і смутку, працяжны жаночы спеў. Гэта спяваюць жней, жнучы жыта. Песні старыя, тыя, што пеліся, можа, і здэсць і трыста гадоў назад. Галасы жней коціцца ў перадвечэрнай цішыні далёка-далёка, па ўсім наваколлі. І ёсць у гэтым свеце нешта такое, што зачароўвае і прымушае мяне забыцца на сяброўку і на тое, чаго я прыбег на гумно. О, гэтыя жаночыя галасы ў полі! Здаецца, стаяў бы і слухаў іх вечна! Калі ж жніво будзе закончана, жанкі збяруцца ў хаце старога Банука на дажнікі. Вядома ж, без дзяцей гэта свята абсыціся не можа, і я пачую там ужо іншыя песні, якія будуць гучаць у застоллі: жартоўныя, вясёлыя, радасныя...

далёкі край товарищ улета-ет...», «Тучи над городом встали», «На седых уральских кручах вороны кричат» (пра смерць Чапаева), «Якорь поднят. Вымпел алый...», «Орлёнок», «Тачанка», «Ой вы кони, вы кони стальные», а таксама цэлы касяк песень пра Сталіна: «На дубу зеленом...», «Собирались козаченьки», «В седом океане, в полярной пустыне», «Споём же, товарищ, песню» і іншыя. У дзень Першага мая, маршыруючы строем па вёсцы, мы спявалі «По долинкам и по взгорьям», «Три танкиста», «Нунка, солнце, ярче брызни» і, вядома ж, — «Если завтра война, если завтра в поход». Пра магчымасць вайны сталыя мужчыны, якія заходзілі вечарамі ў ДСК пастукаць у даміно ці пачытаць газеты, гаварылі тады нямаля, можа, таму гэта песня з яе сапраўды «суровым напевам» і трывожыла, мабільна-зоўваючы адпаведныя пачуцці, і аднак жа ўсяляла безагаворачную ўпэўненасць, што калі давядзецца — то «на вразьей земле мы врага разгромим малой кровью, могучим ударом».

Як выйшла наспраўду — якой крывёю заплаціў народ за перамогу над ворагам, — сёння мы ведаем добра. Ужо на сёмы дзень вайны наша Лагойшчына, ад якое да заходняй граніцы было не менш трохсот кіламетраў, апынулася пад акупацыяй. Неўзабаве ў Слабадзе паявіліся бежанцы з Мінска, дзе, натуральна, не стала чаго есці, і яны перабраліся — хто да бацькоў, хто да сваякоў — сюды, у вёску. Мабыць, некалькі з іх і прынеслі з сабой спецыфічны гарадскі фальклор — гэтак званыя «блатныя песні», раней для мяне зусім не вядомыя. У большасці сваёй гэта былі песні — як бы казалі цяпер — нечытальныя, пошлыя і паскудныя. Сярод іх нават такія «перлы», як «Гоп са смыкам» («Граждане, послушайте меня!») ды «Раз я выпил с друзьями по привычке», здаваліся рэчамі досыць бяскрыўдымі. І гэты «фальклор» быў засвоены гэтак жа дасканала, як і цудоўныя народныя песні дзядзіны Барбары, як і прыгожая, высокаадухоўленая савецкая песенная лірыка перадваенных гадоў.

На пачатку сорок чацвёртага мяне моцна захапілі песні партызанскія — настолькі, што я нават наважыў запісаць іх у спецыяльна дзеля гэтага зробленую малютку-кніжачку. Так паявіўся першы ў маім жыцці рукапісны спеўнічак. На першай яго старонцы вялікімі «друкаванымі» літарамі было выведзена: «Пішу собсвеннай крывёю, што перажыву вайну». На другую — быў занесены заклік, (Працяг на стар. 8—9).

Нашы публікацыі

Якуб КОЛАС

Яшчэ адзін усход мінаю
І ў новы круг дзянькоў іду
І на парозе іх пытаю:
«Куды, куды цяпер брыду?»

Якая здарыцца прыгода
У маім блуканні без дарог?...
Ідуць, ідуць у вечнасць годы,
Як хмаркі ў сініх небасях.

І я б хацеў уведаць: «Дзе ты,
Той страшны жыцця паварот,
Калі на звод ідуць ўжо леты,
Калі з гары зачэўся сход?»

22.X.1917 г.

Я кожан год свой дзень
радінаў
Прывык ў раздум'і ўспамінаць.
Якіх праяў, якіх навінаў
На год мне новы пажадаць?

А я б хацеў, каб год мой новы
Вярнуў мяне ў мой родны кут,
На Нёман светлы ў лес хваёвы,
У тыя вёскі, дзе наш люд,

Дабрэйшы ў свеце, лямку
цягне,
Не змогшы крыўды зважваць,
І лепшых дзён і волі прагне,
Ярэм'і тыя паскідаць.

Што ім чужыны з сваякамі
Уздзець маніліся даўно
І засланы імі в'язкамі
Ад свету беллага вакно...

Дык дай жа мне, мой год
малоды,
Мой бацькаў вугал павітаць,
А гэты край рыжабароды
У думках толькі ўспамінаць.

22.X.1918 г.

Дубы

На пацеху, на здзіўленне
Тут дубы стаялі,
І глыбока іх карэнні
Цвёрды грунт аралі.

Комлі, велічы грамады
З бурамі спрачаліся
І вакол старой пасяды
Горда красаваліся;

І гулі іх верхавіны
Гутаркаю сталай
Пра даўнейшыя часіны
Долі заняпалай;

Пра мінулыя прыгоды
Гіблых часоў, слаўных.
Тут стаялі з году ў годы
Сведкі дзеяў даўных.

Гожым летам ці вясною,
Раніцою на ўсходзе
Штось шапталі між сабою
У добрым ладзе, згодзе.

Можа казкі жыцця, долі
Ціха утваралі,
Або песню вольнай волі
Там, ў лістох, складалі;

А мо сонейка віталі,
Дзень хвалілі новы, —
Не, не ўніклі, не ўчыталі
Іх таёмнай мовы.

Наляцелі ж буры злыя,
Толькі ўжо не з неба:
Дзеі, засева ліхія
Узгадала глеба,

Глеба цёмная, сляпая,
Глеба злосці, гневу —
Абудзілася цьма людская,
Плод ліхога севу...

Эх, дубы, дубы в'язкамі
Вы збіралі сілы,
Не звалодаў віхар з вамі,
Вас здалелі пілы.

Ашальмованы вам чолы,
Ссечаны кароны.
І, пасеўшы на верх голы,
Там крычаць вароны.

22.III.1921 г.

Родныя малюнкi

Бітыя дарогі,
Цьмяныя пуціны,
Вольныя разлогі,
Узгоркі і даліны...

«ДОЛЯ НЕ ПРЫДЗЕ САМА...»

Апошняе, найбольш поўнае выданне твораў Януба Коласа выйшла ў чатырнаццаці тамах (Мн., 1972—78). Але і ў ім надрукавана не ўсё, што напісаў народны пясняр. Яго багатая літаратурная спадчына яшчэ па-належамаму не сабрана. На тое шмат прычын. Жыў Якуб Колас, як вядома, у даволі складаны час, час вялікіх, гістарычных перамен і крываваых, спусташальных войнаў. Даводзілася шмат пераязджаць, часта мяняць, асабліва на пачатку творчай дарогі, месца жыхарства і працы. Да таго ж, у яго двойчы рабіліся вобыскі, канфіскаваліся вершы, апавяданні, артыкулы, дзённікі, лісьмы — у 1907 годзе, калі ён жыў у Вільні ў рэдакцыі газеты «Наша Ніва», і другі раз ужо на кватэры ў Мінску, калі рыхтавалася судовая справа слуцкага настаўніка Ю. Лістапада (1924 г.), па якой прыцягваўся ў якасці сведкі і пясняр — тады яго, накрыўшы з галавою на жухом — каб не бачыў, хто напеаецца ў сталі і рукапісах (а напеўся адзін са знаёмых літаратараў), — проста такі абрабавалі, захапілі нават перапіску з жонкай Марыяй Дзмітрыеўнай...

Есць у класіка нашай літаратуры і творы, якія не трапілі ні ў адзін з яго збораў, нават і ў чатырнаццацітомнік, па іншых прычынах. Гэта перш за ўсё алегарычная «казка жыцця» «Дудар», якая была напісана яшчэ ў дарэвалюцыйны час і надрукавана ў кнігах «Родныя з'явы» (Вільня, 1914) і «Казкі жыцця» (Коўна, 1921), а таксама некаторыя вершы. Калі ў «Ду-

дары» востра ставіцца праблема існавання беларускай мовы, яе права на жыццё («не адбярэйце ў мяне таго, што можа адабраць толькі Бог!»), дык у вершах закрэпаецца не менш на балелае і важнае — пераемнасць, сувязь мінулага з сучасным і будучым, змаганне з адвечным прыгнётам і ўціскам беларускага народа, які ніяк не можа парваць ланцугі няволі. Есць тут і водгук-крык на Рызжскі мірны дагавор, паводле якога Беларусь была падзелена на дзве часткі — палова яе насельніцтва і тэрыторыі, у тым ліку і родныя мясціны пясняра, адышлі пад панскую Польшчу. Есць вершы і іншага плана, нават быццам асабістыя. Але ўсе іх, акрамя высокага паэтычнага майстэрства, родніць і яшчэ адно — боль душы чалавека, які самааддана любіць свой край, свой народ, жадае яму добра і шчасця. Гэтыя вершы напісаны Янубам Коласам у гады найвышэйшага ўздыму яго генія — у гады працы над лепшымі сваімі творами, вяршынямі беларускай літаратуры — паэмамі «Сымон-музыка» і «Новая зямля». Верны сын Бацькаўшчыны уважліва і зацікаўлена сачыў за ўсім, што тады адбывалася на Беларусі. І па-свойму разгаваў, адгукнаўся на падзеі ў жыцці народа. Гэта яскрава відаць і ў яго сусветна вядомых паэмах і ў вершах, што напісаны ў тыя незабыўныя, узрушлівыя дні.

Барыс САЧАНКА.

Белыя бярозы,
Пышныя таполі,
На балотах лозы,
Вербы сярод поля...

Рэчкі і азёры,
Мурагі, чароты,
Ціхія прасторы,
Лес, гаі, балоты...

Вас не пералічыш,
Не акінеш вокам,
Голасам не склічаш,
Вас не змерыш крокамі!

Ды ляглі над краем
Хмары-навальніцы,
Рубяжоў няма ім,
Ім няма граніцы!

Выйдзеш ты ў дарогу,
Даль цябе жахае
І малітвы Богу
У сэрцы выклікае.

Есць у гэтай далі
Хараства і чары;

Узнімуць цябе хвалі,
Засмяюцца мары.
Ты ідзеш, бажаш,
Повен ты надзеі,
Ды не прачуваеш,
Дзе тае зладзеі.

Наплывуць туманы
Горкае нядолі,
І куюць кайданы
Цяжкае няволі.

Ты ідзеш скрозь цэрні,
Уперадзі — каменні,
Сееш праўды зерні,
Разбіваеш звенні

Ланцуга ліхога,
Скованага злымі.
Цяжкая дарога;
Ты апутан імі!

Радасць ты пачуеш,
Як ланцуг парвецца.
Ды ты зноў гаруеш —
Зноў звяно ўпляцецца

У шнур агідлы гора,
Што канца не мае,
І цяпер, як ўчора,
Сэрца смутак знае.

Кавалі другія,
А ланцуг той самы —
Песні ўсё старыя
Неаджытай гамы...

20.VIII.1921 г.

Беларускаму лоду

Змоўкні ты, сціхні, песня
пакуты,
Заварушыся, наш край!
Люд беларускі! Рві свае пугы!
Новую песню спявай!

Дружна, згодна станьма
сцяною,
Доля не прыдзе сама,
Воля не зойдзе к нам стараною,
Збоку дарог ёй няма.

Люд! Праканайся: толькі мы
самі —

Долі свае кавалі.
Годзі жа, досыць панукаць
намі,
Гнаць з нашай роднай зямлі!

Усё пачалося. З ПЕСНІ

(Працяг. Пачатак на стар. 7).
які часта паўтараўся ў нашай партызанскай газеце: «Забі немца, забі гада, а то ён цябе заб'е!» А далей ішлі песні: «На коне воронем выезжал партизан...», «В темной роше густой партизан молодой...», «Не для меня придет весна...», «Бабуся, бабуся, откуда ты родом?» і іншыя. Помніцца, што апошняю з іх я звязваў з зусім канкрэтнымі трагічнымі падзеямі. Упершыню я пачуў яе яшчэ на зыходзе зімы ў сорок трэцім, пасля невялікага мітыngu ў Слабадзе, на якім партызан-агітатар вельмі ўзрушана, з болем і гневамі, расказаў аб тым, як фашысцкія вылюдкі тры дні запар бамбілі і расстрэльвалі з самалётаў вёскі нашага раёна — Дзяніскі, Барыскі, Жабічы, Дашкі, Карпілаўку, Селішча... Спяваў яе тады партызан з суседняй Мураванкі Валодзя Рулькевіч (па-вясковаму Сінюк). Калі дайшло да слоў:

— А где же, старуха, старик твой девался?
А где твои дочки, сыны?
— Над дедом и дочкой снаряд разорвался,
Сыны в партизаны ушли, —
у мяне зацяршыла ў горле і на вочы набеглі слёзы. Я не сум-

няваўся, што ў песні гаварылася пра лёс людзей васьць з гэтых зруйнаваных фашысцкімі бомбамі нашых вёсак.

Тое, што многія з партызанскіх песень — перайманні або перапрабкі даўнейшых песень народных і нават гэтак званых «турэмных» — пра гэта я даведаўся няскора, толькі ў гады студэнцтва. А тады — як я мог усумніцца, што прыгожы малады партызан, седзячы з гармонікам на імправізаванай сцэне, спявае не пра сябе, а пра кагосьці іншага, — партызан, які, можа быць, заўтра пойдзе на баявое заданне і загіне ад варожаў кулі:

Не для меня придет весна,
Поиреет луг новором зеленым.
Сражась с немецким батальоном,
Там пуля ждет давно меня...

Былі ў тым маім першым спеўніку і тры народныя песні. Адна з іх — украінская «Дзеўка ў сенах стаяла». На канцэрце партызанскай агітбрыгады я выконваў дует — незнаёмы партызан, відаць, украінец родам, і наша слабодская дзеўчына Волька Жызнеўская. Песня страшэнна мне спадабалася сваім даступным гумарам. На другі дзень вечарам я пайшоў да Жызнеўскіх (яны таксама

жылі тады ў Айнаравічах), каб запісаць ад Волькі гэту песню. Волькі я дома не застаў, але яе маці Ганна, даведаўшыся, чаго я прыйшоў, прапанавала свае паслугі — сказала: «Дык я ведаю гэтую песню, запісвай!». І, завіхаючыся з чапалой ля печы, прадыхтавала мне ўвесь тэкст. Калі праз паўтара дзесятка гадоў я стану чытаць для студэнтаў-філолагаў курс лекцый па вусна-паэтычнай народнай творчасці і пасля арганізоўваць вучэбную практыку па збору фольклорных матэрыялаў — я ўспамінаю той зімовы вечар, і жоўты водсвет, што падаў ад полымя ў печы на мой шматчак, і падумаю, што, мабыць, нішто ў маім жыцці не было выпадковым — і гэта першая спроба запісаць народную песню непасрэдна ад вясковай жанчыны, — таксама.

Дзве іншыя народныя песні — беларускую «Ой, там, на гары, ой, там, на крутой» і знакамітую рускую «Трансваль, Трансваль, страна моя!» — я запісаў таксама ад слабодскіх жанчын — Марылі Базыліхі (яна жыла з намі ў дзедавай хаце) і Франусі Рулькевіч. Дакладней, спачатку запомніў іх, а тады запісаў. Франуса больш

года назад стала ўдавою: на-конт смерці яе мужа Віктара, якога немцы сілкам паставілі старастам у Слабадзе, існавала нейкая цёмная гісторыя. Выходзіла, што яго расстрэлялі партызаны. Аднак жа праз колькі месяцаў падаўся ў лес, да народных месціцаў, іх вясеннаццягаводы сын, камсамolec Жэня. Сама ж яна з дзвюма дочкамі ратавалася ад фашысцкіх карнікаў гэтак жа, як і ўсе слабодцы, і цяпер жыла ў Айнаравічах у бежанцах. У хату да нас яна зайшла нейка залішне — як для вясковай жанчыны — рашуча, размашыста. Села на драўлянай самаробнай канапе, каля вакна, трохі памаўчала, а тады і кажа да мамы:

— Каця, я ведаю, што ў цябе павінна трохі быць... гэтай самай... смердзюхі... Дай во нам з Марыляй па каплі, а то нешта надта на душы мутарна...

— Ты ж ужо недзе пачаставалася! — як бы прырэчы і папракаючы яе за гэта, адказала мама. — Я ж па табе бачу, што ты ўжо недзе паспела...

— Нясі, Кацярынка, нясі, не бойся: калі-небудзь зраблю сама — аддам з надбаўкай.

— Мне не шкода, — кажа, уздыхнуўшы, мама. — Але ж ты вып'еш, а тады зноў плакаць будзеш...

— Не буду. Пець буду. Во — з Марыляй на пару.

Мама прынесла і паставіла на стол паўбутэлькі «смердзюхі» — так у нашым баку называлі самагонку. Жанчыны выпілі і сапраўды пачалі спяваць. І пачалі з вельмі драматычнай і інтрыгоўнай для мяне песні пра нейкую невядомую краіну

Трансваль, што, як і наша Беларусь, уся гарыць у агні і дзе, «под деревцем развесистым угрюмый бур сидел», «Бур» я ўспрымаў як імя ўласнае — я не ведаў, што ёсць такая народнасць «буры». Асабліва кранула і расчуліла мяне тое месца ў расказе старога бура, дзе гаварылася пра лёс меншага сына.

И младший сын, тринадцать лет,
Просился на войну.
Но я сказал, что — нет, нет, нет,

Мальчишну не везому.
Однажды при взорвании
Разбит был наш обоз.
Мальчишка на позицию
Тайком патрон принес...

Седзячы за шафай, я слухаў песню, а сэрца білася гулка і выстуквала адно: «Мне таксама трынаццаты!.. Мне ж таксама трынаццаты!.. І я мог бы дапамагчы партызанам — непрыкметна прабрацца на пазіцыю, ці паднесці патроны, ці схадзіць у разведку...»

Пасля «Трансвалі» Франуса запела адна, і Марыля, мабыць, адчуўшы, што гэта будзе не так п'янае, як галашэнне, — сядзела моўчкі. А запела Франуса песню пра голуба і галубку, якія недзе на крутой гары «гулялі, мілаваліся, шызымі крыламі абдымаліся» і якіх разбіў-разлучыў стралок: «галуба забіў, галубку злавіў, узяў пад палу, прынёс дадом». І не стрымала Франуса слова — заплакала. Пяе, а слёзы коцяцца па шчоках аж да губ, і яна іх не выцірае.

Галубка не есць, галубка не п'е,
А ўсё на ту гору ўсё панаць ідзе.
— Галубка мая шызакрылая,
Чаму ж ты такая гаратлівая?
— А як жа мне жыць дый не гаравачы:
Была я ў пары, цяпер я адна...

Якуб Колас. 1952 г.

ЛАУАРА

Тром родным братом Бог даў аднакі розум, аднакія мыслі і думкі. Толькі не аднакая доля спаткала кожнага брата ў жыцці. Хоць усім братам не вельмі соладка жылося, але Меншаму Брату выпала самая горшая доля. Прысудзіла яна яму самы горшы куток, кінула між мхоў і балот. Кепска жылося Меншаму Брату. Плакаў ён, і ніхто не бачыў яго слёз, ці не хацеў бачыць. Спяваў ён і песні, доўгія, нудныя песні, песні нядолі. Гаварыў і казкі, і толькі ў казках ён бачыў сябе шчаслівым. Яго слёзы капалі разам з расой на зямлю. Грэла сонца, і слёзы, змешаныя з божай расой, падымаліся к небу і адтуль кідаліся назад на зямлю чыстымі капелькамі. І так яны вечно кружацца з зямлі на неба, з неба на зямлю. І ніколі не высыхалі вочы Меншага Брата. Таўсты высокі лес адзін толькі слухаў яго песні і сам памагаў яму спаваць сваім доўгім шумам. Выходзіў Меншы Брат у вечар на двор, браў сваю дудку, садзіўся на прызе свайей хаты і граў. Месячык каціўся па небе, плылі белыя хмаркі. Божыя зоркі, як саромлівыя дзяўчаткі, пазіралі на зямлю праз белыя, тонкія хмаркі і слухалі Меншага Брата, як граў ён на дудцы. І ціха было на сэрцы, як ціха была сама ночка. І думкі, як тыя хмаркі, лёгка радзіліся ў сэрцы і плылі яны бог знае куды, далёка-далёка, уміралі ціха-ціха, як паволі раставалі і белыя хмаркі ў небе. Толькі пугач і сава злым крыкам сваім будзілі ад шчаслівых думак Меншага Брата. Ён прачыхаўся, як ад сну, і думкі другія, думкі нядолі, як нажом, калолі яму ў сэрца.

Ні думак, ні песень яго ніхто не знаў і не чуў, ці не хацеў знаць і чуць. Яго жалба прападала, як прападаў туман з усходам сонца, што вісеў над балотам. Разбіраў яго адзін толькі лес, і лесу адкрываў Меншы Брат свае думкі, бо людзі смяліся з яго слоў і песень. А з лесам жылося вальней: лес не давіў яго, не гнаў, як гнал і давілі яго людзі. І Меншы Брат зрабіўся ціхі, спакойны, асцярожны і нікому не адкрываў свайей душы. Меншы Брат адзічэў. Лес і балоты адрадылі ад божага свету.

Прайшло многа часу. Усе тры браты сустрэліся. Старшы Брат пазіраў смела. Ён быў у ботах, у кранных портках і кашул, а паверх кашул — камізелька. Гаварыў Старшы Брат скорна, мова яго была адменна, і Меншы Брат ледзьве мог разбіраць яго.

На Сярэднім Браце была высокая шапка, шырокія белыя порткі, боты. У зубах —

круглая люлька на кароткім цыбуку; гаварыў ён мала.

Меншы Брат выглядаў старэйшым за іх абодвух. Барада яго была сівая, рукі дрыжалі. Сам ён быў тонкі, худы. Яму як бы брыдка было перад братамі, што на ім сівая рваная світка, круглая шапка-кучомка; на нагах лапці, а каравыя ануцы абвівалі худыя ногі.

Гаварылі браты аб усім: а горкай свайей долі, а праўдзе, а жыццю.

Меншы Брат маўчаў. Яму не давалі гаварыць тэй мовай, каторай гаварыў ён сам з сабой, з сваімі думкамі, з лесам. З яго мовы смяліся старшыя браты.

— Гавары ты так, як гавару я, — кажа Старшы Брат, — і не страхай ты мову людскую. Твая мова — нямая мова. Што скажаў ты свету на свайей мове? Дзе песні твае? Хто чытаў твае думкі, работу твайго розуму і сэрца? Дзе песняры твае? Чым ты пахваліся?

— Лепшай мовы я не чуў. Гавару, як знаю. Брат! Хто доўга маўчаў, таму хочацца многа гаварыць. А я маўчаў усё жыццё, і мне хочацца гаварыць; не адбірай ты ад мяне хоць гэтага права. Слытайся ў хваёвых крыжоў. Яны табе скажуць пра мае думкі. Мае думкі напісаны слязьмі, а слёзы разам з думкамі разліліся ў рэчцы. Вецер — песняр мой. Гора і боль радзілі мае песні, і слухаў іх лес. Слытайся ў леса — ён скажа пра песні мае.

Скажу табе казку. Пасадзіў пан дудара ў глыбокім склепе за каменныя сцены. Кажа яму пан: «Граі мне на дудцы, каб я чуў твае песні, і тады я пазволю табе спаваць людзям песні, дарую права расказаць свету пра думкі твае».

Праз каменныя сцены не выбілася песня дудара, і ніхто яго не пачуў. «Ты павінен маўчаць! — кажа пан дудару, — бо песня твая нічога не сказала майму сэрцу. Няхай астаюцца ў табе твае думкі і песні». І дудара з таго часу слухала пустое поле, балота і лес.

Брат! Усе мы шукалі шчасця, толькі ішлі мы не аднакімі дарогамі. Табе хоць трохі свяціла сонца, а я ішоў, як уночы. Запалім жа мы лучыны і пойдзем яшчэ шукаць долі, будзем памагаць адзін аднаму, а як забудзіць хто з нас, падамо яму голас. Не смейцеся ж, браты, і не адбірайце ў мяне таго, што можа адабраць толькі Бог!

І слёзы блішчэлі на вачах Меншага Брата.

[1906 г.]

Публікацыя В. Сачанкі.

Нам паганяных болей
не трэба —
будзем мы жыць без паноў.
Самі вы дбайце лепей пра
неба! —
Скажам мы так да ксяндзоў.

Хіба забудзем мы тыя межы,
што правадзілі без нас?
Раны глыбокі, ох, яшчэ свежы!
Помсты агонь не пагас.

Нас падзялілі — хто? Чужаніцы.
Цёмных дарог махляры.
К чорту іх межы! К д'яблу
граніцы!

Нашы тут гоні, бары!

будзем мы самі гаспадарамі,
будзем свой скарб ратаваць!

Годзі тэй крыўды! У ногу
з братамі
Пойдзем наш край вызваляць.

Ох, і агорклі гэтыя кпіны!
Злучым мы ў хор галасы:
Эх, вы разлогі роднай краіны.
Нашы палеткі, лясы!

Родны вы сэрцу нашаму гмахі
Лесу, лугоў і палёў!
Досыць ўшчувалі нас паны-ляхі,
Ведаем ціск маскалёў...

Змоўні жа, сціхні, песня
пакуты!

Заварушыся, наш край!
Люд! Вызваляйся, раі свае пумы,
Новыя песні спявай!

[1921 г.]

— Вось бачыш, Франуся, казала ж табе — не трэба, — журліва дакараючы, сіха прамовіла мама. — А цяпер плачаш. Не плач, не зводзь сябе марна... Яшчэ невядома, што з намі з усімі будзе...

Апошні запіс у той спеўнічак быў зроблены мной на свята Першага мая. Партызанскае камандаванне рашыла правесці ў дзень Першамай святоточны мітынг у ваколіцы нашай вёскі — у лясным урочышчы Баранава. Недзе гадзіне а дваццаці дзве роты, якія квацэвалі ў Слабадзе, чынным строем і з песняй памаршыравалі за вёску. А запывалам быў наш слабодскі хлопец Алежка Тромпель. Божа, як ён хораша пачынаў песню і як хораша спявалі партызаны! Паўзвода, яны ішлі з песняй да месца мітынгу, а мы, пераважна хлопчыкі-падлеткі, дыгалі па ўзбоччы дарогі, стараючыся раўняцца з галавой калоны, і слухалі іх баявы, страйвы спеў. Запывалу, яшчэ не бачачы за іншымі ў шэрагах, я пазнаў адразу ж — па голасе:

Из востока солнце всходит,
Во-о-орошилов едет к нам!

Яшчэ не абрываўся, не апала ўзнятае да неба гэтае яго звонкае «ам!» — як добрая сотня густых мужчынскіх галасоў падхлплівала і двойчы паўтарала:

Из востока солнце всходит,
Во-о-орошилов едет к нам!

«Раз-два-тры!» — устаўляў у кароценькую паміж куплетамі паўзу бравы камандзір роты. Я прыехаў к вам прастыцца І-и-и на фронт вас провожа-а-а-ть!..

Песня набірала разгон, разлягалася, кацілася па ўсім прасторы, праз усе пагоркі і лагчыны, да лесу і далёка за лес,

і здавалася — яе нішто не стрымае, яна і ёсць тая непераможная ўсенародная сіла, пра што колькі разоў я чытаў у нашай партызанскай газеце і ў лістоўках, чуў на сходах і мітынгах.

Всем желаю возвратиться,
Е-е-еще дома побыва-а-ть!..

У грудзях у мяне ўсё замірала, сэрца нібы адрываўся і адлятала ўслед за галасамі туды ж — у высь, у вясновы блакіт неба, і я злаваўся на сябрука, які лез да мяне з нічэмнаю прапанавай і замінаў слухаць: «Ты чуў? Хлопцы кажуць, што гаенцы хочучь нам надаваць у Баранаве? Калі што — дык у мяне во з сабой пушчалка! А ў цябе — ёсць?» І ён паказаў мне здробленую з тонкіх аборак «прашчу» для кідання каменя на далёкую адлегласць.

На невялікай лясной паляне любімая Алежкава песня — па камандзе «стой!» — абарвалася. Роўна праз два месяцы яна абарвецца назаўсёды: на доўгім другогам ліпеня, калі партызанская брыгада «Бальшавік» вызваляла наш раённы цэнтр Лагойск, Алежка загінуў. На дзевятнацятым годзе жыцця. У доўгачаканы дзень злучэння з часцямі Савецкай Арміі!..

Адвечоркам таго незабыўнага Першага мая нашу сям'ю напаткала бяда: асколкамі гранаты-эфкі была цяжка паранена мая старэйшая сястра Ліна. Эфка ўзарвалася на вечарыны, пасярод хаты. Пасварыліся і счубіліся ў час танца два п'яныя партызаны — і нібыта адзін з іх вырваў у другога з гранаты каліць. І той другі — наш слабодзец Сёмка Бязушчанка — або не здагадаўся кінуць эфку ў акно, або яна выпала ў яго з рук... У акно ён кінуўся сам

і ацалеў. А гэны быў забіты на месцы. І яшчэ адзін з партызан аказаўся смяротна паранены і дацягнуў толькі да раныцы. Былі паранены і многія слабодскія дзяўчаты. Сёмку праз якой паўгадзіны партызаны злавілі, вывелі ў канец вёскі і расстралялі — без суда і следства.

Пасля мітынгу ў Баранаве я вярнуўся ў Айнаравічы, гуляў з хлопцамі недзе за вёскай, і нічога пра гэта недарэчнае, сумнае здарэнне не ведаў. Настрой у мяне выдатны, і да хаты я ішоў з песняй, якую таксама пачуў і вывучыў у тая вясновыя дні і якая мне вельмі падобалася яшчэ і таму, што гаворка ў ёй ішла пра зусім юнага партызана (тады я не ведаў, што песня яшчэ даваенная і яе герой — змагар супраць белапольскіх акупантаў).

Над абрываам вецер кідаецца,
А абрыў суровы — грозен
Голавы схілілі клёны залатыя
І раняюць слёзы на сыры пясок.

А туман калматы вісне над
Пеніцца сягоння бурная рака.
Хвалі ў падарунак вынеслі
Кінулі на бераг цела хлапчука...

Менавіта на гэтым месцы, ледзь я пераступіў парог, маё галоснае п'яніе страшным крыкам абарвала мама:

— Перастаны!
Гляджу — а яна плача. І сястра Ідэя плача, і мне, спалоханаму, праз слёзы тлумачыць:

— Лінку гранатай паранілі...
Можа, не выжыве.

Мама хуценька сабралася і бегма пабегла ў Янушкавічы, у партызанскі шпіталь, куды павезлі са Слабады цяжка параненыя.

З Лінай усё абышлося шча-

сліва. Каля двух тыдняў яна праляжала ў шпіталі — больш нельга было: пачалася блакада, партызаны, усе да аднаго, рушылі ў вялікія лясныя на ўсход ад Лагойшчыны, у раён возера Палік, а сем'і — і мы ў тым ліку — пачыліся ў свой балотны гушчар, у дзін, дзе на пясчанай выспе, на Барку, яшчэ мінулай восенню былі пароблены зямлянкі. Туды, пасадзіўшы на нейкага дохлага коніка, завезлі і Ліну — сама яна хадзіць яшчэ не магла. У той дзінчы мы праседзелі амаль аж да самага канца чэрвеня — аж да прыходу нашых. Калі ішло «прачэсванне» — забіраліся ў глыб лясных балот, у такую дрыгву, куды немцы проста не рашыліся палезці. Абстрэльвалі — дзе заўважалі людзей — зверху, з самалётаў. А калі блакада прайшла — мы зноў вылазілі з балачыны на Барок, да сваіх зямлянак. З жыццём на Барку ў мяне звязаны ўспамін аб яшчэ адной сустрэчы з песняй.

Зямлянкі, у якіх туліліся і партызанскія сем'і і многія іншыя жыхары навакольных вёсак, былі зроблены не ў адным месцы, а па розных краях вялікай пясчанай, парослай сасонікам, выспы. Вечарамі я нярэдка хадзіў да суседняга — кіламетры за паўтара — лагера, у якім шмат маіх знаёмых вавеснікаў, асабліва дзяўчатак. Там, каля кастра, для якога сушняку хапала, заўсёды было весела, ладзіліся забавы і гульні. Дзёці ёсць дзёці: чужа адкацілася небяспека, рэальная пагроза смерці — і яны зноў жывуць сваім. Аднойчы я ішоў туды, да вясёлага вогнішча, з намерам напалохаць гурму. Днём хтосьці ў нашым лагеры забіў гадзюку, і цяпер я лёс яе, мёрт-

вую, з савосераспусніцкім разлікам, што падкрасуся ціхенька, нябачны ў цемры, да дзяцей і падкіну ў іх цеснае колца гэту ядавітую рэптылію: пакуль зразумеюць, што нежывая — во будзе крыку-піску-вэрхалу!.. Во пацешуся-пасмяюся з іх дарэмнага перапалоку!..

Яшчэ здалёк — яшчэ не было відаць водбліску кастра — я пачуў, што ў лагера п'юць. І п'юць дзёці. Чым бліжэй падыходзіў — тым выразней чулася іх прыгожае зладжаннае п'яніе. Нарэшце я ўбачыў іх, спевакоў — амаль адны дзяўчаткі. Глядзячы на цяпельца, якое ўжо дагарае, і п'юць. Ды так шчыра, так пранікнёна і — так балюча-журботна!

Рада б пачакаць,
Каю вады даць —
Мае босенныя ножкі:
Сцюбенна стаяць.

Песня запыніла мяне. Забыўшыся на свой неразумны намер, я замір на мяккай лясной сцяжыне і нерухома стаяў у мораку, аж пакуль яны не даставалі песню да канца. Жартаваць мне раптам расхацелася, і я шпурнуў мёртвую гадзюку далёка ўбок, дзе цямяцелі нізкарослыя кусты ялаўца. Ступіў яшчэ два-тры крокі — і зноў знерухомеў. Дзяўчаты пачалі новую песню. Тых, што сядзелі тварам да мяне, я пазнаў, я іх ведаў, амаль што-дзень бачыўся з імі і не звяртаў на іх ніякай увагі. Цяпер у гэтым вечаровым бары каля невялікага вогнішча, з роднай тужлівай песняй на вуснах, яны мне здаліся якімісьці інкашымі — прыгажэйшымі, ці што? Я ніколі не думаў, што яны могуць так хораша пець!..

(Заначанне на стар. 10—11).

Адкрыць новы сезон рыхтуецца Дзяржаўны тэатр оперы і балета БССР. Немалую ўвагу аддае «ЛіМ» творчым вынікам і праблемам развіцця гэтага шмат-аблічнага калектыву. Вось і цяпер мы пагаворым пра тое, як праходзіла параўнальна нядаўняе пашыранае пасяджэнне мастацкага савета опернай трупы. Яно адбылося напярэдадні летняй гастрольнай вандроўкі (тэатр сёлета выязджаў у Магілёў). Творчыя работнікі, адміністрацыя, крытыкі, музыканты сабраліся з мэтай абмеркаваць бягучы оперны рэпертуар, падсумаваць вынікі сезона мінулага і зрабіць высновы на будучае...

для пераважнай большасці гледачоў у краіне) музычны пласт. Увогуле ж, рэпертуарныя пазіцыі беларускай опернай трупы ў пэўным сэнсе стэрэатыпныя (руская класіка, італьянская опера), амаль цалкам дубліруюцца рэпертуар тэатраў краіны. І ўжо сапраўднае зло для тэатра — маральна састарэлыя, сцёртыя ад часу пастаноўкі, вынік, на думку Г. Куляшовай, аб'якавага планавання і памылак эксплуатацыі спектакляў. (Дадамо: рэжысёрскай бездагляднасці, найперш). Як на смех, выстаўляюцца на ўсеагульныя аглядзіны такія спектаклі, рас-

вераны рэжысёрам (С. Штэйн), які адышоў ад штампаў, характэрных для пастаноўкі італьянскіх опер». Гэты спектакль, на думку прамоўцы, неабходна як мага доўш утрымаць у рэпертуары. (Дык жа ніхто і не казаў пра тое, што яго давядзецца ў хуткім часе зняць!).

У канцы даклада прагучалі спадзяванні на новыя пастаноўкі і перапрацоўку старых, аднаўленне тых спектакляў, дзе ажыццэўлены ўдалыя ўводы і ахвотна працуюць выканаўцы.

АДЗІН з такіх твораў, любімых і салістамі, і аматарамі

цый... Калі спектакль перанасычаны выканаўцамі, якіх вызначылі недастатковы прафесіяналізм, атрымліваецца вельмі такі вынік. (Навошта ж было выходзіць з такім спектаклем да публікі, тым больш — пагаджацца на радыётрансляцыю?! — С. Б.). Старэнне гэтага спектакля найперш адбіваецца на гучанні хору. Вярнуць хор свежасцю гучання ў спалучэнні музычных і сцэнічных задач мог бы галоўны рэжысёр Цюпа, які б даў радыкальныя сцэнічныя задачы хору. Каб жа ён літаральна паставіў харавыя сцэны, бо здымаць спектакль з рэпертуару шкада, а ён ужо дзесяткі гадоў на сцэне! «Аіда» дае падставу для слухных заўваг крытыкаў, а для тэатра — падставу падумаць, што з ёю рабіць і чым замяніць...»

Турботы пра лёс «Аіды» закончыліся самотнай, нікім не падтрыманай рэплікай з «галёркі»: «Не здымаць! Мы ўжо ўсю афішу паздымалі!»

А наступная прамоўца, Э. Алейнікава, павяла размову пра «Кавалера руж». (Яе рэцэнзія на гэты спектакль была ў «ЛіМе» за 16.10.87 г. — «І смех, і слёзы, і любоў...»).

Яна, між іншым, адзначыла, што беларускія вакалісты не падрыхтаваны да такога матэрыялу з эстэтычных пазіцый, не разумеюць кампазітара ў кантэксте гісторыі, не перажываюць на сцэне тое, што павінны перажыць. Біць у званы трэба ў гэтым выпадку на конт «школы»: як той казаў, няма крызісу галасоў, ёсць крызіс выкладчыкаў. Скрозь чуеш нячыстае фарсіраванае спяванне, нярэдка ўжо ў сярэднім узросце вакаліст страчвае тэмбр, — ці не вынік гэта хібаў «школы»? Трэба ўзняць праблему захавання галасоў, звярнуцца да навукі захавання голасу і яго развіцця, калі хочам захаваць у рэпертуары Пракоф'ева, Штрауса, прыйсці да Шонберга і Берга, даводзіла Э. Алейнікава.

Ладную частку яе разваг, гэтаксама як і выступленне музыкантаў Н. Юўчанкі, жылі ўсё тая ж рэцэнзія Н. Сцепановай на «Баль-маскарад». Прынамсі, Н. Юўчан-

На музычнай сцэне

Быццё у тэатры СХОД

Згадкі перад пачаткам сезона

шы: сёння гэта называюць з'яваю застойнага характару.

Так, апошнім часам новых (ці адноўленых) оперных паста-новак на беларускай сцэне з'яўляецца менш, чым гадоў, дапусцім, 10 таму. Сярод іх і няўдачы: «Дэман», якога шырокі глядач так і не пабачыў, «Яўгеній Анегін» з пачаткай правінцыянасці. Не сталася безумоўнай удачай тэатра і пастаноўка «Кавалера руж», гаварыла Г. Куляшова. Яна падкрэсліла, што оперы Р. Штрауса вымагаюць ад выканаўцаў адметнага вакальнага майстэрства, якога ёсць не ва ўсіх нашых салістаў. Рэжысура ж (Б. Луцэнка) схіляецца да ілюстравання музыкі, гэта адцягвае ўвагу слухача ад музычнага развіцця. Аднак ставіць найскладаную оперу «Кавалер руж» было варта хоць бы таму, што гэта — не вядомы для нашага глядача (і

хістання мизансцэнічна, з нясвежымі дэкарацыямі і папсаваным рэквізітам, выклікаючы неўразумеласць і абурэнне прафесіяналаў і недасведчанай публікі. («Князь Ігар», «Фаўст», «Дон Жуан», «Травіята», «Трубадур», «Рыгалета», «Царская нявеста», «Русалка»). Не дапамагаюць і ўводы маладых салістаў, якія выглядаюць у старым ансамблі, як у апараты з чужога пляча, даводзіла прамоўца.

Апошняя оперная прэм'ера сезона — «Баль-маскарад». Што-тыднёвік апераўна адгукнуўся на спектакль, змясціўшы рэцэнзію Н. Сцепановай «Прычына для роздму?» («ЛіМ» за 24.06.88 г.). Засяродзіўшыся на «Балі...», Г. Куляшова падзяліла заўвагу аўтара рэцэнзіі на конт гучання аркестра ў сцэне балю (дырыжор М. Калядка). У цэлым жа вызначыла спектакль як «дыхтоўны, яркі, вы-

оперы, — «Аіда». У канцы сезона Беларускае радыё наладзіла трансляцыю гэтага спектакля непасрэдна з тэатральнай залы. Уражанні крытыка А. Саламахі, якая была сярод гледачоў той «Аіды», пэўным чынам прадоўжылі развагі Г. Куляшовай пра мастацкі ўзровень старых паста-новак. З абурэннем гаварыла А. Саламаха пра незбалансаваны аркестр (дырыжываў Г. Праватораў), фальш салістаў, неахайнасць грыву акцёраў...

Галоўны дырыжор тэатра Г. Праватораў не аспрэчваў крытыку, гаварыў: «Гэта памылка ў планаванні і асабістая перагрузка дырыжора, якая не магла не паўплываць на ягоны стан. Фактычна не было і рэпетыцый па гэтым спектаклі. Асабліва гэта адбылася на некаторых салістах, якія не могуць абыходзіцца без рэпеты-

што мы ўступалі ў той узрост, калі ўзаемаадносінны Яго і Яе пачынаюць усё больш цікавіць і хваляваць і ў думках ужо лга паставіць сябе на месца таго, каму гэтак подла здрадзіла Кацюша.

Не твая ли мучилась в Берлине, Голодала младшая сестра? Ты о том забыла на перине, С офицером спала до утра.

Я приеду в город свой на танке, Но, Катюша, только не к тебе, А к своей любимой партизанке, Боевой подруге по борьбе.

Так гуляй, люби своих ты немцев И целуй холодные уста. Всеравно тебе, моя Катюша, Не минуть могилы без креста.

Спеўнічак мой папаўняўся галоўным чынам за кошт песень, якія прывозіла з Мінска сястра Ліна — студэнтка педвучылішча. Сама яна спяваць вельмі любіла, песень ведала безліч, і я прасіў яе прадывтаваць мне тыя з іх, што асабліва былі мне даспадобы. Песні гэта былі самыя розныя: і з папулярных вясенных кінафільмаў («Шаланды, полные кефали...»), і, відаць, з вучэбнага рэпертуару будучых настаўнікаў — песні, што развучваліся на ўроках музыкі і спеваў («За свободу, угнетенный народ, становись на баррикады!»), і некаторыя ўзоры гарадскога песеннага фальклору, у тым ліку — фалькларызаваныя песні кніжнага паходжання («Как на речке, стало быть на Фонтанке, там извозчик, стало быть молодой», «Вы не вейтесь, черные кудри, над моею больною головою», «Ночами лунными с гитарой семиструнной», «Под ок-

ном черемуха колышется...») Адкуль гэтыя апошнія трапілі да сястры — я зразумеў, калі аднойчы, напярэдвесні сорак шостага, начаваў у Ліны, у інтэрнаце педвучылішча (тады яшчэ — на вуліцы Фрунзе). Я ляжаў у ложку і, пры слепаватым асвятленні ад адзінай на вялізны пакой лямпачкі, чытаў жудкія апавяданні Конан-Дойля, калі ў госці да студэнтак завітала цэлая гурма гарадскіх хлопцаў — у прыкметна падагрэтым настроі і з гітарай. Вось тады і пачуў я на ўласныя вушы амаль усе гэтыя «душашчыпальныя» гарадскія раманы і песні, якія праз Ліну трапілі ў мой спеўнічак. Трэба прызнацца, што выкананне іх пад гітару мне вельмі спадабалася, і я глядзеў на гарадскіх кавалераў з зайдрасцю, і думаў: можа быць, калі-небудзь займею такую гітару і я...

Цікавае і цяга да фальклорнай песні былі засведчаны і ў спеўнічку і такімі шэдэўрамі народнай лірыкі, як «Пазарасталі сцежкі-дарожкі» і «Ой за гаем зеляньнік брала ўдова лён драбенькі». Хто гэту апошнюю прынёс у Слабоду — не ведаю, але больш папулярнай, чым яна ў тыя гады ў нашай вёсцы, мабыць, не было: без яе не абыходзілася ні адно застолле. Як і ўсе народныя ўкраінскія песні, спявалася яна ў нас, канешне ж, у беларускім вымаўленні — хіба што асобныя словы выдавалі яе нетутэйшае паходжанне.

Усё пачалося. З ПЕСНІ

(Заканчэнне. Пачатак на стар. 7—9).

ДРУГІ мой рукапісны спеўнічак я пачаў запісаць мі папулярных песень ваеннай пары ў студзені сорак пятага і працягваў аж да лета наступнага, сорак шостага. Частка яго ацалела. На першых старонках — песні «До свиданья, города и хаты», «Синий платочек», «Священная война» і некаторыя з тых, што былі яшчэ ў першым спеўнічку. Далей ішлі «Калуга» («Дралісь по-геройски, по-русски»), «Играй, мой баян», «Коса», «У речного далёкого брода», «Сядька рядом, что-то мне не спится», «Слушайте, отряды, песню фронтовую». Тут жа — вельмі папулярная ў нашай вёсцы песня пра смерць лётчыка. Яна засталася ў нас пасля таго, як у ліпені сорак чацвёртага ў Слабодзе дзён дзесяць адпачывала нейкая лётная частка. Побач з вёскай, на роўным лузе, стаялі — цэлай сямейкай — невялічкія двухмесныя самалёты, каля якіх зранку да вечара бабілі свой час усе слабодскія

падшыванцы. Хадзілі — пад вясе́лы рогат — чуткі, што адна са сталых дзяўчат рызкнула пракаціцца, на пару з лётчыкам, у небе, самалёт зрабіў толькі адзін круг над вёскай, і з ёю здарыўся такі канфуз, што «больш век не захоча лётца». Дык воль лётчыкі пакінулі нам песню, якая — дзякуючы просценькай мелодыі і такому ж нумудрагелістаму сюжэту — доўга трымалася ў памяці слабодскіх дзяўчат і хлопцаў. Пазней, праз шмат гадоў я даведваюся, што яна з'яўляецца салдацкай перапрацоўкай аднае папулярнай старой песні мяшчанска-гарадскога паходжання. Дык гэта пазней, а тады... Тады яна мне наймаверна спадабалася. Трагічны расказ пра смерць лётчыка, яго развітальныя, звернутыя да родных і блізкіх, словы здаліся мне паззіяй не абы-якой:

И понесутся телеграммы — Родных, знакомых известить, Что сын ваш больше не вернется В родимом доме погостить.

В углу заплачет мать-старушка, Слезу смахнет старик-отец. Лишь дорогая не узнает, Какой судьбы его конец.

И будут карточки пылиться На полках позабытых книг: В знакомой форме, при петлицах, Но ей уж будет не до них...

Есць у гэтым спеўніку і яшчэ адна песня-пераробка — на сюжэт знакамітай «Кацюшы» Ісакоўскага. Вядома, што пераніцавак гэтага сюжэта было вельмі шмат, у тым ліку і сатырычнага характару. Якраз такая і трапіла ў мой сшытак — пра Кацюшу-здрадніцу, што прадалася нямецкім афіцэрам за буханку хлеба, «шнапс піла і ела шоколад». У нашым баку пра нешта падобнае ў паводзінах дзяўчат я нічога за ўсю вайну не пачуў. Але ўявіць такое было зусім не цяжка — пры той нявысіці і пагардзе да здраднікаў Радзімы, што вельмі востра адзывалася тады ў нашых душах. Таму бялігасна-асуджальны пафас песні надзвычай імпанавалі нам — меншым братам воінаў-франтавікоў і партызанаў. Тым больш,

ка гаварыла: «Амерыканцы кажучь, што рэклама наадварот — таксама рэклама. Ды мы прывычаліся ўспрымаць, што калі гэта артыкул, дык тут ужо эталон. У пятніцу быў артыкул у «ЛіМе», у суботу на спектаклі адчувалася лёгкая скванасць, падаўленасць, цягасць...» (Аднак апаненты Н. Сцепанцовай, якія званілі ў рэдакцыю, гаварылі інакш: менавіта суботні спектакль прайшоў на ўздыме, хоць лімаўская публікацыя і выклікала «жалобны настрой» у пэўнай часткі калектыву).

Абараняючы «Баль...» ад заўваг, выказаных у рэцэнзіі, Н. Юччанка вылучыла як яго галоўную вартасць «маральны аспект»: маўляў, дзеля гэтага ставілася опера і гэта ў спектаклі ёсць. Сапраўды, у спектаклі ёсць багатая, узрушальная, чалавечная музыка Вердзі — гэта само сабою, без лішніх слоў, разумою і чытачы «ЛіМа», і прыхільнікі тэатра. Але ці ж можна заслугі кампазітара, гуманістычныя думкі, пэўнае эмацыянальнае асяроддзе, што закладзена ў лямой музычнай драматургіі, прыпісваць стваральнікам пастаноўкі? Ці варта ўвогуле ўчынаць «абарону» спектакля, калі ў крытычным арсенале такая свавольная слоўная зброя, што ўшчэнт знішчае... самога крытыка?

Вось, напрыклад: «оформленне не разжыжало нравственны стержень спектакля»; «дэсяць раз звучалі аплодисменты — это говорит о многом»; «я услышала только два лёгких «петуха»; «опера живая, это не запись, может быть, какие-то погрешности создают жизнь и создают достоверность музыки на балу»; «в статье отрицается современность этого спектакля. Самыми современными понятиями в нашем мире стали чувства — любовь и ненависть... Гуманизация среды здесь есть, экология чувств, эмоций и нравственности — это есть...» І, нарэшце, у працяг аргументацыі — цытаванне сьліннага рэжысёра Дж. Стрэлера: «Иногда требуется мужество, чтобы не соответствовать духу времени». (Дык усё ж адпавядае эмацыянальнаму свет спектакля духу часу ці пастаноў

шчыкі з наўмыснай мужнасцю пайшлі ўпоперак гэтага духу?)».

І ПРА СТАРЫЯ СПЕКТАКЛІ, узровень якіх не робіць гонару акадэмічнай сцэне, і пра нядаўнія прэм'еры разважаў крытык І. Глушакоў. На яго думку, лепшай пастаноўкай сезона сталася «Чарадзейная флейта» — з пункту гледжання цэласнасці; знойдзена канцэпцыя, ёсць ансамбль. Ясная ідэя спектакля, ён у цэлым добра выконваецца, хаця, лічыць І. Глушакоў, другая палова спектакля вымагае дапрацоўкі.

Колькі слоў было і пра «Баль...». Найперш, наконт публікацыі ў «ЛіМе». Дыскутаваць з яе аўтарамі «завочна» складана, добра, што ёсць у аўтара свая думка, а ўжо каму іншаму можна з ёю і пагадзіцца, і не, заўважаў І. Глушакоў. І прадоўжыў уласна пра спектакль «Баль - маскарад»: «Уся бяда яго ў чым? Музыканы камертон, выканальніцтва, на што пастаноўка была і разлічана, чым і мусіла (як самай моцнай вартасцю оперы) узрушаць гледача, — не атрымаўся». Крытык зазначаў, што выканаўчага ансамбля ў «Балі...» няма, дыкцыя невыразная, пра што пяюць — незразумела, у ансамблевых сцэнах чуваць жаночыя галасы і не чуто мужчынскія. Выкананне няроўнае з пункту гледжання тэмпаў, дынамікі: усё быццам бы выпадкова. Праўда, на думку І. Глушакова, параўнальна з тым, што дырыжор М. Калядка паказваў раней, тут ёсць яго творчы рост.

З усіх прамоўцаў, якія выступалі ў той дзень, гэты малады крытык быў адзін, хто паспрабаваў паразважаць пра сённяшняю і будучую работу ДАВТа БССР у сувязі з глыбіннымі традыцыямі музычна-тэатральнага жыцця ў Мінску, з тутэйшай гісторыяй опернага мастацтва.

Мінуў сезон, гаварыў ён, ды ніхто не ўспомніў, што ў гэтым сезоне не было ніводнай беларускай оперы... І яшчэ засталося І. Глушакова нейкае досыць распаўсюджанае адчуванне «снюминутности». Сапраўды, быццам толькі мы і толькі сёння жывём на гэтай зямлі, захапляючыся тым,

што мы зрабілі ўпершыню. А, між іншым, той жа «Баль...», падкрэсліў крытык, тут, у Мінску, ставіўся не толькі ў савецкі час, а і да рэвалюцыі. (У колішній Беларусі не было свайго дзяржаўнага тэатра, але ці можна выкрэсліваць з гісторыі нашай культуры, а значыць і з памяці, той факт, што тут працавалі і ставілі спектаклі оперныя трупы?). Так, па год, па два працавалі ў Мінску оперныя трупы, і тагачасны глядач ведаў шэраг класічных твораў, з пастаноўкай якіх у нашым тэатры сёння ўзнікаюць праблемы. Тут гучалі «Аіда», «Тангейзер», нават мала каму знаёмы цяпер Бацісціні...

Закрануўшы набалелую праблему пастаноўкі твораў беларускіх кампазітараў, І. Глушакоў нагадаў, што ў іншых рэспубліках — справа гонару аднаўляць і трымаць у рэпертуары сваю нацыянальную музыка-тэатральную класіку, у нас жа толькі абмяркоўваюць пытанне аб забытых творах, якія можна было б паставіць. (Дадамо, што не трэба ў гэтым выпадку саромецца пытання пра новую рэдакцыю лібрэта і партытуры твора з музыка-сцэнічнай спадчыны, які будзе, нарэшце, абраны для ўзнаўлення).

КРЫТЫК В. Мнацаканаў, музыказнаўца Н. Юдзюніч, Н. Бунцэвіч, рэдактар «Тэатральнага Мінска» С. Клімковіч, дырэктар тэатра В. Букань таксама бралі слова. Гаварылі пра свае мастацкія прыхільнасці, распавядалі пра тэатральныя ўражання, дзяліліся думкамі пра гледача, рэкламу спектакляў, ролю друку...

Спрактыкаваны чытач ужо даўно, відаць, зразумеў, што, нягледзячы на канкрэтнасць, слухнасць, усхваляванасць многіх выказванняў, цэласнай палемічнай гутаркі ў той дзень не атрымаўся. Пытанніў, нахталі: «як падоўжыць творчасць жыццё спектакля?», «хто павінен адказваць за пастаноўачны і выканаўчы стан бягучага рэпертуару, асабліва даўніншых работ і тых, якія сталі ніякімі рэжысёраў?», «што трэба зберагчы, што аднавіць на вялікай акадэмічнай музычнай сцэне?», «якая бліжэйшая перспектыва беларус-

кай опернай трупы, апроч працы над пастаноўкай «Дзікае паліванне караля Стаха»? — гэтых пытанняў быццам не існавала ні для галоўнага рэжысёра В. Цюны, які так і не далучыўся да гаворкі, ні для галоўнага дырыжора, ні для дырэктара...

(І чаго я раптам паспадырвалася, што В. Букань усюсю адкажа на пытанні пра арганізацыйна-творчыя праблемы і перспектывы развіцця тэатра, з якімі ўжо трэці год звяртаюся да яго? Праўда, Васіль Васільевіч даў цвёрдае дырэктарскае слова, што сёлетняй вясной сам напіша вялікі артыкул для «ЛіМа», з развагамі пра тэатральны эксперымент. Але ўжо сёння і не лета нават...).

Дзіўна, што рэфрэнам размовы пра вынікі сезона сталася нават не серыя публікацыя пра тэатр, не агляды артыкулаў, не падагульняючая карэспандэнцыя — а ўсяго толькі адна-адзіная рэцэнзія на чарговую оперную прэм'еру. Тут бы ціха парадавацца: наша публікацыя і зацікавіла «нейтральных» чытачоў, і выклікала рэзананс у вялікім калектыве, званкі ў рэдакцыю — ад удзячных, ад абураных... Ды асаблівых прычын для радасці няма. Рэакцыя чытачоў, так ці інакш асабіста звязаных з жыццём тэатра, паказала, на жаль, што далёка не ўсе яны, прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі, прывучаны... чытаць газеты. (Бадай, толькі рэжысёр С. Штэйн, прачытаўшы крытычны радкі на свой адрас, успрыняў гэты радкі для сваёй творчай біяграфіі факт з мудрай годнасцю, са спакойнай цікавасцю. Як мае быць).

Што тут скажаш... Можна, гэта выдаткі, так бы мовіць, недэмакратычнага выхавання, калі чалавек не здатны чытаць уважліва і ўспрымаць цяжкія думкі іншага, які і абліччам, і ладам мыслення і пачуццяў, і манерай гаварыць зусім неподобны ні да цябе, ні да твайго знаёмага. Калі ўкаранілася аднабокая звычка чытаць усё, што надрукавана чорнымі літарамі на белае паперы, як абагульненае, канчатковае, адзначанае і катэгорычнае меркаванне. Калі да

той жа рэцэнзіі на «Баль...» дацускаюць абразлівае: «За ёю стаіць групоўка нядобразмыслівага тэатра і праціўнікаў спектакля, а вас абавязваюць такія рэчы друкаваць, бо цяпер галоснасць». І ўвогуле: «Хто даў права?»

Пад час усё таго ж тэатральнага сходу лімаўскую рэцэнзію назвалі «несправядливой неумной статьей», «пятном в грязь», газету папракнулі за тое, што «как оглоблей по голове дала в премьерный день; в день закрытия, в день «Бала...» такую бестактность допустила, аўтарку абвінавацілі ў злосці, у нелюбаві да тэатра, у тым, што «не дала позитив»...

А між тым «Прычына для роздму?» напісана чалавекам, бескарэслівым і незалежным у сваіх меркаваннях, які любіць і ведае тэатр, якому горка ад уласнай незадаволенасці справамі тэатра, які падбіраў карэктную і бескампрамісную форму звароту да любімага калектыву, знайшоў і зчылівыя словы (іх чамусьці апаненты не ўбачылі).

Збянтэжаныя апаненты відавочна патанулі ў эмоцыях, забыўшыся на довады. Заадно забыліся і на тое, што газета — не рупар для абвешчання эталонаў (мастацтва, кашуць мудрыя людзі, ого якая суб'ектыўная рэч, наконт яго эталонаў бывалі баталі ва ўсе часы!). Газета і не прадпрыемства сферы паслуг, падпарадкаванае творчым асобам ці калектывам. Газета — трыбуна, з якой гучыць рознагалосіца сённяшняга жыцця.

ЕСЦЬ У КОЖНАГА права на ўласную думку. Вось і крыўдна, што плюралізм разнаволеных сёння думак вельмі часта падмяняецца ў нас плюралізмам пачуццяў. А думкі так і стаяць па камандзе «Смирно!» Эмоцыя ж, калі яна не нараджае ідэю (потым і вопыт, і дзеянне), а толькі распальвае амбіцыі, — гэта ўжо марнаванне духоўнай энергіі чалавека. Але ж я ведаю і веру: не адно такімі эмоцыямі жыве вялікае мастацтва! Няхай пераканае нас у гэтым новы сезон Дзяржаўнага акадэмічнага Вялікага тэатра оперы і балета Беларускай ССР.

С. БЕРАСЦЕНЬ.

НА ТРЭЦІМ КУРСЕ педвучылішча я абавёўся яшчэ адным — апошнім у майм жыцці — рукапісным спеўнікам. Купіў тоўсты «агульны шытак» у каленковавай светла-фіялетавай вокладцы і пачаў запісваць у яго песні, якія тады ў нашым студэнцкім асяроддзі былі асабліва папулярныя. У большасці сваёй — самыя найноўшыя савецкія, што гучалі з экрану кіно і па радыё. Трэба сказаць, што новых песень тады — на мяжы саракавых—пяцідзесятых гадоў — паяўлялася безліч, і песень харошых, я нават сказаў бы выдатных, якія могуць спакойна спаборнічаць з найлепшымі песнямі сённяшнімі. І спявалі мы іх з вялікай любасцю і кожны дзень — на перапынках у аўдыторыі, на калідорах і ў пакоях інтэрната, у клубе на сцэне, у кузаве грузавіка, едучы да сваіх падшэфных — калгаснікаў або вайскоўцаў — з канцэртнай праграмай...

У шытку — звыш сотні песень. У адрозненне ад тых першых, фальклорных сярэд іх няма: усё — прафесіянальнага паходжання. Вядома, не ўсім ім судзіла доля застацца на скрыжальных гісторыі айчынай масавай і эстраднай песні, але такіх, што не вытрымалі праверкі часам, зусім нямнога. Гартаю старонку за старонкай — і ўспамінаю тых нялёгка (можна, таму і незабыўныя?) гады, і адчуваю, як вяртаецца адне-

куль здалёк знаёмае, калісьці перажытае, хваляванне, і зноў і зноў дзіўлюся: колькі іх тут, дарагіх табе радкоў і вобразаў, і да чаго ж яна была табе любя — наша родная савецкая песня!.. «Пой, моя хорошая, в поле жито скошено», «В городском саду играет духовой оркестр», «Прощайте, скалистые горы», «Расцвела сирень-черемуха в саду», «О чем ты тоскуешь, товарищ моряк?», «Вот солдаты идут по степи опаленной», «Ой, цветет калина в поле у ручья», «Каким ты был, таким остался», «Услышь меня хорошая, услышь меня, красивая», «Где же вы, друзья однополчане?», «Если любишь — найди», «Золотые огоньки», «Летят перелётные птицы», «Мне хорошо, колосья раздвигая...», «По мосткам тесовым вдоль деревьев», «Далеко, далеко, где кочуют туманы...», «На корабле ходил бывало в плавани», «За дальнею околицей, за молодыми вязами», «Ходили мы походами в далёкие края», «Ничего не говорила», «Где ты, утро раннее...», «Когда думка поёт», — і яшчэ, і яшчэ, і яшчэ, і амаль з кожнай звязаны некты ўспамін, прыгадваецца, дзе і калі ты яе ўпершыню пачуў, хто з тагачасных тваіх сяброў аднакурснікаў асабліва яе любіў і хараша, задушэўна выконваў.

Шукаю песню, якая ў нашым педвучылішчы была асабліва папулярнай і ўспрымалася так, як бы яна была пра нас, маладых і закаханых студэнтаў, будучых высоковых настаўнікаў, складзена. Шукаю — і не знаходжу. Відаць, яна была даўно

і так моцна прапісана ў сэрцы, што занатоўваць на паперы не было патрэбы: запісваліся звычайна твае песні, да якіх ты толькі далучаўся, якія яшчэ толькі становіліся тваімі. А гэта — гэта, здавалася, была тваёю заўсёды.

Дзе ж ты, чарнавокая, Блізкая далёная, Светлая, падобная вясне? Мома, ў гэты вечар Ты чакаеш стрэчы І таксама марыш пра мяне?

З песняй «Дзе ж ты, чарнавокая» звязаны ў мяне і ўспамін пра адзін святочны вечар у інтэрнаце. Мы, некалькі хлопцаў і дзяўчаты чацвёртага курса, якія не паехалі на кастрычніцкае свята дадому, сабраліся вечарам сваёй грамадой у пакоі. Зладзілі сціпла, па нашых магчымасцях, застолле. Звіном, канешне. Не ведаю, ці хто з дзяўчат яго запрасіў, ці ён сам напасіўся, але быў у застоллі і намеснік дырэктара педвучылішча па гаспадарцы — гадоў трыццаці пяці мужчына, шырокі ў плячах, дзяблы, з гладкімі чырвонымі шчокамі і сьтым, бліскучым падбародкам, з нахабнымі вачыма і тоўстымі, тлустымі губамі. У нашым баку на такога гаварылі «рыдзель». Пасля аднае-другое чаркі мы, вядома, заспявалі. І пачалі са сваёй любімай: «Дзе ж ты, чарнавокая?.. Пакуль мы пелі гэту песню — гладкашчокі гасць маўчаў, не таіўся, што слухае яго сумна, і глядзеў на нас з непрыхаванай іранічнай ухмылкай. Пасля «Чарнавокая», настроены на мілы сэрцу лад родных гукаў, а можа, таму, што бачыў ухмылку

госця і — наперакор яму, я адразу ж, не даўшы і хвіліны на перадых, заспяваў, а хлопцы і дзяўчаты дружна падхалілі:

Ці ўсе лугі пакошаны? Ці ўсе сенажаці? Пытаецца сын у мацеры: Ой, каторую ўзяці?

І гэту песню гасць слухаў з відавочнай пагардай на фізіяноміі, што пачало мяне не на жарты браць за жывое. «Як толькі скончыў, — прыкінуў я ў думках, — тут жа адразу, на злосць гэтаму рыдзелю, пачну яшчэ адну нашу — «Пасею гурочкі». Дзяўчаты яе ведаюць — падхопяць таксама...»

Але запець пра «гурочкі» рыдзель не даў: яшчэ не дацягнулі да канца апошняю ноту, як ён гучна і нахабна асадзіў наш патрыятычны парыв:

— Ну і песні ж у вас, педагогі! Вы што — і дзяцель будзеце гэтаму вучыць у школах?

— А чым яны вам не падабаюцца? — спытаў я ў адказ на яго іранічную рыторыку.

— Сучасным маладым людзям трэба быць на ўзроўні сучаснай культуры. А старыя ланці цягнуць у жыццё ні к чаму, — высакамерна патлумачыў рыдзель.

— Народныя песні — гэта, па-вашаму, лапці? — уставиўся я на яго вачыма, адчуваючы, што вась-вось магу ўспыхнуць, нагрубіць і тым самым сапсаваць усё свята.

Рыдзель, мабыць, адчуў мой настрой і з'ігнараваў пытанне. Ён павярнуўся да дзяўчат і прапанаваў:

— Хочаце паслухаць што-небудзь неапаляганскае?

— Просім!
— Просім!
— Просім!

Адна нават у ладкі запляскала ад радасці — відаць, ужо раней чула ў яго выкананні «нешта неапаляганскае».

І рыдзель запев. На маё здзіўленне, голас у яго аказаўся досыць прыемны і натэрніраваны. Мабыць, часта ўлагоджваў застольную публіку, асабліва — слухачак, сваім артыстычным, як яму здавалася, п'яннем.

Я сядзеў унурыўшыся, бо чуўся абражаным. І ўжо зусім сапсаваўся настрой, калі ўбачыў, што нашы мілыя аднакурсніцы прыйшлі ў захапленне ад спева рыдзеля, ва ўсе далоні запляскалі і закрывалі:

— Брала! Дык вы ж артыст! Яшчэ, калі ласка! Просім яшчэ што-небудзь! Просім!..

Пад гэты гвалт я неўпрыкмет падняўся з-за стала і падаўся прэч, за дзверы. На душы было вельмі паскудна. Я ўпершыню ў жыцці сутыкнуўся з такім нігілістычна-абразлівым стаўленнем да нашай роднай песні — да таго, што яшчэ з гадоў дзяцінства было для мяне дарагім і свяшчэнным.

Пасля я буду сустракацца з гэтым адукаваным дыпламаным дэкунтам — чым далей, тым больш. І з кожным разам усё вастраей і балоччэй буду на яго рэагаваць. І ператворыцца ўсё маё жыццё ў сучэльны, бесперапынны паядынак з дэкунтам, у якім толькі той радасці і будзе, калі ўбачу адважаную для Бацькаўшчыны, а значыць і для Чалавечна, душу.

Сто рагоў
пасля прэм'еры

ДЭБЮТ У ПАНТАМІМЕ

«Сабор Парыжскай маткі боскай» паводле В. Гюго ў Маладзёжным тэатры БССР. Рэжысёр-пастаноўшчык — К. Адамайціс, Мастак — З. Марголін. Музычнае афармленне А. Раманаваса. 26 жніўня 1988 года.

Гэты спектакль — другая на Беларусі спроба увасобіць пантэмімія сіламі драматычных артыстаў. Яна таксама належыць літоўскаму рэжысёру К. Адамайцісу. Асноўная тэма «Сабора...» — каханне, якое асэнсоўваецца праз характары персанажаў і перапляцэнне іх лёсаў. Складаецца чалавечы ўзаемасувязь вызначыла сцэнаграфічнае вырашэнне спектакля: сцэнічная прастора запоўнена стылізаваным павуціннем. Яно абшита персанажамі — галоўным з іх, быццам заблытаўшыся, вісяць на павуцінні. Кожны з іх у свой час парушыць статычную замалёўку і ўключыцца ў дзеянне, каб распавесці пра свой лёс.

Лёс (у спектаклі ён увасоблены праз жаночы вобраз, які стварае А. Анулёнак) пануе над усімі і ўсімі. Ён даець Маці (Н. Падвіцкая) радасць мацярынства, а потым разам з дзіцем адбярэ і розум. Паводзіны Маці дэталёва распрацаваны Н. Падвіцкай. Ёй адведзена невялікая сцэнічная прастора на авансцэне, дзе яна забяўляецца дзіцячым чаравікам, сузіраючы натоўп у саборы... Маці ўжо не баіцца бязлітаснага Лёсу.

А Лёс тым часам «пашкадуе» другога адрывутага — Івазімоду (па-мастацку выразная сцэна, калі ён адчуе ў сабе нараджэнне новага, незнамага пачуцця) — каханне да Эсмеральды. Жорсткасць людзей яго не здзіўляе, пачуцці людзей яго не трывожаць. Сляпяная аднанасць свайму выхаванню Клоду Фрало ды яшчэ любоў да вэану — адзінае, чым жыць Івазімода.

Пластычнай мовай пантэмімія страсна гаворыць Эсмеральда В. Ліхадзей. Адзіму парыванню падпарадкавана ўся яе істота: рух і лёгкія, вытанчаныя, яе дуэт з Фебам (І. Фільчанкоў) мае яркую лірычную афарбоўку. Пануе яна, прыгажуня, у якой абудзілася жанчына. (У дуэце другіх выканаўцаў, А. Унукавай і В. Нікіценкі, першыствае Феб, для якога каханне — царовы капрыз).

У рэжысёрскім вырашэнні спектакля пераважае прастата, натуральнасць сцэнічных формаў. Большасць сцэн — метафарычная. На працягу ўсяго спектакля дзейнічае натоўп. Гарджанне то імчацца ў шалёным рытме на карнавал, то раптам «ператвараюцца» ў нерухомыя калоны сабора, якія становяцца сховішчам Эсмеральды. Артысты А. Хрысціч, І. Сачак, С. Ждан, У. Емяльянаў, А. Аверкаў і іншыя ствараюць збіральны вобраз шматаблічнага натоўпу. Лёдзь прыкметным намёкам, эскізна кожны з выканаўцаў перадае стаўленне свайго персанажа да падзей. Бадай толькі Э. Сакура (гарджанка-Паклѣпніца) крыху перабольшвае ў шаржыраванні свайго гераіні.

Асобныя сцэны, як, напрыклад, купанне дзяўчат і Эсмеральды — ілюстрацыйныя. У іх пастаноўшчыкі імкнуцца апазтываць характэрныя моманты цэла, але згаданы эпизод купання выпадае з кантэксту пастаноўкі, успрымаецца прыгожым дэкорам. Некалькі прасталінейна выглядае і заключная сцэна спектакля, калі ўсе ўдзельнікі выходзяць у сучасным адзенні (падкрэсліваюць, што падобныя каханні і драмы могуць надарыцца ў любы час?).

Шмат для яго з выканаўцаў, сёлетніх выпускнікоў БДТМІ. «Сабор Парыжскай маткі боскай» стаў дэбютам. Маладыя акцёры выявілі неблагую пластычную падрыхтаванасць, музычнасць, памінуліся знайсці для характарыстыкі сваіх персанажаў адметныя рысы.

Валянціна ШЫМАНОВІЧ.

У дарогу мяне паклікала падзея, у якой прымаюць удзел тысячы, нават сотні тысяч людзей — III Усесаюзны фестываль народнай творчасці. Скажу адразу: я невыпадкова паехаў у старажытны Слонім. Здарылася так, што колькі год назад мне давялося паглядзець нейміручую Купалаву «Паўлінку» ў выкананні артыстаў мясцовага народнага тэатра. Найперш што ўразіла — вялізная зала раённага Дома культуры была паўноўтая людзей.

Спатканне з Опернай вуліцай

Гледачы сабраліся самага рознага ўзросту. Нямаюць я ўбачыў і такіх, што сядзелі на каленях у башкоў і шаргацелі паперкамі ад цукерак. Міжволі падумалася пра кірмашовае відовішча, дзе ўся мастацкая выяўляецца ў тым, каб пасмяшыць аматараў увольно парагатаць. Але расуналася заслона — пачаўся спектакль... Дзекараці сціплыя, нават занадта сціплыя. Артысты з першых рэплік, падалося, гавораць як не сваімі, нейкімі ненаaturalна напаятымі галасамі. Паўлінка... Пра Паўлінку лепей памаўчу. Каб іграць гэтую ролю, трэба мець не абы-якую адвагу. Папраўдзе кажучы, я адным вочкам глядзеў на сцэну, а другім сачыў за сваімі суседзямі па радзе. Мне хацелася зразумець, ці адчуваюць яны гэтую напаянасць на сцэне, якую адчуваюць яшчэ праз некалькі хвілін мне раптам падумалася (гэта я адчуў па настрою тых, хто сядзеў побач са мною), што трэба хутчэй гаварыць не пра напаянасць, а пра знітаннасць сцэны з глядзельнай залай. Я не заўважыў, як самога мяне захапіў спектакль. Захапіў праўдзівацю характараў, характараў не проста добра зробленых сцэнічна, а вылепленых падгледжанымі ў жыцці, каларытнымі, незацяганымі жэстамі, інтанацыяй, самаю манераю трымацца, дзе і не пахла таннаю, нікому не патрэбнаю артыстычнасцю, на якую так часта збіваюцца многія самадзейныя калектывы.

У той жа вечар я сустрэўся з рэжысёрам, заслужаным работнікам культуры рэспублікі Мікалаем Фёдаравічам Варвашэвічам, а таксама з артыстамі тэатра, якія не паспелі яшчэ аддыхацца пасля сцэны. Заязалася цікавая, нязмушаная гутарка. Найбольш, вядома, гаварылі пра Тэатр — пра яго задачы, праблемы, поспехі і няўдачы. Ніхто з прысутных не хаваў свае радасці ад далучанасці да яе вялікасці Сцэны, але разам з тым у некаторых адказах я адчуў непрыханую незадаволенасць тым становішчам, у якім знаходзіўся тады калектыв. І менш за ўсё гэта тычылася творчых пытанняў ці нейкіх непаразумеў паміж самімі артыстамі. Былі выказаны нараканні на абыякавасць мясцовых улад да тэатра, нежаданне дапамагаць канкрэтнаму справаю, калі ў тым ёсць патрэба. Адным словам, я пачуў тое, пра што пішуць у розных рэдакцыях многія ўдзельнікі мастацкай самадзейнасці. Пішуць з горыччу і болям, бо нават самыя дробныя пытанні на месцы часам вырашаюцца дзясцігоддзямі. У рэшце рэшт іх голас бурчачы ў Маскве, з'явіліся сур'ёзныя партыйныя і дзяржаўныя пастановы, а ў мой блакнот трапіла лічба, якую я пачуў

пад час прагляду адной з тэлеперадач: на развіццё народнай творчасці ў краіне вырашана выдзеліць мільярд рублёў.

Я ехаў у Слонім і быў упэўнены, што цяпер наша гаворка, калі яна адбудзецца, пойдзе трохі па-іншаму, больш аптымістычна. А калі прыехаў у горад над Шчараю, то даведаўся, што жыццё ўжо даўно абганала і высокія пастановы і мае ўяўленне пра тое, аб чым мы будзем гаварыць. А справа ў тым, што ў кастрычніку 1987 года спыніў сваё існаванне вядомы ў рэспубліцы Слонімска народны тэатр, на базе гэтага калектыву ў горадзе сёння працуе эксперыментальны тэатр-студыя. Зазначу: адзін з першых у Беларусі.

— Каб зрабіць гэты рашучы і адказны крок, нам давялося 10 месяцаў абіваць парогі розных кабінетаў раённага маштабу, — выслушаўшы мае ўважаныя, горка ўсімкнуўся Мікалай Фёдаравіч Варвашэвіч. — Некаторыя таварышы ад культуры, праўда, прыбягалі і да нас на рэпетыцыі, чаго раней ніколі не здаралася. Вядома, імі кіравала не цікавасць да нашага мастацтва. Мэтаю іхніх візітаў было адно: адварыць нас ад утварэння професійнага калектыву, запалохаць будучымі цяжкасцямі. Да іх не даходзіла дый цяпер не даходзіць, што мы ўжо даўно выраслі з тых пляшоў, у якіх нас яны бачылі ці хочучы бачыць. І што дзіўна: гэтыя самыя таварышы праз гадзіну-другую ўжо выступаюць з трыбуны, дзе гавораць пра перабудову, заклікаюць да новага мыслення, да рашучых учынкаў. Каб не Гродзенскае абласное ўпраўленне культуры і Міністэрства культуры рэспублікі, якія нас рашуча падтрымалі і падтрымлівалі на працягу ўсіх гэтых 10 месяцаў, мы і дагэтуль бегалі б па кабінетах...

Чаму так адчайна працівацца на перыферыі ўсяму новаму, нязвыкламу? Мы доўга размаўлялі на гэтую тэму і сышліся на тым, што болей пераменна можна вытлумачыць адсутнасцю шырынні погляду на сённяшняе з'яві ў нашым грамадстве нізкаю духоўнаю культураю тых, хто прымае рашэнні на месцах, нежаданнем іх браць адказнасць на сябе, працаваць па-новаму — сапраўды ініцыятыўна, творча, з улікам мясцовых фактараў і запатрабаваняў.

Папрасіў Мікалая Фёдаравіча падрабязней расказаць пра першыя крокі новага калектыву, пра тым мастацкія задачы, якія ён ставіць перад сабою.

— Калі мы вырашылі пайсці на эксперымент, то адважыліся абысці без усялякіх датацый, дзяржаўных пазык. Праўда, на агульным сходзе цвёрда пастанавілі: пакуль не станем на ногі, будзем працаваць без прэмій і даплат. І вось вынік дзейнасці студыі за першае паўгоддзе: пры плане зарабіць 15 тысяч рублёў мы зарабілі 18 і пайшлі ў адпачынак з добрым фінансавым задзелам. Аднак ён менш за ўсё прызначаны, як кажучы, на чорны дзень. Рашэнне га-

радскога выканкома Савета народных дэпутатаў нам перададзена частка памяшкання раённага Дома культуры. Увесь яго рамонт і пераабсталяванне, што каштуе прыблізна 10 тысяч рублёў, ляжыць на нашых плячах.

— У вас адна крыніца даходу — касавы збор ад паказаных спектакляў. Творчае жыццё ка-

каму сцэнічнаму мастацтву. У жніўні—верасні пачнём працаваць над п'есай Уладзіміра Катэнкі «Жалезная заслона», дзе вельмі з'едліва высмеяна недалёкая амбіцыйнасць, дупнаватая пыхліваць мясцова начальнічак, якія разумеюць перабудову як чарговы палітычны лозунг, папярковую кампанію. А ў канцы года мяркуем паставіць п'есу Вольгі Іпатавай «Добрая памяць па сходнай цане». Праблемы, якія там паднімаюцца, нам блізкія. Я ўпэўнены: тэатр, які не ставіць нацыянальную драматургію, бесперспектыўны тэатр. Скажыце, дзе вы бачылі дрэва без каранёў? Я дык толькі на пілараме ці дрывотні. А тэатр — гэта дрэва з жывымі каранямі і жывою зялёнаю кронаю, і жывіцца яно найперш з той зямлі, на якой расце.

Слушаючы Мікалая Фёдаравіча, я згадваў добрыя намеры стварыць у рэспубліцы некалькі новых тэатраў. Нават называліся гарады-кандыдаты, дзе даўно наспела такая патрэба. — Полацк, Баранавічы, Мазы, Пінск... Адным словам, буйныя прамысловыя цэнтры, з насельніцтвам каля 100 тысяч чалавек. Арыфметыка тут, як кажучы, прстая. І, на жаль, вельмі недаляначная. Па прыклады далёка не трэба хадзіць — гэта паўпустыя залы некаторых нашых абласных тэатраў. Вось ужо дзе сумнае відовішча! І п'еса стр-р-рашна сучасная, і на рускай мове, а гледачоў у мяккіх крэслах меней, чым акцёраў на сцэне. Няўжо гэта праўда, што ў Літве ёсць нейкі Панявежыс, куды едуць аматары тэатра ажно з Ленінграда?..

— Тэатр — вельмі складаны арганізм, — адказаў, выслушаўшы мае развагі, Варвашэвіч. — Вядома, ён можа ўзнікнуць і па загаду, але яшчэ лепш, калі ён нараджаецца сам, як жануць, знізе, маючы пад сабою пэўны фундамент. З чаго складаецца гэты фундамент? Найперш з культурнага і псіхалагічнага мікраклімату, з тых сцэнічных традыцый, якія існуюць у горадзе... Усё гэта ў нас, у Слоніме, ёсць. Успомніце знамяці Слонімска тэатр Міхала Казіміра Агінскага — дзядзінкі аўтара вядомага паланежа «Развітанне з радзімай», значнага палітычнага дзеяча, аднаго з нарэспандэнтаў французскай «Энцыклапедыі», аднававанага мясцова. На слонімскай сцэне ў той час ставіліся оперы, на меды і трагедыі на французскай, італьянскай і польскай мовах, толькі нотная манера тэатра, як сведчаць мастацтвазнаўцы, налічвала 60 лібрэта, 18 балетаў, 3 музычныя камедыі, 253 сімфоніі і звыш 400 іншых музычных твораў... Паверце, гэта не проста лічбы, гэта сама культура, якую дышае наша зямля. Нам хочацца адрадыць былою тэатральную славу нашага горада, мы нават бачым у гэтым свой абавязак, але адных нашых высілкаў тут, зраўнела, недастаткова. У чым асабіста мне, як рэжысёру, бачыцца выхад? Працаваць. Тварыць. І выходзіць. Выходзіць на лепшых узорах драматургіі, выходзіць праўдаю, выходзіць памяццю і, вядома, родным словам. Я веру, што такая з'ява абавязкова дасць умалотны плён.

Мы развіталіся з Мікалаем Фёдаравічам, і ў мяне застаўся яшчэ час паблукіць па знаёмых з дзядзінства слонімска вуліцах і вулачках, пастаяць на мосце, перакінутым праз імклівы, як выпушчанае страла, канал Агінскага. Быў высокі празрысты дзень, хлапчукі ў байдарках адчайна веславалі насупраць імклівай плыні, а перад імі ўсімхалася ў вадзе сонца. Потым я запыніў дзвюх немаладых ужо кабет і папрасіў паказаць мне, як знайсці вуліцу Оперную. Яны паціснулі плячыма, казалі, што такой у Слоніме няма, яны ва ўсякім разе не чулі. Я падзякаваў і пайшоў на вуліцу... Оперную, правільней — былою Оперную, што знаходзілася адсюль за метраў сто. Я ішоў родным горадам і думаў пра тое, што называ мяняюцца, а вуліцы застаюцца. І высокае, народнае сэрцам мастацтва таксама застаецца.

Уладзімір ЯГОЎДЗІК.
Слонім—Мінск.

Сяргей ГРАХОЎСКІ

Мае жураўлі

ЮБІЛЕЙНАЕ

Мне семдзсят пяць,
А здаецца, учора
Мне людзі прысвоілі
Тытул селькора.
Я ў вецер і стынь
Прабіваўся па снезе,
Каб лямпу хутэй
Засяціць у лікбезе.
Да поўначы там
Засядалі камбеды,
І «Мы — не рабы» —
Паўтаралі кабаты.
А потым у Менску,
На беразе рэчкі,
Вясной бушавалі
Студэнцкія спрэчкі.
Мы вершы читалі
З агульнае згоды,
Ды пільна за намі
Сачылі «сексоты»,
Каб нас паздаваць
У калматыя лапы,
Што рукі круцілі
І гналі ў этапы.
Я верыў, што будзе
Не вечна нягоды,
Што Праўду нарэшце
Здабудуць народы.
Дажыў, дачакаўся
Жаданае волі,
Каб гора не ведаў
Ніхто і ніколі.
Мае жураўлі
Узнямаюцца клінам,
А я іх прашу:
«Пачакайце
хві-лі-ну!»

Гісторыя

Прыйдзе новы — а мудры — гісторык...
Я. КУПАЛА.

Ламаем галаву: як і чаму
У нас ускрэслі Грозны і Скуратаў
І за турмою ставілі турму,
Каб неба людзі бачылі з-за краты.

На дыбу Грозны ворагаў валок,
Баярам сек свавольных галовы,
Саджаў сваіх халопаў на калок,
І падкарочваў языкі за словы.

Цераз стагоддзі ў грыдніцу ўступіў
Люцейшы кат у мяккіх ботах
Паціху і таемна затаніў
Крывёй адданных тундру і балота.

Ягонья сябры праславілі яго,
Лічылі геніем, надзеяй свету,
Ды ўсе пападалі да аднаго
Пад кулямі аслеплых пісталетаў.

А мы маўчалі?..
Не маўчалі, не, —
Спявалі гімны ў будзень і у свята
І гінулі ў калымскай старане,
Яшчэ свайго не ведаючы ката.

Цвярозым розумам ніяк не зразумець,
Навошта і ў каго была патрэба
Мільёны лепшых выпраўляць на смерць,
Што аж стагналі і Зямля, і Неба.

Узводзілі палацы на касцях,
На вечнай мерзлаце раслі кварталы.
Нявольнікі вялі на Поўнач шлях,
А іх сляды завая замятала,

Знікалі за адваламі яны,
Хоць аніхто ні ў чым не вінаваты,
Затое атрымалі ардэны
«За поспехі» бязлітасныя каты.

Што ж адбывалася?—Ніяк не зразумець.
Радзіма — гонар наш, і гора наша.
А як нам жыць? Пра што нам пець?
Сумленна гісторыя адкажа.

Увага

«Добраму другу» і пільнаму рэдактару

Што ж, адмантуліў дваццаць год,
І ўсе знялі артыкулы,
Хоць не растаў адрозу лёд,
І ў вочы пальцам тыкалі,

Сцвярджалі голасна адны,
Другія ціха трэнькалі:
«Не, не саджалі без віны,
Была, хоць і маленькая.

Мяне ж, напрыклад, не ўзялі,
Бо быў, як шкельца, чысценькі.
А іх адрозу зямляі,
Бо на-цыя-на-ліс-ці-кі.

Не, не мацэрыя няхай,
Ды не заплюшчай вока,
На іх прэтэнзіі начхай
І не пускай высока.

Рэа-білі-тацы-ю сваю
Хай берагуць на памяць,
А што ім спуска не даю,
Як след няхай уцямяць.

Ні граматы, ні ардэны
Няхай ім і не сняцца,
Не дачакаюцца яны
Салідных публікацый.

Мы ж, як і дваццаць год назад,
Правераныя змалку,
Калі хто вякне неўпапад,
Ізноў накінем чалку».

Так «прывячалі» часам нас,
Як пасынкаў адпетых,
І душы бэсцілі не раз
У гулкіх кабінетах.

Ківалі стрымана сябры,
Заўсёды асцярожныя,
А ты, нібыта конь стары,
Быў путамі стрыножаны

І асцярожненька ступаў
Сярод найбольш увішных,
Усім дарогу саступаў
І заставаўся ў «іншых».

Я нешта ўсё ж паспеў, зрабіў,
Прышоўшы з дзікай замеці,
Узнагарод не зрабіў...
Застацца б толькі ў памяці.

Вечная памяць

Маім сябрам-паэтам

Мы, як умелі, так хлусілі
Пра кожны ўзлёт у вышыню
І па рэдакцыях насілі
Сваю дзяжурную хлусню.

Нягоднікам складалі гімны,
Зладзеяў славілі ў свой час,
А шлях ужо крывава-дымны
Быў наканаваны для нас.

Суровы дом глядзеў пахмуры,
І энкі чуліся часцей,
А зверху маці на скульптуры
Пяшчотна абняла дзяцей.

І нас сяржанты абдымалі,
Заткнуўшы кляпамі раты,
Наводліў білі і ламалі
Суставы, рэбры і хрыбты.

Адных кідалі зноў за краты,
Траплялі іншыя ў сілкі,
Іх ноччу везлі ў Курапаты
Трэніраваныя стралкі.

Злачынцы толькі цёмнай ноччу
Сумленных ставяць да сцяны.
Вось толькі як глядзяць у вочы
Цяпер ім дочкі і сыны?

З нас мала хто прыйшоў дадому
З бясконцай лютае зімы,
І не адзін паэт вядомы
Сканаў на трасах Калымы.

Ад крыўды я дасюль нямею,
Што не гудуць па іх званы.
І што сказаць пра ўсе не ўмею
Так, як сказаць маглі яны.

Данос дарэмна нехта строчыць,
Каб зноў заткнулі кляпам рот.
Не-е! Праўда нам адкрыла вочы
І выпрастала ў поўны рост.

Звароту больш ужо не будзе
У той, даўно пракляты год,
Бо ўсе Людзьмі пасталі людзі
І стаў Народам наш народ.

І будуць знішчаных мільёнаў,
Якім не суджана старэць.
На чорным мармуры імёны
І ў вечнай памяці гарэць.

Народ

Мы, напэўна, адзіныя ў свеце,
Што забылі, як маці завуць.
Так і нас ацураюцца дзеці
І спакойна свой век дажывуць.

Разбярдуць наша ўсё на абновы,
Не падумаўшы «дзякуй» сказаць.
Толькі роднае матчына слова
Не захочуць у спадчыну ўзяць.

Хто ж падрэзаў любові аснову,
Немаце забяспечыў размах?
Паўстагоддзя сумленне і мову
Адымалі знявага і страх.

У душы не загояцца болькі,
Бо ідзе наша слова на звод.
Так насельніцтвам зробімся толькі,
Калі з моваю знікне народ.

Вера

Як ні баліць,
а мы перамаглі
Сябе саміх і праўдай,
і сумленнем,
І вернем славу
змучанай зямлі,
Жыццё — сабе
і новым пакаленням.

З крывёю аддзіраем
ад сябе
Сваю бяду,
і сорам, і знявагу,
І ў гэтай
невясёлай барацьбе
Раўняемся
па Ленінскаму сцягу.

Перад заслонай

Усе мы трошачкі артысты,
І роля ў кожнага свая.
То абы-як, а то ўрачыста
Іграў сябе самога я.

З усіх няма цяжэйшай ролі,
Бо не хапае з неба зор
І не падказвае ніколі
Жыццё — суровы рэжысёр.

Кім толькі я не быў на сцэне,
Каго я толькі не іграў,
То быў узнёслы летуценнік,
То ўваскрасаў, то паміраў,

Рамза быў, «Шыльёнскім вязнем»,
Адолець Гамлета хацеў,
Ды, збіўшыся на першым сказе,
У апраметную зляцеў,

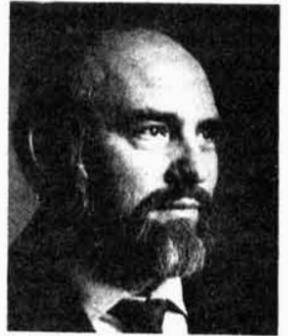
І зала адказала свістам
На непрадбачаны правад.
Відаць, заўсёды быць статыстам —
Мой горкі лёс ці ідэал.

Ніхто не заўважаў старання
Да зморы і да забыцця,
Калі вагаўся я на грані
Сапраўднай смерці і жыцця.

Іграў я ўмела, то няўмела,
Бывалі спады і напал,
Пакуль душа не пасівела
І не наблізіўся фінал.

Знялі фанерныя калоны,
Скруцілі заднік у рулон.
Вось-вось зачыніцца заслона...
І я выходжу на паклон.

Віншуем!

Споўнілася 50 гадоў пісьмен-
ніку Леаніду Левановічу.
Праўленне Саюза пісьменнікаў
БССР накіравала яму прыві-
тальны адрас з пакаданнем доб-
рага здароўя і плёну на твор-
чай ніве.
Супрацоўнікі «ЛіМа» таксама
звычайна юбіляру ўсяго найлеп-
шага ў жыцці, новых творчых
набыткаў.

Напярэдадні
паэзіі

«Азёры
Беларусі»

Пад такой назвай у апошнія
дні кастрычніка ў ДOME літа-
ратара мяркуецца правесці
рэспубліканскую нараду экала-
гаў, пісьменнікаў, вучоных,
краязнаўцаў, на якой будзе
разгледжаны цяперашні стан і
праблемы далейшага выкары-
стання азёр і штучных вадаё-
маў рэспублікі.

Беларусь багатая на азёры,
але не багатая на запасы прэс-
най вады, бо нетры — наша
кладовка — амаль скрозь
складзены асадкавымі, пера-
важна гліністымі, і іншымі
шчыльнымі пародамі, а тое,
што знаходзіцца на паверхні,
у западзінах, азёрных катла-
ванах, бадай, не перавышае
шасці кубічных кіламетраў.
Супраць Байкала — гэта кроп-
ля, і наша беднасць павінна
вымагаць ад нас дакладнага
разліку і сапраўды гаспадар-
чага, ашчаднага карыстання
вялікім нацыянальным скар-
бам — прэснай вадой, тым
больш што ўжо сёння яна з'яў-
ляецца дэфіцытам у некаторых
гарадах і багатая ў якіх вёсках.
І тут пытанне не толькі ва
утылітарным спажыванні вады.
Хіба рэкі, азёры, сажалкі, кры-
ніцы, раўчкі не ўпрыгожваюць
нашу зямлю і не ствараюць
свой мікракліма, да якога ча-
лавак так адчувальны?

Праграма нарады экалагаў
адпавядае клопатам грамадст-
ва за чысціню і захаванне прэ-
сновадных крыніц. Спадзяём-
ся, што ў нарадзе прымуць
удзел не толькі мінчане. Звяр-
таемся да краязнаўцаў, геогра-
фаў, біёлагаў, работнікаў са-
вецкіх і гаспадарчых устаноў з
просьбай: прысылайце свае
прапановы, назіранні, мерка-
ванні наконт далейшага догляду
і выкарыстання азёр, вадасхо-
вішчэў на адрас: 220034, Мінск,
вул. Фрунзе, 5, Дом літарата-
ра, — з паметкай «Азёры Бе-
ларусі». Прысылайце таксама
заяўкі на ўдзел у нарадзе.

Арганізацыйная група
па правядзенню нарады.

3-6-га па 15 ліпеня гэтага года следчымі органамі Пракуратуры БССР праводзілася выбарачная эксгумацыя магіл у Курапатах. Крымінальнае следства ўзначальвае следчы па асоба важных справах саветнік юстыцы Я. Я. Броўш. Для ўдзелу ў працы былі афіцыйна запрошаны спецыялісты [крыміналісты, медыкі-эксперты, археолагі і інш.]. Археалагічныя раскопкі і даследаванні пахаванняў рабіла група археолагаў Інстытута гісторыі АН БССР [З. С. Пазняк, М. М. Крывальцавіч, А. В. Іоў]. Навуковая справаздача аб археалагічных даследаваннях разглядае, абмеркавана і зацверджана ў Аддзеле археалогіі і перададзена следству Пракуратуры.

У час нядаўняй размовы з галоўным рэдактарам штотыднёвіка і З. Пазняком старшыня ўрадавай камісіі, намеснік Старшыні Саўміна БССР Ніна Мікалаеўна Мазай расказала аб рабоце камісіі на сённяшнім этапе, зазначыла, што пасля заканчэння ўсіх даследаванняў і экспертыз вынікі дзейнасці камісіі будуць абнародваны праз сродкі масавай інфармацыі, у тым ліку і на старонках «Літаратуры і мастацтва». Сёння ж выступае ўдзельнік раскопак З. Пазняк, адзін з аўтараў вядомага артыкула «Курапаты — дарога смерці».

ДАЗВОЛЮ сабе падзяліцца з чытачамі «ЛіМа» некаторымі вынікамі археалагічных раскопак.

Павінен адразу сказаць, што праведзеныя даследаванні не далі нічога прынцыпова новага ў параўнанні з вынікамі першых раскопак, зробленых у пачатку мая гэтага года, пра якія напісана ў артыкуле «Курапаты—дарога смерці». Гэта абумоўлена добра вядомай археалагамі заканамернасцю, што для высвятлення сутнасных характарыстык аднаго помніка (у дадзеным выпадку магільніка) дастаткова даследаваць яго частку (пажадана ў розных месцах). Гістарычны факт масавых расстрэлаў насельніцтва ў Курапатах, учыненых сталіністамі ў 1937—1941 гадах, быў высветлены адразу. Наступная выбарачная эксгумацыя археалагічным метадам толькі пацвердзіла яго на больш высокім навуковым узроўні. Раскопкі і эксгумацыю неабходна было зрабіць таксама, каб правесці крыміналістычную экспертызу, атрымаць безумоўныя юрыдычныя доказы і доказы ў крымінальнай справе, якая павінна прадуладжваць высвятленне характару злачынства, асоб вінаватых, пацярпелых, прадуладжана абвінавачвання і перадачы яго ў суд.

Археалагічныя даследаванні праводзіліся шурфамі, раскопамі і траншэямі ў трох канцах тэрыторыі пахаванняў. Усяго зроблена 7 раскопаў і 1 шурф (нумарацыя агульная). Ва ўсходнім канцы на паўночным схіле ўзгорка (грады), парослага рэдкім яловым лесам, былі распрацаваныя раскопы №№ 1—3. Раскопы №№ 5 і 6 раскапаны на паўднёвым бачу Курапатаў (Броду) прыблізна на адлегласці 200 метраў на паўднёвы захад ад раскопаў №№ 1—3. Бліжэй да калцавай дарогі. Раскоп № 8 закладзены на адлегласці прыблізна 75 і 160 м на паўночны захад ад раскопаў №№ 1—3 на паўночным краі ўзвышанага месца.

Раскопкі праведзеныя рыдлёўкамі па пластах з ручной пераборнай грунту і даследаваннем яго металашукальнікам, з фіксаваннем глыбінь, характару і колеру запаўнення магіл, назіраннем за стратыграфіяй. З гэтай мэтай пахаванні спачатку даследаваліся скрыжаванымі траншэямі. Па лініях траншэяў былі зроблены чарцяжы падоўжных і папярэчных профіляў (разрэзаў) пахаванняў у маштабе 1:20.

Выбарка і пераборка грунту запаўнення магіл працягвалася да з'яўлення пласта пахаваных па ўсёй плошчы раскопаў. Потым адбывалася зачыстка гэтага пласта ад пяску, што рабілася савочкамі, нажами і шчоткамі і давала магчымасць выявіць сітуацыю верхняга ўзроўня пахаваных. Пасля гэтага рабілася фіксацыя глыбінь, індывідуальных знаходак, чарапоў, абутку і касцей, адзення, здымаўся план (схема размяшчэння асноўных знаходак і рэштак нябожчыкаў) у маштабе 1:20, раскоп фатаграфавалі на фоталенку (а крыміналістамі яшчэ і на відэастужку).

Калі была закончана гэтая праца, тады сумесна з медыкамі-экспертамі пачыналі разборку пласта пахаваных. Пры гэтым фіксаваліся ўсе індывідуальныя знаходкі, чарапы, абутак і рэшткі адзення, адзначаліся месцы і глыбіні іх месцазнаходжання. Усе знаходкі з пласта і неабходныя рэшткі пахаваных пасля апісання іх і фіксавання на плане археолагамі забраны медыцынскімі экспертамі і крыміналістамі для экспертызы.

Ва ўсіх раскапанных пахаваннях выяўлена аднолькавая карціна. Магілы запаўнены пяском да глыбіні 1,80—2,00 м. З гэтай адзнакі залягае сучасны пласт касцей, чарапоў, стружчых вяршак, абутку. Таўшчыня гэтага пласта ў цэнтры магіл ад 0,20 да 0,70 м. Адпаведна і глыбіня магільных ям ад 2,00 да 2,75 м. Прытым характэрна, што па краях пахавальных ям чарапы і косці ляжаць ужо на ўзроўні 0,70 м ад цяперашняй дзённай паверхні, а ў цэнтры, як ужо адзначана, — 1,80—2,00 м. Розніца ва ўзроўнях пахавальнага пласта паміж краямі і цэнтрам складае ў асобных пахаваннях больш 1,00 м, і ўвесь пласт касцей уяўляе сабой глыбокую лейку. Па краях гэтай «лейкі» размешчаны, як правіла, чарапы. У цэнтры, унізе «лейкі» ўсё перамешана: абутак, косці, сатлелае адзенне; палажэнні шкідлаў парушаны, тут не хапае, як правіла, чарапоў і асобных касцей, пазваночнікі рассыпаны на асобныя пазванкі, да таго ж іх мала, шмат якіх галёшы, чаравікі, боты не звязаны з касцамі і валяюцца асобна. Некаторыя экзэмпляры абутку былі знойдзены вышэй у пясчаным грунце запаўнення магілы, тут жа выяўлена шмат выстраленых гільз ад нагана.

Пра што гэта кажа і чаму ўтварылася такая сітуацыя? Утварылася яна ў выніку даўняйшага эксгумацыі, раскопак магіл

і выбаркі касцей, калі нехта, як мы ўжо пісалі, «зэмаўтаў сляды».

Ранейшая эксгумацыя была праведзе-

Курапатах падвяргаліся раней раскопцы і эксгумацыі.

Амаль ва ўсіх адкапанных чарапах (312 шт.) выяўлены кулявыя прастрэлы, як правіла, на патыліцы, часта па дзве і нават тры адтуліны. Ёсць таксама бакавыя прастрэлы і прастрэлы ззаду («пад чэрап»). Магчыма, некаторыя ахвяры вырываўліся, тады стралялі як прыйдзецца, а, мажліва, тут відаць розныя «пачыркы» забойцаў.

Знойдзены каля дзвюх соцён гільз ад рэвальвера сістэмы «Наган» і адна ад пісталета «ТТ». Выяўлены дзесяткі куль, некаторыя ў чарапах. Дыяметры наганых гільз, куль, кулявых адтулін у чарапах супадаюць.

У большасці чарапоў у лобнай частцы, збоку ці наверх відаць вялікія, дыямет-

зубныя шчоткі, футляры ад зубных шчотак, акуллары, футляры ад акулляраў, мыльніцы, кубачкі эмаліраваныя і фарфаравыя, запалкі ў карабку, манеты, датаваныя 30-мі гадамі, мундштукі, гузікі, устаўныя сківіцы, каталіцкія нацельныя медалькі (медальёны), знойдзена місачка, шліяная ампула з лянцтвам (таблеткі), футляр ад расчоскі, пластымасавая баначка з пад зубнога парашку, вячальны пярсцёнак з выгравіраванай датай «1935», манокль, пенснэ, лязо брытвы і інш. Большасць з гэтых прадметаў мае фабрычную маркіроўку. Надпісы на кубках — «Ростов-на-Дону», «Warszawa» і інш., на расчосках — «Моспластмас Ф-ка 4», «НКЛП—БССР», «King Hall fax Garantie», «Durabit—Garantie» і інш., на зубных шчотках — «Арт. «Щеткареб», «ВИТЦЕ КОМБИНАТ», «MARQUE PEPOSEE BO-BO», «NON-PLUS-ULTRA» і інш.

Археалагічны аналіз суадносін і размяшчэння знаходак у пахаваннях дае істотную інфармацыю аб забітых лю-

Зянон ПАЗНЯК

ШУМЯЦЬ НАД МАГІЛАЙ СОСНЫ

ПАСЛЯ РАСКОПАК У КУРАПАТАХ

на неахайна, абы-як. Косці не выбраны да канца, пакінуты на дне і па баках. Гэта здарылася таму, што контуры магільнай ямы і ямы раскопкі не супадалі. Раскопвалі прыблізна, у асноўным па цэнтры. Яма раскопкі была, як правіла, меншая за памеры магілы. Акрамя таго, капаючы, зыходзілі «на конус». Таму пакінулі косці па краях магіл. Зразумела, што капалі без аніякай разумнай метадыкі, без зачысткі пласта пахаваных. У такім выпадку раскопка вядзецца ўспраў, пясок пры рабоце пастаянна абсыпаецца і накопліваецца на дне, што абцяжарвае знаходжанне і выманне касцей, стварае ілюзію канца пахавання, асабліва на заглыбленні каля двух метраў, калі робіцца цяжка кідаць наверх рыдлёўкай і спрацоўвае стэрэатыпнае ўяўленне аб стандартнай глыбіні магіл (2 м). А яны, як бачым, былі глыбейшымі.

Аналіз стану рэштак пахавальных пластоў, адкрытых у нашых раскопках, прыводзіць да высновы, што людзі, якія непасрэдна капалі і рабілі раней эксгумацыю магіл у Курапатах, не былі зацікаўлены ў сваёй працы, рабілі яе абыякава і нават «халтурна», нядобрасумленна. Так працуюць звычайна пад прымусам. Усё гэта вымушае паставіцца з увагай да звестак, што ў 40-х гадах пасля вайны тут «капаліся» салдаты. Можна б было знайсці і сведкаў тых раскопак. Тэарэтычна гэта магчыма пры ўмове, вядома, што сталіністы іх пакінулі жыць.

Адназначна ўстанавіць факт эксгумацыі і ранейшых раскопак пахавання можна толькі археалагічным метадам, астатнія метады (медыцынскі аналіз і т. п.) маюць дапаможнае значэнне. Таму археалагічная праца была праведзена надзвычай пільна. Прыкметы ранейшага эксгумацыі вельмі наглядна былі відаць пры даследаванні пахавання № 5, якое залічана намі ў разрад сярэдня па памерах (4,00×3,10 м). На папярэчным разрэзе добра выяўлена стратыграфія пластоў і контуры дзвюх ям. Знешні контур адпавядае межам першапачатковай магільнай ямы; унутраны — межам ямы даўняйшага эксгумацыі. Яны нібы «ўстаўлены» адна ў адну. Несупадзенне па шырыні складае 0,55 м. Вось у гэтым зазоры ля сценкі магілы і выяўлены верхні ўзровень пласта пахаваных, пакінуты пры даўняйшай выбарцы. Косці залігаюць тут на глыбіні 0,70 м ад цяперашняй дзённай паверхні. Аднак дзённая паверхня перадаваннага часу, калі ўзнікла пахаванне, была на 0,20 м ніжэй, што добра відаць на профілі (сценцы) раскопа. Падвышэнне на 20 см атрымалася за кошт выкінутага з магілы пяску тады, калі капалі яму. Значыць, смяжаче вы, пахаваныя знаходзіліся на глыбіні 0,50 м? Так, у той час, калі рабілася эксгумацыя 40-х гадоў, яны былі на гэтай глыбіні. Але сама магіла была настраляна амаль да верху. Трэба ўлічыць, што пасля таго, як спарухнела адзена і знілі цэлы, пласт пахаваных апусціўся ніжэй, як мінімум на 20—30 сантыметраў. Вось тут і ўспомнім паведамленні людзей і відавочцаў, што магілы з расстралянымі прысыпалі зверху пластом пяску таўшчыняй не больш 20—25 см. Супадзенне звестак з вынікамі даследавання відавочнае.

Усе археалагічныя даследаванні намі пахаванні, у якіх выяўлены сляды папярэдняй эксгумацыі, мелі западзеныя глыбіні ад 0,18 м да 0,65 м ад лініі краёў магілы. Тым часам усе існуючыя на сённяшні дзень пахаванні ў Курапатах характарызаваюцца аналагічнымі западзенамі. Адсюль вынікае, што западзены на магілах утварыліся пасля папярэдняй эксгумацыі і недастатковай іх засыпкі малой колькасцю грунту (паколькі з іх быў выбраны значны аб'ём пахавальнага пласта нябожчыкаў). Такім чынам можна зрабіць заключэнне, што ўсе выяўленыя на сённяшні дзень пахаванні ў

рам да 5—6 см і нават больш, рваныя адтуліны. Гэта выходы куль. Сведчанне таго, што ствол нагана прыстаўлялі шчыльна да патыліцы. Пры выстрале парахавыя газы пад ціскам ішлі ўслед за куляй у чэрап і праз выхадны кулявы пралом распырсквалі вакол кроў і мазгі. Успомнім сведчанні Марыі Іванавны Пацяршук і іншых людзей, якія казалі, што шмат было навокал крыві на лісця і травае.

У магіле № 2 пры разборцы пахавальнага пласта выяўлены ў ім дзве праслойкі светлага пяску паміж касцамі, якія чаргаваліся праз 0,30—0,40 м. Гэта праслойка засыпка забітых. Ізноў жа ўспомнім сведчанні відавочцаў аб тым, што людзей расстралявалі партыямі, а потым прысыпалі пяском, пакуль не настраляюць даверху.

Уся вопратка ў магілах ужо сатлела. Захаваліся толькі рэдкія фрагменты сінтэтычных тканін і часткова скуранае адзенне. У пахаванні № 3 знойдзена акуратна складзенае скуранае паліто, а ў ім загорнутыя туфлі. Складзенае скуранае адзенне і загорнуты абутак знаходзілі і ў іншых пахаваннях, у тым ліку жаночыя боцікі і скураныя пальчаткі. Выяўлены нават прадмет, які па форме і кансістэнцыі нагадвае бутэрброд (эксперты лічаць, што гэта цалкам верагодна). У магіле № 3 знойдзены таксама курныя косці (грудзіна). Гэта рэшткі харчовых прыпасаў, якія чалавек узяў з сабой... у дарогу.

Найлепш захаваўся абутак. Выяўлены боты, жаночыя боцікі, чарапікі, туфлі, галёшы, жаночыя гумоўкі, тапачкі, бахілы, чуні, пасталы. На савецкіх галёшах, як правіла, пазначана дата выпуску і фабрыка («Красный богатырь», «Красный треугольник», «Резинтрест» і т. п.). У пахаваннях №№ 1—3 абутак толькі савецкай вытворчасці і кустарны; большасць галёшаў маркіраваныя 1937 годам. Сустрэкаюцца клееныя самаробныя бахілы, у тым ліку зробленыя з аўтамобільных камер і пакрышак—абутак бяднейшых сялян. На большасці туфляў і ботах абцасы саптаняны, падэшвы не раз падбіваныя.

У магілах №№ 5—6 і 8 галёшы ачыненнай вытворчасці сустракаюцца рэдка. Маркіроўка тут зроблена ў асноўным лацінскімі літарамі з пазначэннем фірм «Gentelman», «Rekord», «Rygawar» і інш. Тут жа на гэтым абутку клеймы—«Made in Poland». Адначасова знойдзены галёшы з маркіроўкай вядомай фабрыкі «Красный треугольник», і датай—1939, а побач скураныя лапці, так званыя «пасталы», альбы, як іх называлі ў Заходняй Беларусі,—«хадакі». «Хадакі» насілі бяднейшыя сяляне і да 1939 года яны былі яшчэ ва ўжытку. Абутак, знойдзены ў гэтых пахаваннях, магло насіць тады насельніцтва з Заходняй Беларусі.

Варта адзначыць таксама, што паміж гэтымі групамі пахаванняў у красавіку гэтага года ў час прапону і траншэя пад газатрасу выяўлена магіла, у якой знойдзена некалькі дзясяткаў пар абутку ў асноўным савецкай вытворчасці; галёшы, датаваныя 1939 годам. А сярод іх знойдзены адзін з надпісам «Riga», «1939» і адзін туфель з маркіроўкай «Kvadrats» «Riga» «41».

Сярод рэчаў асабістага карыстання найбольш трапаліся мужчынскія расчоскі, жаночыя грабушкі, кашальнікі і партманеты (часам з грашыма і манетамі),

дзях. Па-першае, удалося прасачыць геаграфію і храналогію пахаванняў у Курапатах. Расстрэлы пачаліся ва ўсходняй палове тэрыторыі. Гэта плошча густа пакрыта пахавальнымі западзенамі. Магілы датуецца 1937—1938 гг. У раскопе 5-га мая 1988 года, а таксама ў раскопах №№ 1—3, распрацаваных у гэтым месцы, выяўлены рэчы і прадметы выключна савецкай вытворчасці, у тым ліку БССР, шмат самаробнага і кустарнага абутку. Мала прадметаў туалету. Усё гаворыць пра тое, што тут пахаваны мясцовыя людзі, якія належалі да працоўнага цывільнага насельніцтва. Сацыяльны ўзровень большасці пахаваных быў невысокі (рабочыя, сяляне, вясковая інтэлігенцыя, магчыма, некаторыя служачыя). Магіла № 1 была «настраляна», напэўна, зімой. Тут шмат спарухнелага зімовага скуранага адзення (кажухі), рэшткі валёнак, зімовыя бахілы і т. п.

Далей на захад і паўднёвы захад размешчаны пахаванні 1939 г. і пасля 1939 г. У магіле на газатрасе і ў раскопах №№ 5—6, 8, распрацаваных тут, выяўлены побач з савецкімі і кустарнымі, самаробнымі рэчамі знаходкі польскай вытворчасці і, відаць, прадметы замежнага імпарту ў даваенную Польшчу. Не выклікае сумнення, што тут ляжаць расстраляныя пасля верасня 1939 года сяляне і інтэлігенты з Заходняй Беларусі, сярод якіх, магчыма, былі і выхадцы з Прыбалтыйскіх краін.

Найбольш нізкі сацыяльны ўзровень пахаваных з гэтай групы магіл зафіксаваны ў раскопе № 8. Тут адсутнічаюць прадметы туалету (зубныя шчоткі, мыльніцы і т. п.) і ўвогуле мала рэчаў індывідуальнага карыстання. Абутак даволі звычайны, нізкай якасці і вырабу, мала скуранага адзення, адсутнічаюць акуллары і г. д. Відаць, у гэтай магіле былі ў асноўным пахаваны заходнебеларускія сяляне.

У раскопе № 5 выяўлена найбольш рэчаў «інтэлігентнага» карыстання (шмат прадметаў туалету, акулляраў, манокль, пенснэ, ляркаства і г. д.). Абутак тут высокай якасці, фабрычны, стыльвы, пашыты па назе, жаночыя боцікі на высокім абцасе, знойдзены пальчаткі і т. п. Не цяжка здагадацца, якая сацыяльная група насельніцтва тут ляжыць.

Тацяна Вікенцеўна Матусевіч (1906 г. нарадж.) з Зялёнага Луга, хата якой стаяла пры дарозе на Курапаты, успамінае, што перад вайной на расстрэл вазілі цэлымі днямі без перастанку, машына за машынай. Кацярына Іванавна Аўдзееўна, жыхарка вёскі Драздава, што побач з Курапатамі, памятае, як у 1939 годзе народ вазілі ў лес за вёскай на «Сяргеева гару» машынамі і расстралявалі ў ямах. (Відаць, на Бродзе не спраўляліся—так было завозна).

Па наменклатуры прадметаў і па тым, што частка рэчаў (адзенне, абутак) знойдзены ў складзеным выглядзе, па наяўнасці харчовых прыпасаў, кашалькоў і г. д. можна зрабіць выснову, што людзі былі сабраўшыся ў далёкую дарогу, што родны дом яны пакінулі незадоўга да смерці, што не адбывалі турэмнага зняволення. Гэта наводзіць на думку,

што яны былі расстрэляны без суда, кажучы мовай сталіністаў — «ликвидированы».

Т. В. Матусевіч згадвае такі выпадак, як аднойчы, калі яшчэ не было плота на бродзе, а ўжо стралялі, ляснік Кароль Канановіч выявіў у лесе засыпаня ямы, утыканыя сасонкамі, а побач у развілцы забытую сялянскую торбачку з прыпасамі (кілбаса, хлеб і т. п.). Нават яшчэ і прагаладацца не паспеў чалавек, як трапіў пад расстрэл.

У рэштках пахавальных пластоў, якія засталіся на дне магіл пасля эксгумацыі 40-х гадоў, выяўлена розная колькасць пахаваных. Найменшы ў магіле № 3 (31 нябожчык, калі лічыць па чарапах) і найбольш у пахаванні № 5 — 87 чарапоў, але 107 нябожчыкаў, падлічаных па парах бедраных касцей. (Несупадзенне колькасці чарапоў і пар бедраных касцей — вынік даўняй эксгумацыі). Зрабіўшы абмеры і падсумавалі ўсе дадзеныя, можна прыпушчаць вылічыць першапачатковую колькасць пахаваных у даследаваных магілах. Яна вагаецца ад 150 у «зімовай» магіле № 1 да 260 у магіле № 5. Калі ўзяць сярэдняе лічбу 200 нябожчыкаў у магіле і зрабіць простае памножэнне на колькасць выяўленых сцення пахаванняў (510), то атрымаем 102 тысячы чалавек. Аднак сапраўдны лічба пахаваных, відаць, большая, бо існуе шмат магіл большых па памерах за даследаваныя намі, а некаторыя пахаванні ўяўляюць ямы даўжынёй да 10 м па большым баку. У такіх магілах магіл быць пахаваны тысячы забітых. Акрамя таго, калі сотні (калі не тысяч) магільных запавідаў было засыпана і потым знівеліравана бульдозерам падчас пракладкі газатрасы і высечкі лесу вакол яе ў санавіку — маі 1988 г. Мноства магіл знікла, калі пракладвалі калёвавую дарогу ў канцы 1950-х — пач. 1960-х гг. і, магчыма, у 1940-х гадах пад час высечан, тралявання і падасадку лесу на гэтым месцы; не ўлічаны пахаванні на поўдзень ад калёвавай дарогі, там, дзе была паўднёвая ўсходняя тэрыторыя расстрэлаў. Рэальная колькасць пахаванняў у Курапатах магла сягаць 900, а можа, і больш, прытым аб памерах знішчаных і засыпаных пахаванняў мы можам меркаваць цяпер толькі па велічыні існуючых магіл.

Што мяне больш за ўсё ўразае не як даследчыка, а як чалавека ў час раскопак — гэта вялікая колькасць пахаваных жанчын. Жаночыя чарапы і рэчы знойдзены ва ўсіх пахаваннях. У рэштках пахавальнага пласта раскопа № 6, напрыклад, засталася ўсяго 35 чарапоў. 10 з іх, найбольш ацалелых, адабраны для экспертызы. З гэтых 10-ці—8 жаночыя. Адкрыццё яшчэ раз сведчыць аб тым, што тады, у 30-я гг., адбываўся масавы тэрор супраць народа.

Другое — суб'ектыўныя адчуванні. Карціны дзяцінства, 40—50-я гады, яркія вобразы і прадметы, што адкліліся ў памяці колерна і выразна і ўспамінаюцца потым, як ружовыя сны. Рэзка, як цяпер, памятаю дэталі быту роднага дому — лыжачку, якой еў, белы фарфоравы сервіз з «залатымі карункамі» па краях, кубачак з надпісам «Warszawa», ярка-сіняю эмаліраваную місачку з белым малюнкам чайніка на донцы і літарамі «20 см». Я нават «гісторыю» яе памятаю. «А дзе гэта сіняя місачка?» — Чую голас бабулі...

Раскоп № 8. Асцярожна выбіраю пясок вакол эмаліраваную місачку, што ляжыць на тазавых касцях шкілета. Зараз перавярну, зірну, якая маркіроўка і пастаўлю назад: «...Яркая, сіняя эмаль і белы чайнік на донцы... і літары — «20 см»... І тут я пачуў, як ціха навокал стала, як сосны шумяць над магілай...

АНАЛІЗУЮЧЫ вынікі раскопак у Курапатах, я звярнуў увагу на дакладнае супадзенне шмат якіх звестак з апавяданняў людзей, сведкаў расстрэлаў, і фактаў, выяўленых у час эксгумацыі. Такое супадзенне якраз і характэрнае для непасрэднага прамога сведчання, дзе яшчэ няма фалькларызаваных падзей у народнай свядомасці. Раскопкі пацвердзілі такім чынам не толькі праўдзівасць саміх сведчанняў, але і правільнасць метадыкі нашага, зробленага з Я. Шмыгалёвым, апавяданняў і апрацоўкі. З амаль 170 вядомых цяпер сведкаў мы апыталі некалькі дзесяткаў. Класіфікацыя адказаў і суміраванне высноў прыводзяць у такім выглядзе да аднолькавага вываду, што і пры апытанні сотняў сведкаў. (Паколькі ў аснове іх назіранняў адназначная, храналагічная расцягнутая і шматпаўтараемая з'ява). Аднак крымінальнае следства ставіць больш канкрэтныя задачы. Таму будучы апытаны ўсе сведкі і відавочцы.

Аналіз звестак прыводзіць яшчэ і да думкі, што ў Курапатах забівалі спецыяльныя каманды, сфарміраваныя загадам, але былі, магчыма, і добраахвотнікі, што імінуліся зарабіць ці проста «развешаць» ў прыемным для іх занятку. Карціну забойства можна часткова ўявіць ужо на падставе раскопак. Але дадзім слова відавочцу.

Вольга Цімафеўна Бароўская з Цны (1927 года нараджэння) раскавае, што калі ёй было 11 гадоў, суседскі старэй-

шы за яе хлопчык узяўся завесці меншых дзяцей у «важкія ягады». Сабралася іх шмат—10-11 дзячатак—і пайшлі на брод. Пералезлі ў нары пад плотам і давай збіраць. Праўда, ягадаў там было шмат. Дзеці цымяна ўяўлялі, куды іх завёў старэйшы хлопчык. Было каля 4-х гадзін дня, як загулі машыны. «Ата! Ратушы! Дзеўкі, ходу!» — закрычаў дзявочы камандзір — і ўсе сыпанулі, як гарох, да нары пад плотам. Пакуль тоўпіліся і пералазілі, расчынілася брама і ўехала ў яе легкавая «эмка», а за ёю цугам тры «чорныя вораны» і з тарахценнем і выцём пруюць проста на дзяўчынку, якая засталася ля нары апошняй. Вось ужо побач. І такі страх апанаваў яе, што кінулася на зямлю і схавалася пад густую елачку. І тады ўбачыла, што тут нейкі пясок і яна блізка гэтага пяску «Эмка» пад'ехала сюды і выйшла з яе чатырох мужчын.

Пытанне: «Як былі адзеты?» — «У ваеннае. Гімнасцёркі і боты, галіфэ». «Якога колеру галіфэ?» — «Добра не памятаю. Гімнасцёрка зашчытная, здаецца, і галіфэ такія. І ўсе ў рамянях, накрыж апяразаныя, як гэта называецца... партупея, ці што?» «А планшэткі, такія палявыя сумкі на іх былі?» «Былі на ўсіх». І писталеты на посе. На галаве круглыя фуражкі, падобныя, як цяпер.

«Ваенныя з «эмкі» падышлі да ямы, — раскавае далей Вольга Цімафеўна, — (вось ад чаго пясок, думаю, тут жа яма выкапаная) і паглядзелі ў яе. У гэты час «вораны» развярнуліся і сталі ў рад. Адзін падышоў, адшчапіў будку і давай выводзіць адтуль людзей са звязанымі рукамі. Я думаю, што гэта яны тут будучы рабіць? Аднаго ж развясалі, дык ён адразу на калені ўпаў, рукі склаў і як залямантуе: «А людцы мае, а Божа ж мой, а за што ж мяне, скажэце! А ў чым жа я вінаваты!»

Пытанне: «На якой мове крычаў, на беларускай ці рускай?» «Гаварыў так, як мы ў Цне, па-беларуску. Гляджу, аж яны іх да ямы падвалі і з наганай у патыліцу «шпок-шпок-шпок»... І людзі ў яму падаюць, падаюць. Я ажно вочы заплюшчыла. Такі жах мяне апанаваў. Я ж ніколі не думала, што людзей могуць забіваць. Так было страшна, што я проста губляла свядомасць, млела, мяне трэсла. А яны ўсе страляюць, выводзяць і страляюць. Засталіся два чалавекі. Вымаляюцца. Яны ім рыдлёўкі ў рукі — засыпаюць. Пазасыпалі. А тады яны і гэтых... застрэлілі. Потым ужо самі ўзялі ў рукі рыдлёвачкі і іх прысыпалі трохі».

Пытанне: «Ці былі між людзей жанчыны?» — «Былі, бачыла, былі. І бацька мой казаў, а ён часта сюды зазіраў, што ў пяску на ямах жаночыя грабушкі валяліся». «Як былі адзеты гэтыя людзі, па-гарадскому ці па-вясковому?» — «Цяжка сказаць, некай і не памятаю; проста адзетыя». «Па колькі выводзілі чалавек з машыны?» — «Выводзілі партыямі па 6-8 чалавек. Рукі звязаныя назад. А перад ямак, перш чым забіць, — развясалі». «А колькі партый выводзілі з адной машыны?» — «Добра не памятаю: можа, па дзве». «Што яны адказвалі на лямант людзей, на іх пытанні?» — «А нічога не адказвалі. Ніякіх размоў. Людзі крычалі, прасіліся, а яны сваю справу рабілі. Толькі: «Становісь! Становісь! Становісь!» «Становісь» — і ўсё». «І ніхто не спрабаваў вырацца, супраціўляцца, уцячы?» — «Не, ніхто. А куды ты ўцячэш? Наперадзе яма, а ззаду яны са зброяй. Куды ўцячэш? У яму? Яны і жывога цябе засыплюць. Так і было. Як вечарам настраляюць, то нараніцы зямля дыхае. Бацька не раз бачыў, як зямля варушылася, настаяшча дыхала. Ён нарта гэта ўсё браў да сэрца і перажываў. Казаў: «Божа, што творыцца — зямля дыша. Бывала, прыйдзе вечарам і кажа мама: маці, устань. Ты ж выйдзі, паслухай, як людзі плачуць. Паслухай, як крычаць. Мама выйдзе — і мы, дзеці, бжым за ёй, і мы чуюм тых крыкі. Просяцца людзі: спасіце, за што, я не павінна — калі жанчына; мужчына — за што мяне, я не ў чым не вінаваты, за што мяне, скажыце, хоць бы я ведаў віну, за што мяне? Дык, ведаеце, і мы наплачамся разам. Мы думалі, што там мучылі іх». (Дарэчы, тое, што людзі дапытваліся сваёй віны, сведчыць пра тое, што іх забівалі без суда. — З. П.)

Пытанне: «Расстрэльвалі ўсе ўчатырох ці як?» — «Не, удвох. Двое з наганамі стаялі па баках ямы «на чакі», а двое падаводзілі і стралялі». «Скончылі страляць — што потым? Пра што яны гаварылі?» — «Нічога не гаварылі. Пазачыялі гэтыя «крумкачы», адправілі, селі ў «эмку» і следам паехалі. Выскачыла я адтуль, паляцела ў жыта, заблудзілася, наплакалася, да хаты не магла трапіць, нешта са мной сталася. Потым па начах усхоплівалася, крычала. Колькі мяне мама пацягала па тых бабках, знахарках. Я і цяпер, як успомню тое, мяне агортвае жах, дзікі жах...»

ЗАЗВАНІЎ тэлефон. Жаночы голас прасіў аб спатканні і душыўся ад плачу. Забілі бацькоў... тату і маму... у тым лесе...

Успамінае мінчанка Галіна Сцяпанавна Жукоўская (па мужу Сідзьякіна, 1924 г. нарадж.). Бацька яе Сцяпан Іванавіч нарадзіўся і жыў да 1932 года ў Цне. Потым пабудоваў хату на вуліцы Цнянскай у Мінску і пераехаў з сям'ёй у горад. Меў эканамічную адукацыю, працаваў планавіком па сацыяльнаму забеспячэнню ў Доме ўрада. Маці — Соф'я Адамаўна Саковіч — хатняя гаспадыня, абсалютна непісьменная, не магла распісацца. 31 кастрычніка 1937 года ў тры гадзіны ночы загула машына, спынілася і ў дом уваліліся энкавэдзісты. «Тады людзей забіралі па начах, — кажа Галіна Сцяпанавна, — і ўсе слухалі, ці не гудзе машына, былі нагатовы». І вось загула... Перапаролі хату, без панятых, без прад'яўлення абвінавачванняў ці якіх-небудзь дакументаў, нічога не тлумачы. Забралі пашпарты, усе фатаграфіі і казалі збірацца. «Мама пайшла ў тапачка, хоць была ўжо халодная вонь», — успамінае Галіна Сцяпанавна. Ёй было тады 13 гадоў. У тую ноч яна асірацела. Прыйшлі, забралі і павялі на востраў. Ніякіх тлумачэнняў і ніякіх звестак, толькі працяжылі члена сям'і ворага народа ўпала на галаву.

Назаўтра кінулася ў НКУС. Масы людзей. Доўгія чэргі да следчых стаяць па некалькі сутак. Начавала ў калідорах у чарзе, каб потым пачуць дзяжурны адказ: высланы на 10 гадоў без права перапіскі. Хадзіла і выстойвала тройчы. Апаратчык нават у спіскі не глядзеў, адказваў як заведзены ўсім адно і тое ж. Яны спадзяваліся, не ведаючы, што іхніх блізкіх і родных ужо расстрэлілі.

Па звестках, атрыманых мною ад сведкаў, расстрэльвалі ў Курапатах спецыяльныя каманды. У іх складзе былі, па словах Галіны Сцяпанавны, і свае, мясцовыя. Адзін з іх нарадзіўся і жыў у Цне. (Паколькі вядзецца следства, прозвішча не называю. Пазначым яго крыптанімам «Н»). Працаваў ахоўнікам у НКУС у Мінску. Заўсёды хадзіў на працу па Цнянскай, паскрыпваючы партупеяй. Спатыкаючы маленькую Галю, глядзеў на яе з лютай злосцю. Сваіх цнянскіх ён ведаў. У вёсцы не раз выхвалюўся, што Жукоўскіх ён «сам страляў на бродзе. Пахваліцца забойствам «ворагаў народа» (хоць гэта было і забойства ў патыліцу) лічылася за гонар. Некаторыя дзяўчаты імкнуліся выйсці замуж за энкавэдзістаў... «Рожа, грубая рожа, — успамінае пра «героя» Галіна Сцяпанавна, — не твар, а нейкая доўгая, нялюдская фізіяномія. У 1960-х гадах я яго хацела знайсці, думала, што ён жывы яшчэ. Здаецца б, я яго разарвала за маіх бацькоў».

Пытанне: «Ён жыве ці памёр?» — «Памёр у 1954 годзе... А колькі нацярапелася паніжэнняў, голаду. На працу нідзе не магла ўладкавацца. У 1947 годзе прынялі машыністкай у ваенную часць. Напісала, што бацькі памерлі. Выклікаюць у контрразведку. Сядзіць такі рыжы хам, фізіяномія чырваная: Гдзе твой родзіць, ё. т. м.? — І писталет на стол. Гэта вы мне скажыце, дзе мае бацькі, — адказваю. — Што вы мяне пытаеце? Дзе вы іх падзелі? — Ідзі! Тут жа мяне выганілі з работы».

Пытанне: «Ці быў яшчэ хто-небудзь у НКУС з мясцовых, акрамя «Н»?» — «Назваваюць яшчэ нейкага з Зеляноўкі (вёска ўжо не існуе — З. П.). Казалі, што той нават адзежу з забітых здымаў і прадаваў за гарэлку».

Вядомы яшчэ прозвішчы двух забойцаў. Абодва ўжо памерлі. Адзін у Расіі, другі быў жанаты на тутэйшай і пахаваны ў нас. Думаю, пайду хоць на жонку яго пагляджу. Мяккая мэбля, дываны і т. п. мяшчанскія радасці. На фатаграфіі класічная фізіяномія забойцы-сталініста. Што чакаў, тое і ўбачыў. Аж не верыцца. «Муж работал в НКВД», — паведамлена было мне. З размовы адчуў, што ўсё яна ведала, чым ён займаўся, а вось жа выйшла замуж. Што ж, на тых матрацах з чалавечых валасоў, што гітлераўцы рабілі, павінен быў таксама нехта спаць».

Ва ўсе часы не абыходзіцца без вырадкаў. Што ўжо казаць пра грамадства 30-х? Дзесяць справядлівасці трэба адзначыць, што сярод цнянцаў было шмат добрых, прстойных людзей. Пра аднаго з іх старшын сельсавета, а потым калгаса Цімоха Васільевіча Бацяна ўжо ўспаміналася. Ён не выдаў, не прадаў ніводнага земляка. Хоць ад яго патрабавалі. Цімох Васільевіч быў чалавек мужны і нетыповы для таго подлага часу. Былая цнянская настаўніца

Надзея Апанасаўна Мікуліч (1926 г. нарадж.) раскавае, што, калі забралі настаўніка Арсена Паўлавіча Грушу, перад яго жонкай Вольгай Іванаўнай некаторыя напалоханыя цнянцы зачынялі дзверы, каб не ўгнаць сталіністаў. Толькі Цімох Бацяна не зачыняў дзвярэй і дапамог няшчаснай, забітай кабеце ў яе жыццёвых патрэбах і бядзе. Тады энкавэдзісты схопілі ночку Цімоха Васільевіча і тут жа павезлі за плот. Паставілі на край ямы, наган у горла — «будеш даваць ворага народа, али нет?» «У мяне няма ворагаў», — адказвае Бацяна. «Давай ворага или убьём!» «У мяне няма ворагаў!» — закрычаў на іх Цімох Васільевіч. І... дзіва — яны не застрэлілі яго. Паўна, не хапіла фармальнасцяў.

Затое хапала фармальнасцяў, каб забіваць сотні тысяч бясспраўных. Сталіністы адправілі на той свет бацькоў Надзеі Апанасаўны. Яна ўспамінае, як у яе роднай вёсцы Малышэвічах пад Слуцкам забіралі сялян. Сярод іншых схопілі шасцідзесяцігадовую адзінокую жанчynu Марылю Шмак. Яна была зусім глухая і непісьменная, жыла ў пограбе ў страшэннай беднасці (нават хаты сваёй не мела). Яе катавалі «з выдумкай», сыпалі ў горла пясак, дабіваліся нейкіх прызнанняў. Потым, наздзекаваўшыся, стукнулі на галаву — яна тут жа і сканала...

У 1986 годзе мне давялося рабіць самыя цяжкія археалагічныя даследаванні ў маім жыцці — раскопкі падмуркаў касцёла і кляштару Дамініканцаў у Мінску. Цяжкія не ў тым сэнсе, што было ўскрыта 1000 кв. м плошчы за сезон і прышлося працаваць часам па 18 гадзін у суткі, цяжкія тым, што помнік быў нібы «ўтоплены» ў чалавечых касцях, пахаваннях і брацкіх магілах сярэдзіны XVII стагоддзя. Вось велізарная магіла 11 метраў удаўжынню. Завал касцей. Шкілеты ў тры штабелі. Мушкетныя прастрэлы ў чарапах, праломы. Гэта быў час страшнай вайны, час жахлівага вынішчэння, калі было забіта, загінула, вымерла ад эпідэміі большая палова (51 працэнт) насельніцтва Беларусі. Тады наш народ перамог, адстаяў сваю незалежнасць, але сілы яго ўжо былі падарваны. Больш жахлівай пары не ведала наша гісторыя аж да першай паловы XX ст., да часоў сталіншчыны. І, о няшчасце, яно прышло якраз тады, калі мы толькі-толькі пачалі станаўцца на ногі, калі перад нашай нацыянальнай будучыняй яшчэ толькі трымцела світанне...

Вось яно, наша світанне, у раскапаных магілах у Курапатах глядзіць на мяне пустымі вачніцамі, з якіх, нібы слёзы, высыпаецца, сыплецца жоўты пясак. Выбіраем рэшткі... Доўгія валасы жанчыны, светлыя, нібы лён, выцягваем з-пад прастрэленых чарапоў, асцярожна, каб не парваць... Адна пасма, другая, трэцяя... гузікі з-пад блізіны... Мінае працоўны дзень і ноччу прадаўжаецца ўсё ў свядомасці — цягну. Бясконца выцягваю з-пад касцей кужэльныя валасы, светлыя, нібы лён, і няма ім канца...

Калісьці, расчышчаючы косці забітых продкаў у брацкай магіле ля Дамініканца, я думаю: Госпадзі, хоць бы апошні раз мне такія раскопкі, хоць бы гэтая чаша мінула мяне! Не мінула. Мы нікуды не дзенемся ад нашай гісторыі. І жывыя і мёртвыя — мы адно. Мы — народ. І калі мы ўжо мёртвых нічым не ўспаможам, то мёртвыя нас успамогучы. Яны могуць асвятліць нам шлях, асвятліць нашы душы сваімі пакутамі, ускалыхнуць нашы розумы, сэрцы і дух, калі толькі таго мы захочам... Чуеце, як шаляюць цемрашальвы, як яны імкнуцца «забіць» нашых мёртвых, схваць, абыл-гаць, абпяваць, зататаць. Гэй, хто там? Гэта вы, лэдзі Макбет? — Не змываецца ж кроў! О, гэтая глыбокая таемнасць смерці! О, сіла продкаў, калі ў Дзень Задушы адбываецца яднанне! І калі мы згубім, страцім гэтую сілу, нас — няма.

Кожны чалавек, братове, кожны сумленны чалавек павінен змагацца з сталінізмам — гэтай самай подлай, самай ілжывай, самай антыгуманнай з'явай, якая існавала калі-небудзь на свеце.

Р. С. Спецыялістам добра вядома, якія пачварныя формы і маштабы набыло апошнім часам разбурэнне і рабаванне помнікаў археалогіі «марадзёрамі». Прыходзілася не раз папярэджаць, што пасля натарысу, выкліканага ў большасці людзей асэнсаваннем Курапатаў, пасля даследаванняў Пракуратуры і АН БССР можа выявіць сябе тансама і маральны «люмпен». Так і здарылася. Пакуль адны перажываюць узрушэнне, іншыя рабуюць магілы расстрэляных у Курапатах, раскопваюць, раснідаюць косці... Есць людзі, здольныя абакрасці нават трупы няшчасных! (Дадаём, што ў рэданцыі «ЛіМа» ёсць сігналы аб фактах самавольных раскопак, відаць, з марадзёрскімі мэтамі. — Рэд.)

«3 кітайскай пераклаў прыват-дацэнт Аляксеў...»

Не адзін раз даводзілася перагортваць гадавікі «Нашай Нівы» і кожнага разу газета адкрывала — і адкрывае — што-небудзь ды новае. На гэты раз я звярнуў увагу на пераклады кітайскіх казак «Даос з гор Лао» і «Гульня мячом у падводным царстве», змешчаных у нумарах 23, 24 і 28 за 1910 год.

І зацікавілі мяне мо не так самі пераклады — гэтую з'яву ўспрыняў як самую звычайную, хоць для таго часу яна была не такая ўжо і звычайная. Зацікавілі мяне прыпіскі ў канцы перакладаў з кітайскай мовы для «Нашай Нівы» пераклаў прыват-дацэнт В. Аляксеў. А побач з прозвішчам перакладчыка значылася і месца, дзе гэтыя творы перакладаліся — м. Карльсбэрг Вілейскага павета Віленскай губерні.

Карльсбэрг... Дык гэта ж

сядзіба знанага культурнага дзеяча Андрэя Сніткі! Тут на пачатку стагоддзя ладзілі беларускі тэатр. Сюды не адзін раз прыязджаў з фанографам вядомы філолаг Шахматаў. Пазней тут жыў і пісаў свае творы Янка Купала. І вось з Карльсбэрга (у Купалы — Калісберг) яшчэ прыходзілі ў «Нашу Ніву» і пераклады з кітайскай мовы.

Вядома, захацелася даведацца і пра перакладчыка. Хто ён, Аляксеў, што наважыўся разнастаіць публікацыі «Нашай Нівы» перакладамі з кітайскай мовы? З гэтым пытаннем найперш звярнуўся да Веры Андрэўны Ніжанкоўскай (Тарашкевіч) з Сніткаў, якая расла і гадалася ў Карльсбэргу. І сапраўды: яна крыху памятала Аляксева. У Карльсбэргу ён правёў цэлае лета 1910 года — ці то госцем, ці то настаўнікам яе братаў.

Прыехаць сюды яму нараілі не сам Шахматаў. У гэтую пару Аляксеў сур'ёзна займаўся перакладамі і даследаваннямі кітайскай літаратуры.

І вось аднаго разу за гэтым заняткам прыхапіў яго дзядзька Веры Аляксеўны Аляксандр Уласаў. Разгаварыліся, зацікавіліся адзін адным, і Уласаў падахвоціў Аляксева на пераклад кітайскіх казак на беларускую мову.

Той пагадзіўся. З боку Аляксева гэта быў прыгожы высакародны жэст. «Наша Ніва» даражыла кожным прыхільнікам. Нездарма ж у прыпіскі значыліся словы: «пераклаў для «Нашай Нівы» прыват-дацэнт». Аляксеў працаваў у тую пару ў Пецярбургскім універсітэце, і для аўтарытэту «Нашай Нівы» гэта таксама было важна. Дапамагалі Аляксеву тлумачыць кітайскія казкі на беларускую мову, на думку Веры Андрэўны, ці яе тата, ці брат, ці ўсе разам — Сніткі ведалі беларускую мову.

З іншых драбніц Веры Андрэўны пра Аляксева яшчэ памятаецца, што нібы ён удзельнічаў пад час свайго побыту ў Карльсбэргу ў радашкавіцкім аматарскім спектаклі. Згадваецца ён, і

як ён арганізаваў саборніцтва на бег, калі пераможны мусіў на спіне пранесці пераможцу. Адным словам, паводле Веры Андрэўны, гэта быў і вучоны, і вясёлы хлопец.

В. Аляксеў памёр у 1951 годзе. Ён быў членам-карэспандэнтам АН СССР, яе акадэмікам. Шкада, што нікому з беларусаў не выпала пагутарыць з ім, распытацца больш падрабязна пра гісторыю яго карльсбэргскіх перакладаў. Яны, здаецца, ці не самыя першыя пераклады з кітайскай мовы на беларускую. Ці не з іх бяруць адлік беларуска-кітайскія літаратурныя сувязі?

Імя Аляксева значыцца ў Вялікай Савецкай Энцыклапедыі як славуага савецкага кітаіста. Будзем спадзяцца, што і ў беларускіх даведніках для яго знойдзецца колькі радкоў.

Магчыма, нашым даследчыкам удасца раскрыць яшчэ якіясь «беларускія старонкі» ў біяграфіі Аляксева. Не можа ж быць, каб яго кантакт з Беларуссю абмежаваўся толькі публікацыяй у «Нашай Ніве» двух перакладаў ды пабыўкай у Сніткаў.

Уладзімір СОДАЛЬ.

3 19 ПА 25 ВЕРАСНЯ

19 верасня, 19.25

«ЗАЧЫТАЙЦЕ МАЕ ПІСЬМО»

20 верасня, 21.50

«ЛІРА»

Мастацка - публіцыстычная праграма.

Размова ідзе аб праблемах выкладання беларускай мовы ў сярэдніх школах.

Вядучая — пісьменніца В. Іпатава.

21 верасня, 20.20

«МУЗЫКА МАЕЯ РЭСПУБЛІКІ»

Г. Вагнер. Канцэрт для фартэпіяна з аркестрам.

Выконвае заслужаны артыст БССР І. Алоўнікаў і Дзяржаўны акадэмічны сімфанічны аркестр БССР.

22 верасня, 19.25

«ПАЗІІ РАДОК ЧАРОУНЫ»

Вершы Я. Янішчыц чытае А. Эльзвіч.

23 верасня, 19.50

«РАДЗІМІЧЫ»

Літаратурна - мастацкі часопіс знаёміць з культурным жыццём Гомельшчыны.

Першы сюжэт прысвечаны творчасці А. Грачанінава, выхадца з гэтых мясцін. Убачыце вы і фотарэпартажы Л. Граматчыкавай, пачуце песні самадзейнага кампазітара І. Варэніка.

24 верасня, 17.30

«ЛІТАРАТУРНАЯ БЕЛАРУСЬ»

У чарговым выпуску тэлеальманаха працягваецца размова аб справах беларускіх часопісаў. Размову вядуць В. Бланіт, М. Чарняўскі, У. Сіўчыкаў, П. Драчоў, У. Някляеў, Г. Свародка, І. Багдановіч.

24 верасня, 18.30

«СКАРБОНКА БЕЛАРУСКАЯ»

Фальклорна - этнаграфічная праграма з удзелам самадзейных калектываў Кіраўскага і Горацкага раёнаў Магілёўскай вобласці.

24 верасня, 19.35

ТЭЛЕВІЗІЙНЫ ВЕРНІСАЖ

«У жывапісе, графіцы, скульптуры».

Абмеркаванне пытанняў, звязаных з праблемамі абласных аддзяленняў Саюза мастакоў БССР.

24 верасня, 20.35

Спявае маладзёжны намерны хор (г. Мінск). Кампазіцыя на тэмы песень ансамбля «Бітлз».

25 верасня, 13.50

«ПРА МУЗЫКУ АД «А» ДА «Я»

Праграма запрашае ў падарожжа па мясцінах, звязаных з імёнамі таленавітых людзей. У Нясвіжскі замак, дзе ў 20—30 гады XVIII стагоддзя існаваў славаці тэатр. (Наш расказ пра артыстаў гэтага тэатра — танцаўшчыцу А. Дарэўскую і музыканта, дырыжора Ю. Дашчынскага). У Залессе, дзе М. Агінскі напісаў свой паланес «Развітанне з Радзімай». У вёску Малая Люцінка, што недалёка ад Стоўбцаў, дзе жыў вядомы драматург В. Дунін-Марцінкевіч.

25 верасня, 15.15

Прэм'ера песні. У. Кудрын, С. Грахоўскі. «Асенні азёры».

25 верасня, 19.45

«І РАДАСЦЬ, І БОЛЬ»

С. Грахоўскі. Да 75-годдзя з дня нараджэння.

25 верасня, 23.00

«СУСТРЭНЕМСЯ ПАСЛЯ АДЗІНАЦАЦІ»

Інфармацыйна - музычная праграма.

ПІСАЎ КАБЗАР У ГОРКІ

У 1935 годзе ў «Літаратурнаму наследстве» (тамы 19—21) былі апублікаваны два нявыдадзеныя пісьмы Шаўчэні Піліпу Мікалаевічу Каралева і канверт ад не дайшоўшага да нас трыццаціпісьма. Гэтыя пісьмы паступілі ў Дзяржаўны літаратурны музей у Маскву ад нашчадкаў А. Н. Пыліна (1833—1904 гг.) — вядомага рускага літаратуразнаўцы.

У прадмове да публікацыі пісьма літаратуразнавец І. Айзенштот пісаў, што «... не ўдалося выявіць якіх-небудзь звестак пра адрасат пісьма». Напэўна, І. Айзенштот не звярнуў увагу, што на канверце недалёка ад трыццаціпісьма напісана: «Яго Высакароддзю Піліпу Мікалаевічу Каралева, Прафесару Горы-Горацкага інстытута ў мястэчку Горкі Магілёўскай губерні». На паштовым штэмпелі пазначана месца адрасу: Ахтырна, Харнаўскай губерні, 14 жніўня 1846 года.

Прафесар Каралеў Піліп

Мікалаевіч (1821 — 1894 гг.) па дадзеных энцыклапедычнага слоўніка Брангаўза і Эфрона ураджэнец Харнаўскай губерні, сын селяніна. Яму ўдалося закончыць фізіка-матэматычны факультэт Харнаўскага ўніверсітэта. Потым працаваў настаўнікам матэматыкі Харнаўскай гімназіі.

З 1844 года працуе ў Горках, вядзе заняткі па матэматыцы, сельскай архітэктуры і прыкладнай механіцы. У «Запісках Горы-Горацкага земляробчага інстытута» ён друкуе свае навуковыя працы і ў 1855 годзе здае экзамены на магістра чыстай матэматыкі, атрымаўшы званне прафесара.

У 1858 годзе П. М. Каралеў пераязджае ў Маскву; загадвае сіроцін домам, кіруе жаночымі сельскагаспадарчымі курсамі. З 1870 па 1876 год узначальваў Пятроўскую (цяпер Ціміразеўскую) сельскагаспадарчую акадэмію. Потым пераехаў у Пецярбург, дзе выбіраўся

старшыней тэхнічнага аддзела Вольнага знамянічнага таварыства. Такі лёс чалавека, якому пісаў у Горкі Т. Р. Шаўчэнка.

Што расказаецца ў гэтых пісьмах? Перш за ўсё трэба адзначыць, што гэтыя пісьмы маюць вялікую наштоўнасць для вывучэння біяграфіі паэта, бо ў шаўчэнказнаўстве вядомы толькі два пісьмы за гэты перыяд. Літаратуразнаўцы з Цэнтральнага дзяржаўнага архівамузея УССР лічаць, што звесткі, якія змяшчаюцца ў гэтых пісьмах, маюць вялікае значэнне для даследавання і вывучэння біяграфіі паэта.

Цікава, што ў пісьмах адчуваецца глыбокая іх асабістая дружба і прыхільнасць. Аказаў Каралеў паэту і матэрыяльную дапамогу. Так, у першым пісьме Тарас Рыгоравіч піша: «Дзякуй табе, добры чалавек, за ласкавае слова, за грошы...»

У другім пісьме: «Дзякуй табе, мой голуб, што хоць ты мяне не забываеш. Прачытай я тваё ласкавае пісьмо...»

А што вядома пра тое, як і дзе пазнаміліся Тарас Рыгоравіч і Піліп Мікалаевіч? На наш запыт вучоны заха-

валнік фондаў аддзела рукапісаў Інстытута літаратуры імя Т. Р. Шаўчэні Акадэміі навук УССР А. М. Палатай адказаў, што звестак аб асабістай дружбе Т. Р. Шаўчэні і П. М. Каралева не выяўлена.

З 1847 года сувязь паміж сябрамі магла спыніцца, бо паэт за ўдзел у дзейнасці Кірыла-Мяфодзеўскага таварыства быў арыштаваны і сасланы радавым у асобны Арыенбургскі корпус.

У 1858 годзе Т. Р. Шаўчэнка аяртаецца ў Пецярбург, а П. М. Каралеў едзе з Горак у Маскву. Але пра іх далейшую сувязь і перапіску нічога не вядома.

Вось і ўсё, што ўдалося нам даведацца пра перапіску і дружбу паэта Т. Р. Шаўчэні і прафесара Горы-Горацкага земляробчага інстытута П. М. Каралева. Матэрыялы пра гэта павінны быць змешчаны ў музеі Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі. Яны — яркі эпізод багатых літаратурных традыцый нашай вышэйшай школы.

В. ЛІУШЫЦ, дацэнт Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі, іраязнавец.

г. Горкі.

Ёсць у Алашках партрэт

Тое, што ў шаркоўшчынскім калгасе «Скра» з асаблівай павагай ставяцца да Льва Талстога, невыпадкова. Пісьменнік — вялікі знаўца чалавечай душы і жыцця сялянскага. Адкуль яшчэ вытокі павагі і любові да Талстога? У вёсцы Алашкі ёсць партрэт пісьменніка з уласным подпісам. Ён падарыў жыхару вёскі Івану Паўлавічу Сікору. Імя І. П. Сікоры — выдатнага селекцыянера-мічурынца, заслужанага агранома БССР — сёння вядома ва ўсёй рэспубліцы. У Алашках ён разводзіў сады. Пакінуў пасля

сябе добрую памяць і... партрэт Л. М. Талстога.

Якім жа чынам партрэт, на якім рукой геніяльнага майстра слова напісана «І. П. Сікору. Леў Талстой. 9 кастрычніка 1907 года», трапіў у Алашкі?

...У тую далёкую пару сын бедняка-селяніна Іван Сікора служыў у арміі і ўпершыню пачуў пра пісьменніка — народнага абаронцу — ад земляка Льва Талстога. Многа думаў салдат, перш чым напісаць пісьмо ў Ясную Паляну. Наважыўся, узяўся за пяро. Расказаў пра цяжкую салдацкую службу,

пра цяжкую і горкую долю беларускіх сялян у яго родных Алашках. Салдат Іван Сікора прасіў даслаць яму кніжак. Хутка прыйшоў адказ. Спачатку пасылка з кнігамі, а пасля і партрэт з даравальным подпісам Льва Мікалаевіча.

Доўга працягвалася перапіска... Праз усе жыццёвыя выпрабаванні пранёс дарагі партрэт і бярог яго ж самую каштоўную рэліквію вясковы хлопец, які толькі пры Савецкай уладзе змог праявіць сябе, упэўнена ісці дарогай навуковай і селекцыйнай дзейнасці.

Матэрыялы перапіскі цяпер знаходзяцца ў Маскве, у Дзяржаўным музеі Л. М. Талстога. А партрэт вісіць у зале дома сына І. П. Сікоры — Віктара Іванавіча Сі-

коры. Ён таксама ў нейкай ступені працягваў справу бацькі. Паўны час загадваў апорным пунктам Беларускага навукова-даследчага інстытута бульбаводства і агародніны.

— Да мяне часта прыходзяць вучні, каб пабачыць партрэт, — гаворыць Віктар Іванавіч. — І я гэтым ганаруся. Ды і госці, якія прыязджаюць у калгас, не мінаюць маёй хаты, каб паглядзець на партрэт пісьменніка.

У сувязі з 160-годдзем з дня нараджэння Л. М. Талстога ў мясцовай бібліятэцы аформлена выстаўка, прайдуць чытацкія вечары, на якіх прагучыць бесмяротнае слова Талстога.

Ф. РАМАШКА.

г. п. Шаркоўшчына.

«Літаратура і искусство» — орган Министерства культуры и правления Союза писателей БССР. Минск. На белорусском языке.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
АТ 01362 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарова, 19.

ТЭЛЕФОНЫ: прыёмнай рэдакцыі — 33-24-61, намесніка галоўнага рэдактара — 33-25-25, адзнака сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарыса — 33-19-65, аддзела пісьмаў — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і пазіі — 33-22-04, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фоталіюстрацыі — 33-44-04, 32-24-62, нарэнтарскай — 32-20-64, бухгалтэрыі — 23-73-37.

Матэрыялы прымаюцца надрукавання на машыцы (праз два інтэрвалы). Рукапісаў рэдакцыя не вяртае.

Галоўны рэдактар Анатоль ВЯРЦІНСкі.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСІПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАЎ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕУСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕУСКАЯ, Ігар ЛУЧАНЮК, Уладзімір НЯКЛЯЕУ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСКІ, Віктар ТУРАЎ.

Адказны сакратар Андрэй ГАНЧАРОУ.